

205

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅԿ ԿՕՇԿԱՐԵԱՆ ԳՐԱՏԱՆ

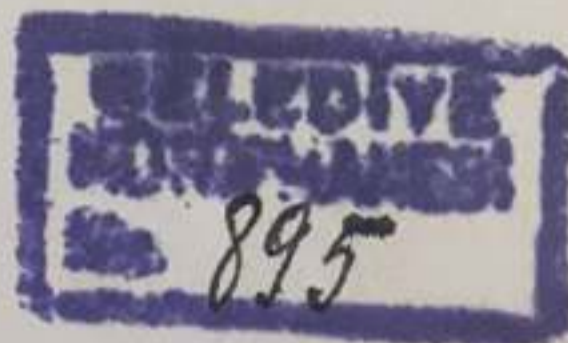
ԶԱՊԷԼ ԵՍԱՅԵԱՆ

ԵՐԲ ԱՅԼԵԻՍ ԶԵՆ ՍԻՐԵՐ

ՔՕՂԸ

ՎԷՊԸ

Կ. ՊՈԼԻՍ

1914

ԱՐԾԻՆ ԺՅՅՈՒԹՅԱՆ
ԳՐԱԿԱՆԱԳՐԱՆՈՒՄ

ՏՊԱՐԱՆ ԵՒ ԿԱԶՄԱՏՈՒՆ
Օ. ԱՐԶՈՒՄԱՆ,
№ 229

ԵՐԲ ԱՅԼԵԻՍ ԶԵՆ ՍԻՐԵՐ

Ա.

Երեք-չորս օրէ ի վեր կը ձիւնէր անընդհատ: Կապարագոյն երկինքը կը ցածնար ու պիտի փլէր կարծես փայտաշէն ու հինցած տուներուն վրայ՝ որոնք արդէն ծածկուած էին համայնատարած սպիտակութիւնով. տանիքները կը կքէին հանդարտօրէն եւ յամառ կերպով իջնող ձիւնի ծանրութենէն. նեղ փողոցները գրեթէ ամայի էին, ուր հազիւ մէկ քանի անտէր շուներ սրսիպով ցուրտէն կը քաշքշուէին եւ գիշերն ի բուն կ'ոռնային անողորմ երկինքին: Առաւօտ եւ երեկոյ ձիւնի այդ թանձր դէզերը հիւսիսային հովէն սառելով կը քարանային, ու պատուհաններուն վրայ միայն տուներու ներքին տաքութենէն մասնակիօրէն հալելով, քմահաճ ձեւեր, ձիւնեղէն ժանեակներ կը յօրինէին: Երբեմն տժգոյն ու վտիտ դէմք մը կ'երեւար մէկ կամ միւս պատուհանին շրջանակին մէջ ու երբեմն ալ մանկան մը թուխ կամ խարտեաշ գանգուրները, բայց ընդհանրապէս մարդիկ հաւաքուած էին գետինը դրուած կրակարաններու շուրջ եւ ամէն տեղ գրեթէ առանց բացառութեան կը մտմտային մէկ կողմէ

անգործութեան եւ միւս կողմէ կեանքի սղութեան վրայ:

Թաղին ամէնէն խիտ փողոցներէն մէկուն մէջ հինուկ եւ միյարկանի տան մը փողոցին վրայի սենեակին մէջ, Երանիկ հանրմ եւ աղջիկը Եւփիմէ, դէմ առ դէմ կրակարանին առջեւը նստած դանդաղօրէն կը խօսակցէին իրենց երկայն ու անգործ ժամերը զբաղեցնելով: Չքաւորութի՞ւն . . . : Ատ չէր որ կը պակսէր, բայց այդ պահուն մօր ու աղջկան մտմտուքը ուրիշ նիւթի մասին էր. անոնք երբեմն նոյն իսկ կը վիճէին, իրարու հետ կը քննատէին եւ լռութեան մէջ նոր առարկութիւններ փնտռելով յանկարծ կը պոռթկային ու կը ջանային ջրել անպատասխանի մնացած առարկութիւն մը:

— Ինծի ա՛լ ո՞վ պիտի առնէ . . . տարիքս լեցաւ, իմ ատենի աղջիկները կարգուեցան, զաւակներու տէր եղան. վաղը միւս օր ի՞նչ պիտի ընեմ, հայրս մեռաւ, դուն ալ ինծի հետ չպիտի ապրիս ես՞ . . . մօրեղբօրս վիճակը մէջտեղն է, անպտուղ չոր ծա՞ռ պիտի մնամ. չէ՛ մայրիկ, ես փատնալու, տունը մնալու միտք չունիմ:

— Քա՛, կը գոչէր փրփրալով մայրը, մարդապատառ մը հացին կուշտն է, կարգուելուդ ո՞վ դէմ է, բայց մէյ մը քեզի, մէյ մը անոր նայէ . . . կեցար, կեցա՛ր, աս սանկ է, աս նանկ է ըսիր, հիմակ ադ գինով շունին արժան տեսար ինքզինքը . . . ատանկ կարգուելուն մարդ աղջիկ մնայ, աւելի աղէկ է:

— Չէ՛, ո՞վ ըսաւ . . . ատ միտքէդ հանէ . . .
պիտի կարգուիմ . . . Խաչիկը ըսաւ արդէն ինծի.
«Դուն չէ՛ մ'ըսեր, ես ինչ կ'ուզես կ'ընեմ . դուն
իմ խմելուս մի՛ նայիր, սիրտիս ցաւէն ի՛նչ ընելս
չգիտցայ, մէյ մը տուն տեղ ըլլանք, դուն պիտի
տեսնաս. խուշին կաթը անպակաս պիտի ըլլայ
տունէն. ես գերիդ ըլլամ, խմե՞մ մի. ի՞նչ ուզես
ան պիտի ընեմ . . . »

— Վա՛յ գլխուդ, ընդմիջեց մայրը կէս հեգ-
նութեամբ, կէս զայրոյթով. տահա դուն տղայ
ես, քեզի խաբելը դժուար չէ. ամէն էրիկ մարդ
գլուխ գլխի չեկած, շա՛տ բան կ'ըսէ, շա՛տ բան
կը խոստանայ, երկինք ու երկիր քեզի կուտայ.
բայց մէյ մը որ տիրանա՛յ . . .

Գլուխը օրրեց այս վերջին բառերուն վրայ,
կարծես տաժանելիօրէն արթնցած հին յիշատակ-
ներ դիմաւորելու համար. փորձառու եւ դառ-
նացած կնոջ բարկութիւն մը, տենդագին կար-
մրրութիւն մը կուտար իր չոր այտերուն. անիկա
շատ թուխ, շատ նիհար կին մըն էր եւ իր սուր
աչքերով դէմքը կորովի եւ տառապանքի խառ-
նուրդ մը կը ներկայացնէր. մազերը թափած ու
այնքան ցանցառ էին որ մանիշակորակ տժգու-
նութիւն մը կը ցայտէր գանկէն. դէմքը, մոխիրի
մէջ եփուած խնձորի կեղեւին պէս տեղ տեղ
փոթտուած ու տեղ տեղ ալ ուռած էր. կուտր-
տած եւ սեւցած ակռաներով բերանը անսովոր
խատութիւն մը կուտար իր բառերուն, մանա-
ւանդ որ իր սրտմտած դէմքը կը յայտնէր այն
խոր յուսահատութիւնը որ կը զգար աղջկանը
անհնազանդութեանը հետեւանքով:

Աղջիկը, Եւփիմէ դեռ հազիւ քսանեօթը տարեկան էր եւ շէկերու յատուկ գիրուկ ու կաթնային գեղեցկութիւն մը ունէր. իր ներմակ դէմքին վրայ սեւ եւ ժպտուն աչքերը շէկ թարթիչներուն մէջէն գորովագին քաղցրութիւն մը ունէին. հակառակ մօրը, անիկա իր ամբողջ անձին վրայ կը կրէր լեցուն եւ կոր գիծերու գիրգ հրապոյրը. իր մութ կապոյտ բրդեղէն հագուստին մէջէն վիզը կը բարձրանար ներմակ ու փափուկ, զարդարուած դեղին սաթէ մանեակով մը. ամառները ցանը քիչ մը կը պղտորէր իր մորթին գեղեցկութիւնը եւ իր շէկ ու գռուզ մազերը շատ կարմիր կ'երեւէն արեւին շողշողուն լոյսին մէջ, բայց այս միջին ու ստուերոտ եղանակին մէջ անոր գեղեցկութիւնը իր կատարելութեան կը հասնէր:

Շատեր ուզեր էին զինքը, բայց վերէն կը նայէր իր թեկնածուներուն վրայ՝ գիտակից իր հրապոյրներուն. բայց այլեւս երկու տարիէ ուզող չկար, երբ ահա Խաչիկ որ իրենց վարպետին խալֆան էր ու ամէն օր կ'երթար կուգար եազմա ու ներկ բերել, տանելու համար, զարնուեր էր իրեն: Սկիզբները Եւփիմէ ականջ չէր կախեր, բայց հետզհետէ տարուեր էր անոր յամառ ու հետապնդող սէրէն. բարձրահասակ ու թիկնեղ կտրին մըն էր վերջապէս, որ ինքզինքը սեպել կուտար թաղին մէջ. ամէն կարգի թաղային շարժումներու գլուխը կը գտնուէր. ընկերներուն հետ բարի, աղէկ ու գէշ օրերնուն հասնող, շիտակ ու զօրաւոր, անիկա չէր կրնար անտարբեր ձգել սիրտ ունեցող աղջիկ մը. բայց երբ անգամ մը խմէր,

ինքզինքը կը կորսնցնէր. քանի՛, քանի՛ զինետու-
նի կռիւներու հերոսը եղած էր անիկա. անգամ
մը որ իր դեղեւուն սրունքներուն վրայ կենար,
կարմիր ու լայն գօտին պնդացնէր մէջքին վրայ
ու աչքերը սպառնային . . . ամա՛ն . . . ո՞վ իր
ոտքին կը հասնէր:

Իբր խոհեմ եւ զգուշաւոր կին Երանիկ հա-
նրմ չէր ուզեր Խաչիկը որ զինովի գէշ համբաւ
ունէր. պարբերաբար զինովցող մարդու յատուկ
խոժոռութիւն մը, անոր սթափած ժամերուն մէջ
զայն անհաղորդ կը դարձնէր ու հակակրելի. նոյն
իսկ երբ պարզ դիտողութիւն մը ունենար ընելիք
բանած բաներնուն վրայ, ան ի՞նչ կերպ էր, ան
ի՞նչ ձայն էր, ան ի՞նչ նայուածք էր . . .

— Չիմած ժամուն ալ շիքեա՞ր մըն է, ըսաւ
վերջապէս իր աղջկան, իբր գերագոյն առարկու-
թիւն. երեսը ժանգոտ թէնէքէի կը նմանի, հա-
զար օրը մէյմը խնդայ նէ չէօ:իլիկը արեւ կը
ծագի . . .

Վերաւորուած այս վերջին դիտողութիւննե-
րէն, Եւփիմէ ոտքի ելաւ, դուրս ելլել ուզեց,
կրկին վերադարձաւ ու կարծես վրէժը լուծելու
համար ըսաւ մօրը .

— Ատա՞նկ է . . . թող ատանկ ըլլայ, դուն
չպիտի առնես եա, իմ ուզածս է . . . ես որի՞
վրայ յոյս դնեմ, ո՞վ ինձի տէր պիտի ըլլայ. ա-
մենուն բերնին ծամոց պիտի մնամ . . . դուռ
դրացի հասկցեր են որ բան մը կայ, վրանիս կը
խօսին. բայց եթէ բանի մը կապուի գործը, նշա-
նուինք, լմննայ, ան ատեն որի՞ ինչ . . .

— Վո՛ւյ . . . դուռ դրացին ի՞նչ կրնայ խօսիլ մեր վրայ. ոսկին փաս չի վերցնե՛ր, Եւփիմէ՛, ակռանին կը հասնի նէ թող խածնեն, ամէն պրտուղի ձեռք չհասնիր, ամէն թռչունի միս չուտուիր . . .

Այս խօսքերը ընդհատուեցան դուռի բաղխումով. Եւփիմէ մասամբ գոհ այս խօսակցութեան վերջ տրուելուն եւ մասամբ ալ հոգին յոյսով վառուած, հապուկ շարժումով մը խուսափեցաւ սենեակէն եւ գնաց դուռը բանալու:

Անմիջապէս էրիկ մարդու խուպոտ ձայներ հասան մինչեւ վեր եւ մինչ նորեկները սանդուղներէն կը բարձրանային, Երանիկ հանրմ ինքնիրեն տրտուալով կը յարդարէր բազմոցին ծածկոցը:

— Երանի՛կ, պոռաց տարէց մարդ մը սենեակէն ներս մտնելով, Խաչիկը աս օդին ծով գացեր է, կարմիրները լուացեր է, վաղը գործ կայ . . . առի հետս բերի, նայէ՛ ինչ կ'ըսէ կոր:

Երանիկ հանրմ ընդոստ ետեւ դարձաւ. յուզումէն եւ զարմացումէն մինչեւ հակատր կարմրած էր. դրանը մէջ կեցած՝ եղբայրը կը տատամսէր Խաչիկին սպասելով. ոտնամանները հաներ էր եւ ֆէսը ու հագուստները վարը բակին մէջ թօթուեր էր. բայց դեռ ձիւնի ծուէններ կը հերմկոտէին երկայն բալթոյին թիկունքը ու քղանցքները:

— Ներս չմտնա՞ս, սենեակը պիտի պաղի:

Մարտիկ տայի անգամ մըն ալ ետեւ նայեցաւ ու դարձեալ Խաչիկը չտեսնելով ինքնիրեն խնդաց, ներս եկաւ եւ կամաց ու հեգնական ձայնով մը ըսաւ քրոջը.

— Ասոնք վարը ի՞նչ կը տնտնան սա ցուրտերուն:

Մարտիկ տայի Խաչիկին գինետունի ընկեր, այս վերջնոյն կողմը կը բռնէր. մազազուրկ եւ տարէց մարդ մըն էր ինքն իր վրայ կզկտուած. ժամանակաւ եազմանի եղած էր, բայց ատենէ մը ի վեր անգործութեան դատապարտուեր էր յօդացաւի պատճառաւ որ երբեմն գինքը կ'անդամալուծէր ամենափոքը շարժումին սոսկալի ցաւեր պատճառելով:

— Ի՞նչ օդ եղաւ, Երանիկ, կ'ըսէր թաց ու թաւ յօնքերուն մէջէն դէպի պատուհանը նայելով եւ կրակարանին վրայ ձեռքերը տաքցնելով, որոնց աղուամազերը ցուրտէն ցցուեր էին...

— Վա՛յ, հրամմէ նայի՛նք, Խաչի՛կ, ըսաւ յանկարծ դրանը մէջ տեսնելով իր ընկերոջ արքենի հասակը, որ կարծես դռներէն ներս չէր մտներ:

Իանդադ ու հաստատ քայլերով Խաչիկ մտաւ ներս, իր ետեւէն կատուային ճապուկ շարժումներով կը մտնար եւ փիմէ աթոռ մը բռնած ձեռքը:

Առանց բառ մը ըսելու Խաչիկ առաւ աթոռը ու պատին առաջքը նստեցաւ. նոյնպէս ոտնամանները հաներ էր ու թաց գուլպաներով ոտքերը մէկզմէկու կը շփէր տաքցնելու համար. ցուրտէն եւ բուքէն դէմքը կապտագոյն էր եւ շրթները տժգունած էին. յամր շարժումներով քակեց ֆէսին վրայի եազման, ֆէսը հանեց, թաշկինակովը հոծ եւ սեւ մազերը չորցուց եւ

այն ատեն միայն աչքերը դարձնելով Երանիկ հանրամին, ըսաւ քաղցր ծայնով մը.

— Ի՞նչպէս ես, մարի՛կ...

Շատ լաւ գիտէր որ Երանիկ հանրամ դէմ էր իրեն, բայց զգուշանալով հանդերձ ո եւ է կերպով քծնելէ, ինչ ըլլալը չէր գիտեր անոր սիրտն ալ շահելու համար. մէկ յարկի տակ պիտի ապրէին, մէկ ամանէ պիտի ուտէին, ինչո՞ւ պաղութիւն մնար մէջերնին:

Երանիկ հանրամ առանց իր դժկամակութիւնը ծածկելու, կը ճգնէր իր տանտիկնոջ պարտականութիւնը լաւ կատարել: Եւփիմէ, կարծես չքացած՝ գացեր անխօսուկ նստեր էր բազմոցին անկիւնը, թեւերը ծալլած՝ ցուրտը չզգալու համար եւ մերկնաբար կը նայէր պատուհանէն դուրս:

Ձիւնը անընդհատ կը տեղար. հեռաւոր նոճիներն անգամ ճերմկեր ու անշարժացեր էին, ու կարծես կը մխրճուէին կապարագոյն երկինքին մէջ որ հետզհետէ կը ցածնար: Հակառակ կէս օրի մօտ ըլլալուն, մթնոլորտը չէր պայծառանար եւ մռայլ յուսահատութիւն մը կը տիրէր ամենուրեք: Բայց իր հոգիին խորը յոյսի ճառագայթ մը ինկեր էր. վաղը պիտի բանէին. իրեն համար, վատահ էր, Խաչիկ աս ձիւնին, ցուրտին, ծով գացեր էր. իրեն համար, ի՞նչ տարակոյս, խօսեր էր վարպետին հետ. եւ հիմակ թերեւս կարելի ըլլար յուսացած պզտիկ փոխառութիւնը ընել: Խանդաղատանքի տաք հոսանք մը անցաւ հոգիին մէջէն, իր սիրով ու գորովանքով խոնաւ աչքերը դարձուց Խաչիկին, խորհեցաւ

ապագային վրայ, ինչե՛ր պիտի ընէր մոռցնել տալու համար էրկանը տաժանելի աշխատանքը. տունը միշտ տաքուկ, մաքուր ու հանելի պիտի գտնար անիկա երբ ծովէն գար թրջած ու պարտասած :

— Եագմանի է եղեր. ի՞նչ կ'ըլլայ, մտածեց, աչքերը պղտորած երագանքով, արհեստին գէշը կ'ըլլա՞յ, մարդս մարդ ըլլալու է, մենք ալ ո՞վ ենք, որի՞ զաւակ եմ, մարս ու Տայիս մէջտեղն են...:

Խորհեցաւ թէ ինքն ալ պիտի աշխատէր, ուժ ու օգնական պիտի ըլլար էրկանը, անիկա տունը տեղը կը նայէր, ինքն ալ վրայ գլուխ կը շինէր, տղոցը պակասները կը հոգար. մարդուս սի՛րտը հանգիստ ըլլար, սիրտին սիրածովը ապրէր. մնացածը ի՞նչ կարեւորութիւն ունէր:

Բոլորանուէր զգացում մը ներքնապէս զինքը Խաչիկին կը կապէր. վստահ էր թէ պիտի յաղթանակէր ամէն արգելքի եւ երջանիկ կը զգար ինքզինքը. իր գորովագին նայուածքը հանգչեցուցած էր Խաչիկին հսկայ հասակին վրայ, սպասելով որ անոր նայուածքը պատասխանէր իրենին: Բայց Խաչիկ կարծես քէնով ըլլար. յօնքերը պուտած՝ աչքերը հակած յամբօրէն, իր ցուրտէն կարմրած ու ուռած մատներով սիկառէթ մը կ'ոլորէր: Սենեակին տաքութենէն իր վրայի թաց հագուստները բարակ գոլորշի մը կ'արտաշնչէին որ բօղասի, իրարմի տարտամ հոտ մը ունէր իր մէջ. հետզհետէ իրենց շնչառութեանը հետ օդի տարտամ հոտ մըն ալ կը ծածանէր սենեակին մէջ:

— Նայէ՛, Երանի՛կ, Խաչիկը խօսեր է վարպետին հետ, ըսաւ վերջապէս Մարտիկ տային, տեւոդ լռութիւնը խզելու անհամբեր:

Երանիկ հանրմ նստած տեղէն գլուխը ետեւ դարձուց եւ հարցական ձեւով մը նայեցաւ Խաչիկին: Քանի շաբաթէ որ երկու ոսկի կ'ուզէին փոխ առնել վաշխառուէ մը, բայց այս վերջինը պնդեր էր որ վարպետնին երաշխաւոր ըլլայ ու բանածներնուն մէջէն ինքն անձամբ վճարէ իրեն մաս առ մաս, տոկոսին հետ. բայց ահա վարպետը, առարկելով թէ գործ չի կայ, աս օդերուն չկրնար գործ պատրաստել, մերժեր էր երաշխաւոր ըլլալ:

Խաչիկ վերջապէս բարձրացնելով իր աչքերը Երանիկ հանրմին վրայ, ըսաւ առանց ուղղակի պատասխանելու.

— Ասչափ ատենուան բանուոր էք, ինքը տայ նէ ի՞նչ կ'ըլլայ, պարապ տեղը անչափ տոկոս ալ չէք տար:

— Վայ գլխո՛ւն, ըսաւ արհամարհանքով Երանիկ հանրմ, նեղը մնացեր, բերան ծռեր եմ... ի՞նչը կը պակսի... արիւննիս քամելով փորը կը կշտացնէ, երկու ոսկին ի՞նչ է իրեն համար, նեղը մնար նէ ի՞նչ կ'ըլլար, խէնչարին քա՞րը կ'իյնար... աչք ունի, աչքը լոյս չունի մեզի համար:

— Ամա՛ն, դուն ալ, Երանի՛կ, ըսաւ եղբայրը գլուխը ցնցելով, մէյ մը բերանդ չբանաս. ո՞ր մէկին պիտի հասնի, գիտե՞ս ինչ օրերու հասանք. ամէն տուն մեր վիճակին մէջ է. հիւանդութի՞ւն կ'ուզես, չքաւորութի՞ւն կ'ուզես...

Ամէնքը Խաչիկ չէին որ աս օղին երթային ծով եազմաները լուային. որո՞ւն ոտքը ձեռքը կը բռնէր. ներկերը իրենց ամաններուն մէջ կը սառէին, նախապէս լուացուած եւ խոնաւ եազմայի դէզեր կա՛մ կը փտտէին ցուրտ բակերու մէջ կամ դանդաղօրէն կը չորնային սենեակներու անկիւնները, գոլորշիի ամպեր արտաշնչելով, մինչ մէկ սենեակի մէջ թխամուած տղաքը մեծ մասով հիւանդկախ, խոյլոտ կամ ըաշէղիք, անդադար կը հազային ու ծերերը յօդացաւերէ կզկտուած, օղիէն հիւծած կամ տիկի պէս ուռած, կը յամառէին ապրիլ ու բանողներուն ուսին բեռ ըլլալ: Թո՛ղ բանէին ու ապրէին գէշ աղէկ. բայց ահա շաբաթներէ ի վեր անգործութիւնը կը տիրէր, թէզկեահները մէկ կողմ դրեր էին, էրիկմարդիկ գինետունները, կիները սենեակներու մէջ թեւերնին ծալլած կը սպասէին. երբեմն պառաւները իրենց մուշտակներուն մէջ ապաստանած գլուխնին կը շարժէին ու երկինքին նայելով կը գոչէին.

— Է՛յ Սուրբ Աստուածամար, քու կամքիդ դրժուարը չկայ, ե՛րբ անուշիկ երեսդ պիտի բանաս:

— Առնելիք ունի՞ք, Երանիկ հանրմ, ըսաւ վերջապէս Խաչիկ ուղղակի խնդրին գալով:

Ծնունդը մօտ էր բայց դեռ բան բանած չէին որ իրենց հաշիւին վրայ յոյս դնէին:

— Չէ՛, ըսաւ Երանիկ հանրմ աչքերով հետապնդելով պատասխանին տպաւորութիւնը Խաչիկին երեսներուն վրայ, որոնք այլեւս կորսնցուցեր էին իրենց խոժոռ եւ դժկամակող արտա-

յայտութիւնը եւ կը ջանային ընդհակառակը վատահութիւն ներշնչել Խաչիկին. կարօտութիւնը ծովի պէս մեծ էր, փոխ առնելիք երկու ոսկին կարկտան անգամ չէր ըլլար, բայց ի՛նչ ընէին... Խաչիկ մտմտալով գետին կը նայէր եւ իր դէմքը այնքան գուրկ էր արտայայտութենէ որ կարելի չէր աղէկ կամ գէշ գուշակութիւն մը ընել, լռութիւնը երկար տեւելուն Երանիկ հանրմ յուսահատեցաւ, նորէն դէպի կրակարանը դարձուց դէմքը եւ ձեռքի ունելիով կրակարանին տաք մոխիրները խառնելով կ'աւաղէր ու կ'ըսէր.

— Երնէ՛կ ան օրերուն, տաղաւարէ տաղաւար ձեռքերնիս փարա կ'անցնէր, պակասնիս կ'ընէինք, հիմակ աժեմին չաժեմին բերան պիտի ծռես, նազերնին պիտի վերցնես... հախըդ անգամ աղաչելով պիտի ուզես, ինչերնո՞ւս կ'ապրինք կոր...

— Առ սա երկու ոսկին, ըսաւ Խաչիկ, մէկէն ի մէկ ոտքի ելլելով ու դրամը դնելով Երանիկ հանրմին ձեռքին մէջ, մինչ անիկա ապշած ու միանգամայն հիացած փոխն ի փոխ աղջկանը ու Խաչիկին կը նայէր...

Արագ շարժումներով, իր պինդ քալուածքին ներքեւ տախտակամածը ցնցելով Խաչիկ հասաւ դուռը. ինքն ալ յուզումէն կարմրած էր, իր շրթները կը թոթովէին եւ աչքերուն մէջ սիրոյ եւ գորովանքի գինովութիւն մը կար՝ երբ ետեւ դառնալով ըսաւ.

— Մարիկս, տոկոսի խօսք մ'ըներ, ամօթ է, ես Փաիզնի չեմ, ինձի Խաչիկ կ'ըսեն, թէք գլուխ

մարդ եմ, փարան ի՞նչ պիտի ընեմ, ան ալ պահած էի նէ... նորէն ձեզի համար էր, Եւփիմէին համար էր...

Ու կարծես շատ բան ըսած ըլլալուն համար խղճահար, շտապով իջաւ սանդուղներէն, չսպասեց որ Եւփիմէն երջանիկ ու փքացած հասնէր ետեւէն, ոտնամանները ոտքը անցուց ու դուռը բանալով փախստականի պէս անհետացաւ, ետեւէն դուռը գոցելով այնպիսի աղմուկով մը որ ամբողջ տանը մէջ թնդաց:

Դուրսը համայնատարած սպիտակութիւն. անդադար եւ յամբօրէն կը շարունակէր ծիւնել եւ պարտէզներու մէջ այլ եւս ծառերուն երկերը մինչեւ գետին կը հասնէին, կքած իրենց սպիտակ եւ սառուցիկ բեռին տակ:

Բ .

Ե Ր Ա Ձ Ը

Իրիկուն էր եւ ձմեռնային մթնշաղը այս մուայլ եղանակին մէջ գրեթէ անմիջապէս տիրեց սենեակին: Երանիկ հանրմ տէգկեահէն ելաւ, կազը վառեց, վարագոյրները գոցեց, կրակը հրահրեց ու նստեցաւ բազմոցին եզերքը: Եւփիմէ դեռ կը շարունակէր բանիլ հակառակ մօրը հրաւէրներուն, որովհետեւ զբաղումը կը պարտրկէր աստիճան մը իր խռովուած զգացումները. դէմը, բազմոցին անկիւնը, մօրեղբայրը եւ Խաչիկ դէմ առ դէմ նստած օղի կը խամէին. իրենց միջեւ դրուած էր պզտիկ ափսէ մը՝ որուն մէջ փոքրիկ պնակներով զետեղուած էին խաշուած լուբիա, ձիթապտուղ եւ բողկ: Երբեմն մօրեղբայրը գաւաթ մը օղի կը հրամայէր քրոջը, հակառակ այս վերջինին յամառ մերժումներուն եւ երբ անոնց վիճաբանութիւնը կ'աւարտէր, դարձեալ լռութիւն կը տիրէր սրահին մէջ:

Եւփիմէ լամբարին դեղնորակ լոյսին տակ տենդագին արագութեամբ կ'աշխատէր. իր քով դիզուած եազմաները կ'առնէր մէկիկ մէկիկ, որոնց վրայ կանանչը եւ կապոյտը բանուած ըլլալուն, ներկին պարունակած խէժէն կարծրացած

էին, կը տարածէր զանոնք տէգկեահին վրայ, ճկոյթովը կը շտկէր իր ներկելիք մասերը ու թեւը սոթտած, բազուկը բարձր, վրձինը շնորհալի շարժումով մը խաղցունելով կ'ամբողջացնէր գոյները: Խոշոր կարմիր վարդեր, կամ դեղին անօրինակ ծաղիկներու ողկոյզներ կը կենդանանային իր վրձինին հարուածներով. թէեւ գործը մեքենական աշխատութիւն մըն էր, այլ սակայն իւրաքանչիւր գործաւորուհի կրնար մասնաւոր շնորհ մը դնել իր գործին մէջ: Եւփիմէի ձեռքէն ելած եազմաները վառ գոյներ կ'ունենային ու վարպետը իր լաւ տրամադրուած օրերուն քանիցս ըսած էր իրեն.

— Քեզի պէս պայծառ կը բանիս, Եւփիմէ'...

Քանի օղիի գաւաթները կը պարպուէին, այնքան Մարտիկ տայի շատախօս կը դառնար, մինչ Խաչիկ լուռ ու մունջ կը խմէր. բայց իր աչքերը կը վառէին ու նայուածքը հետզհետէ աւելի համարձակութեամբ կը դառնար Եւփիմէին կողմը եւ երկարօրէն կը նայէր. հակառակ ցուրտին, անոր այտերը այնքան կարմրած էին որ կարծես կ'այրէին, շրթները կը չորնային եւ երբեմն լեզուին ծայրովը կը թրջէր զանոնք. իր ճերմակ եւ գիրուկ վիզին վրայ սաթի հատիկները շուք կը ձգէին՝ աւելի շեշտելով անոր սպիտակութիւնը: Ու Խաչիկ քանի կը նայէր, այնքան սիրտը թունդ կ'ելլէր, տենդագին ջերմութիւն մը մինչեւ ճակատը կը բարձրանար ու իր յուզմունքը ծածկելու համար՝ ծխախոտին տուփը կը բանար եւ դանդաղօրէն սիկառէթ մը կ'ոլորէր:

Տաժանելի օր մը անցուցեր էր, ժամեր ու ժամեր մինչեւ ծունկերը ջուրին մէջ՝ աշխատեր էր ծովին եզերքը ու վերադարձին թաց եազմաներու բռնը կռնակին վրայ՝ բարձրացեր էր զառիվերէն. աշխատութիւնը այնքան ծանր էր որ հակառակ խայթող ցուրտին՝ քրտինք թափած էր ու երբ անգիտակից քայլերով դէպի գինետուն կ'երթար կազդուրուելու համար, յիշեր էր Եւփիմէի տուած խոստումը.

— Մարդուս խօսքը բերնէն կ'ելլայ:

Մարտիկ տայի Խաչիկը տեսնելուն՝ առաջարկեր էր տունը երկու հատ խմել. ինքն ալ անկարող էր գինետուն երթալու, քանի օրերէ ի վեր յօդացաւր զինքը կը տանջէր. ինքն իր վրայ կըզկըտուած՝ դժուարաւ մինչեւ անկիւնի նպարավաճառը կ'երթար բան մը գնելու համար: Հիւսիսային հովը փարատեր ու ցրուեր էր ամպերը եւ այլեւս չէր ձիւներ. երկնքին վրայ գորշորակ ու սեւ ծուէններ, հալածական եւ պատառատուն, արագ ընթացքով կ'անցնէին ու կ'անհետանային:

Բայց օրն ի բուն ու մանաւանդ գիշերը մինչեւ լոյս՝ հովը արձակուած գազանի պէս կը սուրար մռնչելով. երբեմն հազար բերնով կը գոռար, երբեմն ալ միայնակ եւ քինախնդիր ոգիի մը պէս գետնին վրայ սողալով յանկարծ կը խոյանար գալարուելով եւ կը սուլէր կամ պատուհաններուն ետեւէն լալագին մրմունջով մը կը հեծեծէր: Ու տուները կը ցնցուէին, դիզուած ձիւները մէկ տանիքէն միւսը կը քշուէին, իսկ պարտէզներու մէջ չոր ծառերը այսահարներու

պէս կը թոթոռուէին, մինչ ճիւղերն ի վար կախուած սառոյցները բիւրեղանալով՝ առանց հալելու կը փոշիանային եւ կը ցրուէին յարատեւօրէն փչող քամիին ուղղութեամբ:

— Ասեղին ծակէն ցուրտ կը մտնայ կոր, ըսաւ Երանիկ հանրմ սարսուալով:

Խաչիկ նայեցաւ անոր՝ անսահման գորովանքով. ամէն ինչ եւ ամէն բան որ կապ ունէր եւփիմէին հետ՝ իրեն պաշտելի դարձեր էր:

— Կրակին քովը չիգա՞ս, ըսաւ դողացող ծայնով մը:

Երանիկ հանրմ թէեւ դեռ ցրտութեան երեւոյթ մը կը պահէր Խաչիկին նկատմամբ, բայց ներքնապէս սիրտը կակուղցեր էր. գէշ տղայ չէր. Եւփիմէին ուզածն էր. դեռ ի՞նչ ըլլար. ասանկ ժամանակներու մէջ ո՞վ տէր պիտի ըլլար անօժիտ աղջկան մը: Ամբողջ օրը տէգկեահին առաջք երկու կիները դէմ դէմի նստած՝ եռանդով կ'աշխատէին ու կը խօսէին, մայրը կ'ուզէր իր բուն զգացումները յայտնել, բայց շուտով տեղի տուած ջրլալու մտահոգութեամբ՝ կողմնակի կ'ընէր միայն:

— Կ'ուզեմ քի ատ փարաին մէջէն քեզի բան մը առնես, Եւփիմէ՛, ըսեր էր աղջկանը՝ Խաչիկին փոխ տուած դրամին ակնարկելով:

Եւփիմէ կը զգար մօրը լաւ տրամադրութիւնը եւ գոհ էր. ինքն ալ իր կարգին խօսքը Խաչիկին վրայ կը բերէր. վերջապէս մայրը ըսեր էր.

— Գինովութիւնը ջրլայ նէ, ի՞նչ ունի. ես ալ բան մը ըսած չունիմ. էրիկմարդուն աղուորը ի՞նչ ընեմ, կտրիճութիւնը պէտք է . . .

Եւփիմէ յիշելով մօրը խօսքերը, ներկին ամանը եազմաին վրայ տեղաւորցուցած պահուն՝ կը նայէր Խաչիկին ու կը մտածէր ոգեւորութեամբ.

— Կտրի՞ն . . . ո՞վ կը տարակուսէր ասոր վրայ. անոր պէս երիտասարդ մըն ալ կա՞ր թաղին մէջ. լերան պէս մարդ էր . . . է՛հ, իրաւ է, վրայ գլուխ չիկար, վախտին երիտասարդը չէր, գիր, ուսում չունէր, բայց հոգին՝ ժամը վառուած երազի պէս պայծառ էր, — հիմակուան ճահիլներուն պէս արեւէն աներկած չէր. նեղ օրի, գէշ օրի, տէր տիրական կը կանգնէր ընտանիքին. աս ըլլար՝ ան կ'ընէր, կինը, զաւակները հալխուն կարօտ չէր դարձներ . . . մինակ ուժը լուսը հերիք էր, պէտք ըլլար, կը գրկէր տունը տանը վրայ կը դնէր . . . :

Քաղց եւ գորովագին զգացում մը համակեց Եւփիմէի հոգին. աչքերը խտրտացին, թուլութիւն մը զգաց, վրձինը ձգեց ներկի ամանին մէջ եւ պահ մը անգործ ու անշարժ զգաց, որ հոգին կը վերանար սիրաբաղձ երազի մը մէջ:

Մայրն ու Խաչիկ իրարու հետ կը խօսակցէին գործի վրայ ու Մարտիկ տայի ալ բոլորովին գինովցած՝ թէեւ դժուարաւ կը հետեւէր անոնց, բայց զանոնք կ'ընդհատէր ամէն րոպէ՝ աննշան հարցումներով. երբեմն ալ իր միտքը կ'անջատուէր ու ինքնիրեն կը հետեւէր իր մտմտութեան. երբեմն կը փղծկէր իր վիճակին վրայ, կը սրտմտէր ու գլուխը կը շարժէր այնպիսի ուժգնութեամբ որ Ֆէսին ծոպը ետեւէն դէպի առաջ կ'ոստնուր եւ կը տարածուէր ճակատին վերեւ:

— ՕՓ . . . օՓ . . . Խաչի՛կ, օղլո՛ւմ, Ես ալ
ասանկ ըլլալու մա՛րդ էի. տունէն դուրս ելած
չունինք, կնիկ ապլա եղանք . . .

Զինքը մխիթարելու համար՝ Երանիկ հանրմ
ամէն իրիկուն օղիին ափսէն կը շիտկէր, ճար
ճարակ կ'ընէր, չիկայէն կը ստեղծէր, քան մը
պակաս չէր ըներ, քայց տայիին գերագոյն երազն
էր գինետունի սրահը. օրը քանի մը անգամ աչ-
քին առաջքը կուգային ծխախոտով եւ զանազան
արտաշնչումներով անթափանց մթնոլորտին մէջ
պզտիկ եւ ցած սեղանները՝ որոնց մակերեսը ո-
ղորկ դարձած էր իւղոտ կեղտէն: Իրիկունան դէմ
այդ տեսիլքները արտակարգ ուժգնութիւն մը կը
ստանային. ինքզինքը կը տեսնար հոն կարկամած
սրունքներով դանդաղօրէն յառաջանալը դէպի
նստարանը, կը տեսնէր հետզհետէ դիմացը դրուած
օղիի շիշը՝ որուն դեղնորակ հեղուկը կը պսպղար
մէջտեղէն կախուած լամպային լոյսէն, մինչ ուրն-
գունքը հեշտալիօրէն կը գրգռուէին կրպակին
խորը տապակուող ո եւ է ձկնեղէնի հոտերէն:
Ինքը կը գոհանար յաճախ խաշուած լուքիայի եւ
ծիթապտուղի մէզէով, քայց անոնք ալ անանկ
համ մը ունէին որ տունը չէր գտներ երբեք:

Երբեմն այնքան կը զայրացնէր Երանիկ հա-
նրմը իր դժգոհութիւններով, որ անիկա ինքզին-
քէն ելած՝ կը պօռար երեսն ի վեր.

— Էրիկ մարդ չէ՞ք մի՛, կրողը տեսնայ ե-
րեսնիդ . . . ամէնէն աղէկը տեղը մնայ, տասը
մատդ մոմ ընես, օգուտ չըներ:

— Երանի՛կ, գոչեց վերջապէս Մարտիկ տայի,
քրոջը եւ Խաչիկին խօսակցութիւնը կտրելով, մեզի
մէյ մէկ խահուէ չեփե՞ս:

— Թող եւփիմէն ելլայ եփէ, ըսաւ Խաչիկ
երկչոտութեամբ, ու անոր կողմը դարձուց իր
քաղցր եւ թափանցող նայուածքը:

Խաչիկին իրեն ուղղած խօսքերը լսելով, Եւ-
փիմէն ձգեց գործը, ոտքի ելաւ, պահ մը կեցաւ
թէ՛ թմրած ոտքերուն համար եւ թէ՛ որովհետեւ
սրտին զարկը կը լսէր ու չէր համարձակեր վեր
բարձրացնել աչքերը:

— Պօ՛յդ սիրեմ, հոգի՛ս, ըսաւ մտքէն Խաչիկ
եւ խոր հառաչանք մը թռաւ կուրծքէն:

Հիմակ որ իրենց սրտին գաղտնիքը մէջտեղ
ելած էր, այլեւս չէին համարձակեր իրարու հետ
առանձին խօսիլ. բայց աւելի սրտագին զգացու-
մով մը կապուած էին իրարու. իրենց կուրծքին
ներքեւ սիրտերը մէկ չափով կը թնդային եւ ի-
րենց գաղտագողի եւ արագ նայուածքները լեցուն
էին սիրով եւ տարփանքով: Հուժկու եւ կենսա-
ւէտ խոյանք մը կը միացնէր զիրենք ու տեսակ
մը արբեցութիւն մշուշի պէս կը ծածանէր իրենց
եւ իրականութեան միջեւ. կը մոռնային բոլոր
կարելի դժբաղդութիւնները, կը մոռնային հրէշա-
յին չքաւորութիւնը, չէին մտաբերեր իսկ թէ՛ օր
մը իրենք ալ ուրիշներու պէս պիտի ըլլային, այլ
ջերմեռանդօրէն կը հաւատային թէ՛ արեւը աւելի
տաք եւ աւելի պայծառ պիտի ըլլար իրենց հա-
մար, թէ՛ լոյսի պէս պիտի ծագէին, ծաղիկներու
պէս պիտի ծաղկէին, ու իրենց խոնարհ հոգիները
թեւեր առած կը սաւառնէին երջանկութեան նոյն
երազին մէջ:

Փ Ո Ր Ձ Ո Ի Թ Ի Ի Ն Ը

Խթման օրն էր եւ քանի մը շաբաթներէ ի վեր տիրող ծիւնին ու բուքին յաջորդեր էր արեւոտ երկինք մը որ կանխահաս գարնան տպաւորութիւնը կ'ընէր. ամենուրեք ծիւնը կը հալէր արագութեամբ եւ տեղ տեղ միայն, բարձր պատերու շուքին ներքեւ կամ հիւսիսի կողմը գտնուող տուներուն առաջքը ցեխի հետ դեռ սաւոյց կար խառնուած: Ջինջ եւ վտիտ առուակներ անկանոն սալայատակներու ցից քարերուն վրայէն սորսորելով կ'անցնէին եւ անոնց մեղմ խոխոջը հաճելիօրէն կը մրմնջէր: Փողոցները կենդանացած էին արծակուրդի մէջ եղող ամէն տարիքէ մանուկներու զուարթ խումբերով. երբեմն ալ շրջուն փերեզակի մը բոժոժը երկարօրէն կը հնչէր թաղերու մէջ որուն թրթռացումէն կարծես սթափելով, պարտէզներու մէջ ապաստանած ճրնճողուկներու երամները կը թռչկոտէին եւ կը ճրոտողէին:

Երանիկ հանրմ եւ աղջիկը կը զբաղէին տնական գործերով. վերէն վար տունը աւլեցին ու սրբեցին, տէգկեահը վերցուցին, ներկին ամանները ու ապաները ջուրը ձգեցին, որպէս զի անոնց վրայ կուտակուած խէժը հալի ու ահա զբաղեցան ընթրիքի պատրաստութիւնով, մինչ միւս կողմէ ջուր կը տաքցնէին՝ լուացուելու հա-

մար: Խոհանոցը հարաւի վրայ ըլլալուն՝ արեւով ողողուած էր եւ երկու կիները, վարժ՝ այս կարգի գործերու, ճապուկ շարժումներով կ'աշխատէին:

Երանիկ հանրմին սրտմտած դէմքը առեր էր իր ամէնէն խոժոռ արտայայտութիւնը եւ երբեմն իր նաշրնները այնքան խստօրէն կը հնչէին խոհանոցի գետնի քարերուն վրայ որ կարծես կը կռուէր անոնց հետ: Ուժգին շարժումներով միտր տախտակին վրայ դրաւ զանազան մասերու բաժնելու համար զայն, եւ սկսաւ ջարդել. անմիջապէս որ աւելորդ պատառ մը կը նետէր դէպի պարտէզ՝ սեմին վրայ շարուած շէկ եւ գորշորակ կատուներ որոնք ակնդէտ կը սպասէին, կը յարձակէին անոր վրայ զիրար ճանկուտելով ու մռլտալով. այն ատեն Երանիկ հանրմին զայրոյթը կը պոռթկար.

— Գետնին տակերը անցնի՞ք . . . ճրղիկ ճրղիկ կոտրտիք . . . փի՛սթ . . .

Կը ծռէր նաշրնը ոտքէն հանելու եւ անոնց գլխուն նետելու համար, բայց մուճակը միասին կ'ելլէր ոտքէն, մինչ կատուները իր շարժումէն սարսափած կը խուսափէին եւ հեզնական կեցուածքներով կը շարուէին պարտէզին ցանկապատին վերեւ. այն ատեն սայթաքելով իր մերկ ոտքին վրայ, անէծքը իր գլխուն կը թափէր:

— Նանկէթ ըլլա՛յ . . . թերմաշ մնայ վրայէս . . .

Եւփիմէ տխուր էր եւ մօրը այս ջղագրգռուած զայրոյթը, որ կաղանդի օրէն ի վեր անդադար գերագրգռուեր էր առանց ըտպէ մը

հանդարտելու, զինքը կը ջլատէր. երբեմն սիրտը այնքան կը թուլնար որ արցունքը կուլ կու տար եւ մանաւանդ ժամանակ չէր գտներ իր հոգեկան վիճակին անդրադառնալու եւ կացութեան վրայ որոշ գաղափար մը կազմելու:

Մայր ու աղջիկ ջերմապէս յուսացեր էին թէ Խաչիկ կաղանդին օրը գոհարեղէն մը կը բերէ նշանածին. օրերով փայփայեր էին այդ գաղափարը:

— Կոխած հողերնուդ դուրպան կ'ըլլայ կոր. ինչչափ ալ քի գործերը նարին են, մէջտեղը փարա չկայ, անիկա ճար ճարակ կ'ընէ, մատնի մը կը բերէ:

— Ես կ'ըսեմ քի օղ պիտի բերէ, կ'ըսէր աղջիկը, գիտնալով թէ իր ճերմակ այտերուն վրայ ինչքան պիտի վայլէր ոսկիին ցոլքը:

Բայց ահա Խաչիկ թերեւս չուզելով փոխ դրամ առնել զարդարանքի համար, թերեւս չգիտնալով թէ օրէնք է ատիկա նշանածներու մէջ ու թերեւս պարզապէս համարձակած չըլլալուն՝ պարապ ձեռքով եկեր էր կաղանդը շնորհաւորելու: Իրաւ է թէ այդ իրարու յաջորդող տօնական օրերուն բոլոր ծախքերը ճոխութեամբ հոգացեր էր, ինքզինքը այլ եւս տունէն համարելով տասը կտոր եղեր, տունը տեղը հազար բարիով լեցուցեր էր եւ նոյն իսկ նաւակատիքին համար մեծ նեղութեամբ հազուազիւտ կարմրախայտներ դրկեր էր, բայց այս բոլորը Երանիկ հանրմին աչքին չէին երեւար: Հպարտ կին էր, եւ կը փափէր որ դրացիներու, բարեկամներու ցուցնէր

աղջկանը կաղանդի նուէրը, ու պարծենար. քիթը
կախ էր արդէն Խաչիկին պէս փեսացու մը ու-
նենայուն, գոնէ անանկ բան մը ընէր որ ամէնքը
առաջքնին նայէին, լեզունին իրենց քաշէին: Իր
յուսասխարուծիւնը անյաղթելի արհամարհանք
ներշնչեր էր իրեն Խաչիկին նկատմամբ. կը յիշէր
որ ինք շնորհքով մարդու զաւակ էր, հայրը
սիահեծի էր եւ ոչ միայն երկու խալֆա ունէր
ծեռքին տակ, որոնք անընդհատ եազմաներուն
սեւ գծագրուծիւնը կը կոխէին, այլ նաեւ ինքը
կը գծագրէր նոր կաղապարներու օրինակներ ու
կը փորէր փայտի վրայ. իր գործին բերումով
ուղղակի յարաբերուծեան մէջ ըլլալով եազմայի
վաճառականներու հետ՝ աւելի նրբացած բարքեր
ունէր:

— Տուներնիս տեղերնիս կարգ կանոն ունէր.
մարս ժամ երթար նէ քիպարի կնիկ կը գիտնա-
յին. թօփ շալը կռնակը, ըռզակները տեղը . . .
բաղդերնիս վար անցնի՛ . . . մեր օրին եկաւ նէ
ամէն բան փնացաւ. հօրս սիրական աղջիկն էի,
կարգուեցայ, փայս առի. օր մը օրանց ունեցած-
ներուս վրայ չխնդացի. հարդ մէկիկ մէկիկ տա-
րաւ կերաւ . . .

Մարտիկ տայի որ արեւոտ օդէն օգտուելով
դուրս ելած էր, այդ պահուն պարտէզին կիսա-
բաց դռնէն եկաւ խոհանոց մտաւ եւ ծեռքի
օղիի շիշը եւփիմէին յանձնելով ըսաւ քրոջը.

— Հերի՛ք է . . . Երանի՛կ, հերի՛ք է, Աստուած
պիտի սրդողցունես:

Շարաթէ մը ի վեր նոյն գանգատները եւ նոյն խոժոռ դէմքերը տեսնելով տունին մէջ՝ ալ ծանծարացեր էր. չէր հասկնար թէ քարի կտորի մը համար կարելի՞ էր այդքան իրար անցնիլ եւ երբեմն ինքնիրեն կը մրմնջէր.

— Կնիկ ըսածդ ի՞նչ անայիպ է . . .

Բայց այդ պահուն, ա՛լ համբերութիւնը հատաւ եւ Եւփիմէն ցուցնելով աւելցուց.

— Չօնուխին ալ մեղք է, կերած պատառ մը հացը հարամ կ'ընես, արցունքը կը թաթխես կոր:

— Ե՞ս արցունք թափել կուտամ կոր. ինձի պէս բաղդարզ եղաւ. հայխուն աղջիկներուն, կնիկներուն կը նայիմ կը զարմանամ. Աստուած մինակ մերինը շատ կը տեսնայ. Կամպայենց աղջկանը նայէ՛. ոտքէ ինկած չարրիս կըլմանի, խարդան կտոցէ նէ միս չհասնիր բերանը, ամա նշանածը թէք քարով մատնի մը բերեր է:

Մարտիկ տայի կրկին բերանը բացաւ պատասխանելու. խօսակցութիւնը ճշմարիտ կռիւի մը պիտի փոխուէր եւ արդէն Եւփիմէ յուսահատ նայուածքներ կ'ուղղէր մօրը եւ մօրեղբօրը, երբ յանկարծ ամէնքը մէկ մնացին:

— Վարպետն է, ըսաւ տային զարմացած:

— Վեր հրամմէ, Յակոբեան աղա, շտապեց Երանիկ հանըմ գոգնոցին սրբելով թաց ձեռքերը:

Դրանը մօտ, հորին առաջքը, Եւփիմէ ապաները կը լուար. երիտասարդ աղջիկը իր ուժեղ բազուկներով կը հանէր թրջած եւ խէժով ու

ներկով թանձրացած ապաները ջուրին մէջէն եւ
կը գալարէր զանոնք քամելու համար. իր ճեր-
մակ թեւերը հակառակ աղտոտուած ըլլալուն՝
արեւին տակ կը ստանային այն ջերմին երանգը
որ իրենց յատուկ էր. հորէն նոր քաշուած ջուրը
գաղջ ըլլալուն՝ գոլորշիի նրբին մշուշ մը թաց
թեւերուն եւ քամած ապաներուն վրայէն բարձ-
րանալով ցուրտ օդին մէջ, զինքը կը պարուրէր
շղարշի պէս. իսկ շէկ աղուամազերը թեւերուն
եւ ծոծրակին վրայ կը փալփլէին ոսկի փոշիի
նման: Սիրտը կոտրած ըլլալով անիկա կ'ուզէր
իւր տխրութիւնը ծածկել վարպետէն եւ դէմքը
դէպի պարտէզ դարձուցեր էր, բայց կատարած
գործին պահանջուններուն համեմատ կը ծռէր
ու կը կանգնէր եւ զօրեղ մէջքը անգամ մը կո-
րանալով ու անգամ մը ձգտելով իր հանգրիհած
կիսազգեստին ծալքերուն ընդմէջէն կ'ուրուագծէր
կողերը ու սրունքները:

Յակոբնան աղա, իբր թէ առաջին անգամ
տեսած ըլլար եւփիմէն՝ հիացիկ զարմացումով
մը կը նայէր անոր. ասիկա միջահասակ ու նի-
հարակազմ մարդ մըն էր, լայն ճակատով եւ
վտիտ դիմագծերով, որուն մանր աչքերը այնքան
զուրկ կը թուէին իմացականութենէ որ իր ամ-
բողջ անձին վրայ անասնական դրոշմ մը կը դնէին.
Իր բանուորները չէին սիրեր զինքը, բայց անկէ
կ'ակնածէին, որովհետեւ իրենց համար կը ներ-
կայանար իբր այն անձը որուն ձեռքը կը նայէին
ապրելու համար. անիկա ցուրտ եւ անհրկելի կը
մնար նեղ օրերու մէջ, մերժելով ո եւ է ծառա-

յութիւն մատուցանել. առիթը չէր փախցնել
զին կոտորելու եւ ումանք նոյն իսկ կը կասկա-
ծէին թէ սխալ հաշիւ կ'ընէր տգէտ ու գրել կար-
դալ չգիտցող բանուորուհիներուն, գոնէ աւրուած
կամ օտար դրամ կը քշէր իր ամէն վնարումնե-
րուն. բայց երբ ինքը պէտք ունենար անոնց, կը
շողոքորթէր, կը քծնէր, չէր վարանել նոյն իսկ
սուտ խոստումներ ընելու:

Երանիկ հանրմ տեսնելով որ Յակոբեան աղա
լուռ կը մնայ, կրկնեց իր հրաւերը. այն ատեն
ան սթափելով ըսաւ յանկարծ.

— Չէ՛, Երանիկ հանրմ, աթոռ մը տուր, սանկ
կը նստիմ:

Թեւին տակ եազմայի ծրար մը ունէր եւ
խօսքի սկսելէ առաջ կը մտածէր կերպով մը
Երանիկ հանրմին սիրտը առնել, բայց աչքը եւ-
փիմէին վրայ մնաց:

— Ի՞նչ աղուոր մեծցաւ աղջիկդ:

— Ա՛խ, վարպե՛տ, պզտիկը՝ պզտիկ ցաւ,
մեծը՝ մեծ ցաւ:

Ու յանկարծ մտաբերելով վարպետին հիւանդ
կիներ.

— Կնիկդ նորէն անա՞նկ է . . .

— Ինտոր գիտես անանկ է. օր օրի կը հալի
կոր. հէքիմները յոյս չունին . . . Աստուծոյ մնաց
յոյսս . . . :

— Ամեննուս տէրտը մէյ մէկ տեսակ է . . .
քեզի ալ մեղք է, առած օրէդ ատանկ էր, օր մը
չխնդացիր:

— Քուրի՛կ, ի՞նչ կ'ըսես, ըսաւ Յակոբեան
աղա պոռթկալով, նէ փարա դիմացաւ, նէ սիրտ
դիմացաւ. չիւրիւկ աղջիկնին աղէկ քշեցին, նալրս
մըխրս թափեցաւ, օ՛ֆ . . . օ՛ֆ . . .

Հիմակ որ իր կինը աչքին առաջքը կը բերէր,
իր կինը՝ դիակնային եւ քստմնելի երեւոյթով,
որուն հագին ձայնէն գիշերն ի բուն չէր քնանար,
ակամայ բաղդատուծեան կը դնէր զայն եւփի-
մէի գիրուկ եւ ճկուն անձին հետ. ինքը ամուս-
նացած ըլլալով հանդերձ՝ միշտ կնոջ մը փայփա-
յանքէն զուրկ մնացած էր եւ իր մէջ կը կրէր
ցանկութիւններու տարտամ ախորժակ մը .
աւա՛ղ . . . արեւը այնքա՛ն գաղջ էր այս ձմեռ-
նային եղանակին մէջ ու կեանքը այնքա՛ն հա-
ճելի՝ առողջ եւ գեղեցիկ կնոջ մը ներկայութեան.
Ժառերն անգամ պիտի խաբուէին ու բողբոջէին.
պարտէզները զարդարող դափնիներու, բաղեղնե-
րու մշտադալար կանանչը կը փալփէր ամէն
տեղ ու մօտակայ նոճիները յաղթական սլացք-
ներ ունէին դէպի կապոյտ եւ գաղջ երկնակա-
մարը: Գարնանային խռովք մը կը ծածանէր մի-
ջոցին մէջ եւ Յակոբեան աղա դողդոջուն քաղց-
րութեամբ մըն էր որ ըսաւ իր բանուորուհիներ-
ուն:

— Շաբաթ մը չպիտի բանէիք ամա, արե՛ւդ
սիրեմ Երանիկ հանրմս, Հալէպի գործ եկաւ,
անոր սուսը մինակ դուք կրնաք բանիլ, շատ
բան մը չէ՛, աս է եղածը, ութօրէքին պէտք է,
նազս ձեզի անցաւ, ձեզի եկայ:

Նայուածքը աղաչական յառած էր Երանիկ

հանրմին որ իր առաջին խօսքերուն ըմբոստութեան շարժում մը ըրեր էր:

— Ատէթը այս շաբթու չքանիլ է, առարկեց թոյլ ձայնով մը:

— Ես ալ տակը չեմ մնար:

Եւ որովհետեւ այդ պահուն եւփիմէ ներս կը մտնար, վարպետն ալ ոտքի ելաւ, ընդ առաջ գնաց ու անոր գաղջ շունչը զգալով իր տխւեղ ղէմքին վրայ, ըսաւ եռանդով.

— Մատներդ սիրե՛մ, աղուոր, օյաի պէս բանէ, ապապրանք է, դուն երեսս հերմկցուր, գործը տեղը երթայ, դուն ալ աչքս նայէ:

Պարտէզին մէջէն հապենպ մնաք բարով մը ըսելով՝ Յակոբեան աղա անհետացաւ: Մինչեւ իրիկուն անիկա գինովի պէս էր. կարծես ոտքերը գետնէն կտրեր էին. դեղեւելով կը քալէր եւ հոգին զեղուն կը զգար անսահմանելի զգացումով մը. կնոջը հագը չսելու հոգով փոխանակ տուն երթալու, մտաւ գինետուն եւ լաթէրնան կեցուցած դրանը առաջքը, անոր լպրտուն եղանակներովը ոգեւորուած, Մարտիկ տայիին հետ խմեց մինչեւ ուշ ատեն իր այս անօրինակ հովարտայութիւնով զարմացնելով ամէնքը:

Խ Ը Ս Մ Է Թ

Ծննդեան առաւօտն էր, եւ դեռ այգը չծագած եկեղեցիին զանգակները կը դողանչէին տօնական օրերու յատուկ ծեփծեփումներով. հայ, մանաւանդ ժողովրդական թաղերու մէջ սկսած էր ոգեւորութիւնը եւ ամէն հասակէ մարդիկ, նոյն իսկ ոմանք հարբուխոտ, ցրտին եւ խոնաւ մթնոլորտին մէջ ձգելով իրենց խռպոտ հազերուն երկարատեւ արծագանգը, կը դիմէին եկեղեցի: Երանիկ հանրմ եւ աղջիկը աւելի կանուխ, գացեր տեղաւորուել էին վերնատան առաջին շարքին վրայ եւ հակառակ ցուրտէն տանջուելուն համբերութեամբ կը սպասէին:

Փոխն ի փոխ մրափելով եւ սթափելով հետեւեցան ժամերգութեանց. «Առաւօտ լուսոյ» ի ժամանակ՝ շարականին պարզ եւ լայն եղանակներէն ու ծնծղաներու զուարթ թափերէն ոգեւորուած նշմարտապէս զգացին թէ աւետիս մը կը ծածանէր միջոցին մէջ ու իրենց հոգին խառնուեցաւ ընդհանուր փառաբանութեան, բայց հետզհետէ կրկին մտան երկարածգուող եւ ողբական եղանակներու ազդեցութեան ներքեւ մինչեւ պատարագը:

Եկեղեցին այդ պահուն լեցուած էր արդէն. վեր-

նատան մէջ իրենց ետեւ, նատարանները գրաւուեր էին մինչեւ յետին շարքերը. պաղ եւ տմոյն լոյս մը, մշուշանման ճերմակութեան պէս կը մաղուէր պատուհաններէն եւ պլպլացող մոմերուն ճաճանչները կը տժգունէին հետզհետէ: Եւփիմէ վերջնականապէս սթափած, ոտքի ելաւ, խաչակնքեց եւ աչքերը յառեց խորանին մեծ ջերմեռանդութեամբ:

Պատարագին ամբողջ տեւողութեանը անոր հոգին խռոված մնաց սրբազան երաժշտութենէն եւ այդ հոգեկան դիւրազգածութեամբը խորհեցաւ իր վիճակին եւ նշանածին վրայ. երբեմն պատրաստակամ էր ներելու Խաչիկին եւ վերջնականապէս կրթնելու անոր զօրեղ բազուկին. երիտասարդ էր, կանանչ-կտրիճ, աւելի աղէկ չէ՞ր աչք գոցել պզտիկ պակասներու. ծլէին, ծաղկէին, զաւակներու տէր ըլլային . . . խեղճը ի՞նչ ըրած էր վերջապէս. ամէն օր ծովին եզերքը արիւն քրտինք կը թափէր. ամօթ չէ՞ր կաղանդին նուէր մը բերած չըլլալուն համար երես դարձնել, քէն ընել: Քանի օր է որ Խաչիկ հասկնալով որ սեւ կատու անցած է մէջերնուն, աչքը երեսնին մնացեր էր. ինչ ընելը չէր գիտեր. սիրտը մեծ, հոգին հրպարտ էր, անոր համար բերանը չէր բանար, խօսք չէր ըներ, հետեւաբար չէր գիտեր թէ ինչո՞ւ սրբողած էին իրեն, բայց Եւփիմէ հասկցեր էր որ անոր սրտէն արիւն կ'երթար կոր:

Իր ժողովրդական խաւերու յատուկ ողջատութեամբ եւ բարութեամբ յանկարծ մտադրեց նըշանածին սիրտը առնել, երեսին խնդալ. յիշեց

Խաչիկին առտածեռնութիւնները, յիշեց նաեւ իրենց քաշած չքաւորութիւնը. պզտիկուց հայրը կորսնցուցեր էր, տային խեր մը չունէր իրենց, վաստկած քանի մը փարան հազիւ օղիին կը բաւէր, էրիկ մարդու հաց կերած չէին, գիշեր, ցորեկ տատելով, խալէմին ծայրովը կը հոգային ամէն բան. իրենց կը վայլէ՞ր որ քիպարի կնիկներու պէս գոհարեղէնի համար խըռ ընէին, իրարու սիրտ կոտրէին.

— Մատնին ի՞նչ պիտի ընեմ — խորհեցաւ հրպարտութեամբ իր սպիտակափառ ձեռքերուն նայելով որոնք հակառակ շարունակ աշխատած ըլլալուն նուրբ եւ փափուկ էին:

Պատարագւորին երկարածիգ ձայնը պահ մը իր ուշադրութիւնը գրաւեց բոլորովին. «Առէք, կերէք» ի խորհրդովը վերացած քանի մը անգամ խաչակնքեց եւ մինչ տիրացուներու ռնգային ձայները կը փառաբանէին, աչքին ծայրովը տեսաւ մօրը սեւ եւ չոր սիլուէթը որ հակած դէպի ուրիշ կին կը խօսակցէր եռանդով: Յանկարծ մրտաբերեց անոր զայրոյթները եւ նոր յոյսերը, աչքին ներկայացաւ վարպետին նիհար ու տժգոյն դէմքը եւ անոր աչքերուն անասնական արտայայտութիւնը, իրեն թուեցաւ որ հակառակ իր ամբողջ կորովին իր սիրտը կը գողնային, հեշտագին ու միանգամայն ցաւագին սարուռն մը անցաւ հոգիին մէջէն՝ մանաւանդ երբ լսեց թէ վարպետին կնոջը մասին կը խօսակցէին:

— Շատ ծանր, այսօրուան վաղուան է եղեր, կ'ըսէր մայրը մասնաւոր եռանդով մը:

— Զաւակ ալ չունեցան, մրմնջեց անարիւն կին մը գլուխը ցնցելով:

— Աստուած լերան նայեր ծիւնը անոր կէօրէ տուեր է, ըսաւ սգաւոր պառաւ մը, միջամտելով եւ շարք մը անէծքներ թափեց Յակոբեան աղային գլխուն. աղջիկս փորը բերնին յղի էր. ափ մը ջուր ճայիլ՝ որբեւայրի մնաց, փեսան իր քով կ'աշխատէր, ծովերուն եզերքը փտտեցաւ, կէնճ ու կանանչ հոգեր առաւ պառկեցաւ. գացի ոտքը ձեռքը ինկայ . . . սա օրերը անցնին, մէյ մը փուշը ոտքէն ելնայ, աղջիկս նորէն կ'աշխատի, կը վճարէ ըսի. մունտառը, քարի պէս խուլ մնաց . . . օխ ասրտելու համար չէ, ամա Աստուած ալ իրեն չձգեց:

— Է՛յ, ողորմած Աստուած, կը մրմնջէր ուրիշ կին մը բազկատարած, արձագանգ ըլլալով սրգաւոր պառաւին խօսքերուն: Ամէնքն ալ պահ մը լուռ մնացին: Սէգ եւ տժգոյն՝ Երանիկ հանրմ գլուխը ցցած կը կենար, կարծես իր դառն եւ խոժոռ երեւոյթով դէմ դնելով գերագոյն զօրութիւններու:

Պատարագը լրանալէն առաջ աղջկանը նշան ըրաւ եւ մեկնեցան. սանդուխներուն վրայ երկու կիները անսահման ցանկութիւններով կը նայէին հարուստ կիներու արդուզարդներուն եւ գոհարեղէններուն. ամէն անգամ որ փետրազարդ գըլխարկի մը շուքին ներքեւէն բաղդաւոր կնոջ արհամարհական նայուածքները կը խաչածեւէին եւ փիմէի սուր նայուածքները, բան մը անոր լաւ տրամադրութիւններէն կը փլէր ու կ'անհետանար.

Նաչիկին կոչտ եւ աղքատիկ երեւոյթը կը ցցուէր իր դէմ, կարծես իր երջանկութեան ճամբան խափանելով եւ ահա կը խորհէր մօրը յոյսերուն վրայ. եթէ վարպետին կինը մեռնի . . .

— Ան ինտո՞ր նայեցաւ քեզի, աչքերովը պիտի ուտէր կարծես, եւփիմէ՛, խենդ մի ըլլար, խօսքդ ետ առ, մէջերնիս կոտրած, թափած բան մը չըկայ տահա. եազմանի կտորին խելք դնելուդ, աչքերդ վեր բարձրացու . . . տունի հանրմ կ'ըլլաս, Նաչիկի պէս մարդիկը խզմէթկեար կ'ունենաս . . . մինակ առջի կնկան ըռզակները քեզի տայ նէ կ'օգտէ, ոսկիէ պէպէկ կ'ընէ քեզի . . . իմ վրաս նայէ օրինակ առ. նազը մեծցած էի ամա, էրիկս տէզկեահին առաջքը դրաւ ինծի, ինքն ալ պուճախը անցաւ նստեցաւ. մազս աւել ըրի, քեզի մեծցուցի, օր մը օրանց սրուրս մարդ չիմացաւ, ամա քաշածս ես ու միայն տէրը գիտէ . . . սօն փուշմանլըք փարա էթմէզ . . .

Փողոցը ցուրտ էր, բայց արեւը կը ծագէր ահա՝ սառուցիկ եղեամին բիւրեղային փոշին փայլեցնելով ամէն կողմ. խոււճ խոււճ, մեծ մասով կիներ դէպի իրենց տուները կը շտապէին կիրակնօրեայ հազուատներով զարդարուած : Երանիկ հանրմ, աղջիկը առաջքը ձգած, գլուխը բարձր, աչքերը խոժոռ կը քալէր անշուկ. խնամքով հազուած էին երկուքն ալ եւ թէեւ մօրը սէզ կեցուածքը ակնածանք կը ներշնչէր, դարձեա՛լ մարդոց աչքերը հանոյքով կը դանդաղէին եւփիմէի գեղեցկութեան վրայ. շուկայէն անցած ատեննին մօրը նայուածքը աւելի խոժոռեցաւ.

կրպակներու առաջ աթոռակներու վրայ նստած մարդիկ, մեծ մասով եազմանի, ցած ծայնով կը խօսակցէին. երբեմն վանառողի մը անակնկալ ծայնը կը բարձրանար երկդիմի գովասանքներով ծախած ապրանքին վրայ ու թէեւ ամէնքն ալ կը հասկընային որ այդ գովքերէն մաս մը բաժին կ'իյնար անցնող գեղեցիկ աղջկան, բայց ոչ ոք կը համարձակէր խնդալ կամ կատակել, որովհետեւ թաղեցի էին անոնք:

Հանդիպեցան Մարտիկ տայիին եւ երկու դրրացիներու, բայց իրարու երես անգամ չնայեցան, որովհետեւ անպատշաճ էր այդ վայրին մէջ զիրար բարեւել, նոյն իսկ ճանչնալ ձեւացնել: Անցան գինետուններու փողոցէն ուր եւփիմէ չկրցաւ ինքզինքը զապել եւ քովընտի նայուածքներ ուղղեց կրպակներու խորը եւ վերջապէս մտան իրենց դրացի փողոցները:

Մինչեւ որ տուն հասան՝ եւփիմէի դէմքին վրայէն մարեր անցեր էր քաղցրութեան եւ բարութեան հետքերն իսկ. վայելքի անզուսպ ծարաւ մը կը տոչորէր զինքը. տեսած հարուստ կիներուն մուշտակները եւ փետուրները կը պարէին իր աչքերուն առաջքը, բայց մանաւանդ խարազանուած կը զգար ինքզինքը անոնց նայուածքներէն, որոնց անտարբերութիւնը նախատալի կը թուէր իրեն. հագուել՝ սըքուել ու երեւալ անոնց իր գեղեցկութեան բոլոր փառքին մէջ, անխախտ նպատակ մը թուեցաւ իրեն: Այս մտածումներով հագուստը փոխելու զբաղած էր երբ դուռը զարնուեցաւ. կրկին չիփակին կոճակները կոճկեց եւ

փութաց դուռը բանալու եւ վարպետը կանգնած
գտաւ իր դէմը:

Յակոբեան աղա նոր ածիլուած, փեսութեան
սեւ հագուստները հագած, դանդաղ շարժումնե-
րով վեր ելաւ. զգալի կերպով շուարած էր ու
նոյն իսկ բարեւելու կը վարանէր. բայց երբ Ե-
րանիկ հանրմ իր փոթոտուած եւ ուռած դէմքը
ժպիտով մը ծամածռած յառաջացաւ դէպի անոր,
նոքի ելաւ եւ մեքենական ձայնով մը մրմնջեց.

— Շնորհաւոր ծնունդ եւ աստուածայայտ-
նութի՛ւն . . .

Երկու կողմէն զաղտնի դիտաւորութիւններ
ունելով կեղծ ու բռնագբօսիկ ձեւ մը ունէին. մէ-
կէն ի մէկ անհետացեր էր վարպետին արհամար-
հական ընտանութիւնը որ ունէր իր բոլոր բանուո-
րուհիներուն հանդէպ. աննշան խօսքեր կը փո-
խանակէին իրարու հետ ընդհատուած լռութիւն-
ներով եւ զաղտնագողի զիրար դիտելով՝ երբ Եւ-
փիմէ սրահ մտաւ անուշի ափսէն ձեռքը: Թե-
ւերը բացած, մատները անցուցած ափսէին բռնօ-
ղակներուն, մինչ մէկ եզերքը կուրծքին վրայ կը
սեղմուէր, անիկա յառաջացաւ եւ այնքա՛ն հո-
գին փոթորկուած էր հակասական զգացումներով
որ կը դողար եւ գաւաթներն ու անուշի ամանը
կը ցնցուէին թեթեւօրէն:

— Անուշ հրամեցիք, ըսաւ Երանիկ հանրմ խո-
նարհութիւն մը ընելով:

— Շնորհակալ եմ, պատասխանեց Յակոբեան
աղա նուրբ կտաւէ թաշկինակով բերանը սրբելով:
Ակնթարթի մը մէջ Եւփիմէ դիտեց անոր ձիւ-

Նափալը եւ օսլայած շապիկը, փայլուն կոնակները եւ մետաքսաւէտ փողկապը, մէկ կողմը սանտրուած անփայլ մազերէն անուշահոտութիւն մը կ'արտաշնչուէր ու կը ծփծփար. եւփիմէ պահ մը մոռցաւ անոր տղեղութիւնը, նզնիմութիւնը, իրեն թուեցաւ որ նշմարիտ սէրը, օսլայած եւ սպիտակ շապիկի մը ներքեւ կը դնէ միայն իր բոյնը, իրեն թուեցան որ այսօրուրնէ արդէն իր չքաւոր աղջկան մօայլ ու տրտում նակատագիրը կը մտնէր նոր փուլի մը մէջ: Երբ անուշին ափաէն մառանը տեղաւորելէ ետքը եկաւ նստեցաւ մօրը բով, Յակոբեան աղա իր նայուածքը յառեց իրեն, բայց ահա ոտքի ելաւ, մնար բարովը ըսաւ եւ մեկնեցաւ, մայր ու աղջիկ պահ մը մնացին բակը:

— Աղայի պէս շնորհքով մարդ է, ըսաւ Երանիկ հանրմ:

Եւփիմէ խոր հառաչանք մը արձակեց ու վեր ելաւ. բնագդարար պատուհանին մօտեցաւ եւ տեսաւ որ դրացի տուներէն կանացի զլուխներ դեռ զարմացումով կը նայէին վարպետին ետեւէն:

Յանկարծ հոգիի խորէն հզօր ըմբոստութիւն մը ժայթքեցաւ իր կացութեան, դրացիներուն չարամտութեան, Խաչիկին իրեն ընծայած չքաւոր կեանքին դէմ:

Աչքին դիմացը մինչեւ հեռուները պզտիկ եւ խարխուլ փայտաշէն տուներ կը շարուէին բով բովի, կռնակ կռնակի, ձկնորսի, ձկնավաճառի կամ եազմանի տնակներ էին ամէնքն ալ, ծմեռնային այս ցուրտ եւ արեւոտ օրուան մէջ անոնք

կարծես կը յայտնէին իրենց բոլոր քստմանելի թը-
շուառութիւնը. տուներ չէին ատոնք, այլ մէկ մէկ
դժոխքներ. էրիկ մարդիկ, ծովին եզերքը աշխա-
տող մարդիկ, տաժանելիօրէն պարտասած ամէն
իրիկուն գինետուն կը վազէին կազդուրուելու
յոյսով. կնիկներնին դժգոհ եւ պատրաստ տրտուա-
լու. զաւակներին լալկան, գունատ, պահանջող,
ո՞վ ծայրը ծայրին կրնար բերել. էրիկ մարդիկ ալ
յանցանք չունէին. անողոք ճակատագիր մը կը
ծանրանար ամէնուն վրայ. երբ տանը պէտք ե-
ղած բաները մտքերնին բերէին կը շուարէին. ո՞րը
առնէին, ո՞րը վաղուան ձգէին. ամէնէն կարծը
բնաւ չմտածելն էր ու մոռնալու, երբեք չսթա-
փելու համար՝ մինչ առաւօտէն մինչեւ իրիկուն
կ'աշխատէին չարաչար, իրիկունները կ'երթային
թաղուիլ գինետունին մթնոլորտին մէջ. տուներ-
նուն մէջ կնիկները կ'աշխատէին ինչքան որ կրնա-
յին, տղաքը կը մեծցնէին գէշ աղէկ, օր մը կուշտ
օր մը անօթի, վրանին կոկուկ, տակը հինուկ, կը
բաւէր որ ձայներնին մարդ չիմանար, սրուերնին
դուրս չելլար:

Կիները ընդհանրապէս չքաւորութիւնը ամօթ
կը համարէին ու կը ջանային զայն պարտկել, միւս
կողմանէ կը թշնամանային իրենց էրիկ մարդոց դէմ,
որոնք գրեթէ չէին օժանդակեր իրենց. շաբթէ շա-
բաթ, գինով պիտի ըլլային որ ձեռքերնուն քանի
մը փարա փրցուէր, մնացածը կ'երթար գինետուն
եւ կեանքը կը քաշքշուէր քէներով, սրտմտութիւն-
ներով դառնացած, մէկ կողմէ արժանապատուու-
թեան հոգերով բարդացած, իսկ միւս կողմէ ա-

կամայ կոպտութիւններով բրտացած: Ու ամէնքն
ալ կ'ապրէին կարծես մութի մէջ խարխափելով,
ամէն մէկը անծկագին ցանկալով քիչ մը հանգիստ,
քիչ մը մարդավայել կեանք, ամենադոյզն սիտիանք
ու քաղցրութիւն:

Եւփիմէ կարծեց որ պայծառատեսութեան մը
րոպէին կը տեսնար այն կեանքը որ պիտի ապ-
մէր Խաչիկին հետ. աչքերը գոցեց այդ մղձաւան-
ջը չտեսնալու համար եւ իրեն թուեցաւ որ Յա-
կոբեան աղա մեղմօրէն զինքը կը հեռացնէ այդ
դժոխային ոլորտէն. ետեւ դարձաւ, զգալով մօրը
ներկայութիւնը եւ երբ մայր ու աղջիկ իրարու
նայեցան՝

— Աղայի պէս մարդ է, կրկնեց Երանիկ հա-
նրմ խոհուն դէմքով:

— Խրսմէթս որն է նէ ան կ'ըլլայ, պատաս-
խանեց Եւփիմէ խռովուած՝ բայց գրթէ համա-
կերպած:

Ե .

Ս Ր Տ Ի Յ Ա Ի

Առաւօտուն կանուխ մինչ Երանիկ հանրմ խահուէն կը խմէր, երբեմն հացի մանր պատառներ թաթխելով մէջը, դուռը ուժգին զարնուեցաւ. Մարտիկ տայի որ անկիւնը նստած անդադար կը ծխէր եւ երկու կիները՝ ընդոտտ կանգնեցան. սպառնական բան մը կար այդ հարուածին մէջ:

— Ոտքդ պագնեմ, Մարտի՛կ, դուն գնա՛ բաց, Խաչիկը ըլլալու է:

Մարտիկ տայի քովընտի ու յանդիմանական նայուածք մը ուղղեց քրոջը, բայց տեղէն չշարժեցաւ. երկու կիները տժգոյն էին եւ անշարժ իրարու կը նայէին. երկրորդ հարուած մը թընդացուց տունը. այն ատեն եւփիմէն գտնելով իր խառնուածքին ամբողջ կորույր, ոտքի ելաւ եւ գրեթէ անապարելով՝ գնաց բացաւ:

Բակին մէջ իր դէմ կեցած էր Խաչիկ՝ մեծ զայրոյթով մը տժգունած. անոր սեւ եւ գողտր աչքերը այդ պահուն դաժան խատուծիւն մը առած էին պուստած յօնքերուն ներքեւէն. թուխ եւ տժգոյն ճակատը ու քունքերը բարակ քրտինքով մը ողողած էին ու շրթները կը դողդոջէին ակամայ ծամածռուծիւններ ուրուագծելով. ուժեղ եւ լայն կուրծքը, գործաւորի մրտած հագուստ-

ներուն ներքեւէն կ'ելեւէջէր ու կարծես մէկ ըոպէէն միւսը պիտի պոռթկար. անիկա շեշտակի կը նայէր Եւփիմէին, ուզելով խօսիլ՝ բայց չկարենալով վանկ մը արտասանել, ու իր ներկոտ բռունցքները սեղմուած կը գալարուէին կողերուն վրայ:

Եւփիմէ նախ դժկամակութեամբ, հետզհետէ ատելութեամբ կը նայէր անոր եւ իր աչքերը կը դիմագրաւէին Խաչիկին զայրացած նայուածքին. թէ անիկա գլուխը կախ եւ աղաչական ձեւով մը ներկայանար, թերեւս սիրտը թուլնար, յիշէր անոր համար զգացած սէրերը, բայց ահա Խաչիկ կը ներկայանար տիրոջ պէս, սպառնական, եւ ցամախից. ազատ չէ՞ր արդեօք իր բաղդը ասոր կամ անոր հետ կապելու, ու գաղափարը թէ Խաչիկ փորձանք մը եղած էր իրենց գլխուն, թէ կարող էր արգելք հանդիսանալ լաւագոյն կարգադրութիւններու, այնպիսի չար ցրտութիւն մը կուտար Եւփիմէի դէմքին, որ անոր դիմագրաւող նայուածքը լրբութիւն մը թուեցաւ Խաչիկին. անիկա յանկարծ հոգիի խորէն բարձրացող արհամարհանքին մէջ խղդելով իր ցաւն ու զայրոյթը, ձեռքը երկնցուց, մէկ կողմ հրեց Եւփիմէն կոպտութեամբ ու բարձրացաւ սանդուխներէն:

Այդ միջոցին Երանիկ հանրմ ինքզինքը գտած էր ու ընդ առաջ գալով Խաչիկին, յանդիմանեց զայն.

— Առտուանցով ի՞նչ խաղքութիւն է աս, դուռ դրացի ի՞նչ կ'ըսեն, ամօթ չէ՞, մեղա՛յ տէր, տահա կայնէ նայի՛նք, կանուխ չէ՞, երէկ ցանե-

ցինք, այսօր բուսաւ . . . ամա ես աղջկանս ըսի,
անանկ մարդոց խօսքին մտիկ չըլլուիր, ետքէն
փիւշման կ'ըլլա՛ս . . . վա՛խ մեզի, հազար վա՛խ...

— Քա մարի՛կ, ես ի՞նչ յանցանք ըրի քի
ինձմէ ասանկ երես դարձուցիք:

Խաչիկ այս խօսքերը արտասանելով ջլատ-
ւած եւ հեւալէն ինկաւ բազմոցին վրայ. ամբողջ
մարմնովը կը դողար ու հակառակ իր մեռելա-
կան տժգունութեան քրտինքի կաթիլներ շիթ առ
շիթ կ'իյնային քունքերէն. իր խոշոր, աշխատու-
թենէ կոշտացած եւ ներկոտ ձեռքերը ծունկե-
րուն վրայ դրած այնպիսի վշտագին երեւոյթ մը
ունէր որ կարծես ամբողջ աշխարհ սեւցած էր
իրեն համար. պահ մը առաջ հոգիին մէջ մրրիկի
մը պէս որոտացող զայրոյթը տեսակ մը պատ-
րական կորով տուեր էր իրեն, բայց հիմակ ինք-
զինքը թոյլ եւ ջլատուած կը զգար եւ կարող
մանկան մը պէս հեծեծելով արտասուելու. մարդ-
կային մեծ ցաւը, սիրոյ ցաւը կը դղրդէր այդ
խոնարհ՝ բայց հզօր սիրտը իր բոլոր թափովը եւ
իր անարուեստ հոգին ո եւ է բալասան չէր գրտ-
նար զայն ամոքելու համար: Քանի օրերէ ի վեր
կասկածը օծի պէս սպրդեր էր իր էութեան մէջ.
Քանի՛ օրերէ ի վեր գաղտնապէս կը տառապէր,
փոխն ի փոխ յուսալով եւ յուսահատելով, ճա-
շակելով անստուգութեան մը բոլոր դառնութիւն-
ները, երբ ահա նոյն առաւօտն իսկ վարպետը
ճամբեր էր զինքը, առարկելով թէ բանուորուհի-
ներու հետ անպատկառօրէն կը վարուէր: Իր
ուժգին բողոքներուն դիմաց վարպետը սրտնե-
ղելով ըսեր էր վերջապէս.

—Է՛հ, ի՞նչ երկայն կ'ընես... Երանիկ հանրմին աղջկան պալթա կախեր ես, խեղճերը ի՞նչ ընելնին չեն գիտեր՝ գլխունուն տէֆ ընելու համար քեզի...

—Ե՞ս... ես ինձի չուզող մարդուն փողոցէն ա՛լ չեմ անցնիր. շուքս ալ չեմ ցուցներ, ինձի Խաչիկ կ'ըսեն... ո՛վ է ատ ապուրը ուտողը նէ թող մէյտան ելլա՛յ...

Ու մէկ շունչով եկեր էր Եւփիմէին. եկեր էր զայրոյթով եւ գրեթէ կատաղութեամբ, եկեր էր այն յոյսով թէ մայր ու աղջիկ գլուխնին պիտի ծռէին, ներողութիւն պիտի խնդրէին եւ ահա՛ այս պահուս ինքը պատրաստ էր անոնց ոտքերուն հետքերը համբուրելու, անոնց գերին ըլլալու. միակ մտածում մը զրաւեց իր միտքը, ամբողջ հոգին. դուրպան ըլլալ Եւփիմէին՝ բայց դարձեալ վայելել անոր գուրգուրալի եւ սիրաւէտ նայուածքին ջերմութիւնը:

Դեռ երէկ էր, բայց արդէն ինչքա՛ն հեռու կը թուէին այդ երջանիկ օրերը, երբ Եւփիմէին ներկին ամանները, դեղին, կապոյտ, կանանչ ներկերով լեցուցած ատեն կը զգար անոր մատներուն խուսափուկ հպումը իր ձեռքին վրայ, որոնք կը դողդոջէին յուզումէն. այն օրերը, երբ մայր ու աղջիկ սիրալիր ու հանոյակատար՝ ի՛նչ ընելնին չէին գիտեր ու ձեռքէն կը խլէին համեմատաբար դիւրին եւ շահաւէտ գործերը, մինչ ինքը իր բնական արդարամտութեամբ, կ'ուզէր աղէկ գործերը բաժնել բոլոր գործաւորուհիներուն: Կը յիշէր մանաւանդ այս վերջի մէկ քանի

յուսաւէտ օրերը, երբ կը կարծէր թէ իր մուրա-
տին պիտի հասնէր երբ իր աչքին առաջ փայ-
լեցուցեր էին երջանկութեան հեռապատկեր մը
ի՞նչ նպատակաւ, ո՞վ գիտէ...:

Իր պարզ եւ ուժեղ հոգին անկարող էր նոյն
խակ կասկածելու կանացի հոգիներու անկայուն
եւ տարուբերուող տրամադրութիւններու մասին.
չէր կրնար իսկ մտաբերել պնասիրութեան,
պարծանքի ու ցուցամոլութեան այդ նոպաները,
որոնք կը պղտորեն ամէն աստիճանի վրայ գրտ-
նուող կիները ու հիմակ որ իր պաղարիւնու-
թիւնը գտած էր, անկեղծօրէն կը հաւատար թէ
թիւրիմացութիւն մը կար զոր կարելի էր փարա-
տել երկուստեք բարի կամքով: Այս էր պատճա-
ռը որ Խաչիկ, հակառակ իր բնական հպարտու-
թեան, աչքերը բարձրացնելով Երանիկ հանրմին
վրայ, ըսաւ մեղմ եւ յուզուած ձայնով:

— Մարիկա, ես ըրի, դուն մ'ըներ, գլուխս
դարձաւ. գործարգ մնալս հոգս չէ. անկէ եկած
խերը Աստուծմէ թո՛ղ գայ... թեւերս շարժեմ նէ
քարէն փարա կ'ելլայ... ինչ կ'ընեմ չեմ ըներ ըն-
տանիքս կ'ապրեցնեմ. էվէլ, պակաս, ա՛ֆ ըրէ...

— Ամենեւի՛ն... գոչեց Երանիկ հանրմ ահուա-
ները սեղմած, ումետող կտրէ մեզմէ. ինչ ըլլալդ
հասկըցուցիր. քանի՛ տահա ճամբան կարճ է,
եւ դառնալը դիւրին է: Փիլիճի պէս աղջկանս
մեղք չէ՞, կրակներու մէջ պիտի էրէր, Աստուած
իր անմեղութեանը ողորմեցաւ... վարդի պէս
աղջիկս, աչքը երեսը փառ փառ կը վառի, մէյ
մը քեզի, մէյ մըն ալ անոր նայէ...

— Եւփիմէ՛, գոչեց Խաչիկ շուրջը նայելով եւ գերագոյն ձայնով մը, Եւփիմէ՛...

Ու աւելի չկրցաւ ըսել:

Եւփիմէ սրտնեղած դէմքը կը ծամածռէր եւ կարծես ժամ մը առաջ կ'ուզէր ազատիլ Խաչիկին ներկայութենէն. անոր ցաւագին եւ յուսահատական երեւոյթը փոխանակ զինքը յուզելու, կը ջղագրգռէր. կարծես թէ բարութեան եւ քաղցրութեան բոլոր աղբիւրները ցամքեր էին իր մէջ եւ հոգիին թելերը որոնք երբեմն քնարի մը պէս կը հնչէին՝ երբ Խաչիկ իր անուէնը կու տար, այս յուսահատական կոչին չպատասխանեցին. զգաց որ ոչ միայն այլ եւս չէր սիրեր զայն, այլ իր աչքերուն առջեւէն պատրանքի մշուշը փարատած էր եւ կը տեսնէր այդ մարդը՝ ինչպէս որ էր, իր կոպիտ եւ անհրապոյր արտաքինով, իր բուռն զայրոյթներով եւ հոգեկան թուլութիւնով. կը տեսնէր զայն իր ցաւէն ծամածռած դէմքով, քրտնաթոր նակատով, դողդոջուն շրթներով, կը տեսնէր մինչեւ արմուկը ներկի մէջ թաթխուած ձեռքերուն կոշտութիւնը՝ աղքատիկ եւ մաշած հազուատներուն վրայ, որոնցմէ փոթասի եւ խման մարդու քրտինքի խառն հոտ մը կ'արտաշնչուէր:

Ու իր բոլոր ցանկութիւնները եւ բարի դիտաւորութիւնները ցնդեցան այս նիւթական եւ հոգեկան թշուառութեան առաջ. անգամ մըն ալ իր հոգին տենչաց ամէն զնով բարձրանալու այս կարգի մարդիկներու մակարդակէն ու մտաբերելով թէ երբեմն խօլ պատրաստակամութիւն մը

ունեցած էր Խաչիկին հետ ամուսնանալու, կարծեց թէ մեծ վտանգէ մը փրկուած էր ու այդ վտանգը իր մէջ կ'անձնաւորէր Խաչիկ, ուրկէ ազատուելու համար պատրաստ էր Յակոբեան աղային հետ կարգուելու անմիջապէս որ որբեւայրի ըլլար անիկա :

Խաչիկ փոխն ի փոխ եւ խելայեղօրէն նայեցաւ մօրը եւ աղջկանը դէմքերուն եւ անոնք այնքան փակուած ու ցուրտ զգաց որ ակամայ սարսուաց. այն ատեն իր ողբագին նայուածքը դարձնելով դէպի տային՝ որ լուռ հանդիսատես եղած էր այս տեսարանին, նայուածքովը աղերսեց. Մարտիկ տայի հասկցաւ. ոտքի ելաւ եւ հրաւիրեց Խաչիկը որ իրեն ընկերանայ :

Առանց մնաք բարովի, փախստականի պէս, Խաչիկ իջաւ սանդուղներէն եւ երբ դուրսը բաց օդին եւ լոյսին մէջ գտաւ ինքզինքը, շացում մը ունեցաւ. սրունքները քուրջի պէս թուլցեր էին եւ ամբողջ մարմինը պիտի փլէր՝ եթէ տային չկրթնէր. բաւական յառաջանալէ ետքը, սկսաւ հառաչել ու կոպերը այրեցան աղի արցունքներով, որոնք չիջան սակայն այտերուն վրայ. կուրծքին ներքեւ դժոխային ջերմութիւն մը կը զգար ու նոյն իսկ շրթները չորցեր ու նախուտեր էին. կ'ուզէր ըմբռնել եղածը, հասկնալ դժբաղդութեանը պատճառը, բայց անկարող էր նոյն իսկ մտածումի մը վրայ կանգ առնելու, հակառակ անոր որ Մարտիկ տայի կը ջանար զայն լուսարանել :

— Առաջ ուզեցին, հիմակ ալ չեն ուզեր կոր.

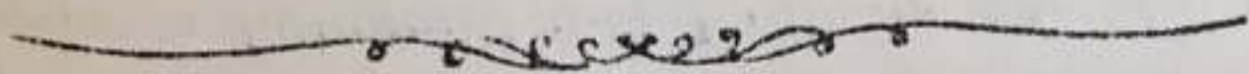

ինչո՞ւ պիտի ըսես. ինչուն նայինք իրենք զիտե՞ն.
անցնող ամպերուն հարցնես նէ պեղքի պատաս-
խան կ'առնես, անոնցմէ չես առներ . . . վազ
անցի՛ր, թե՛ գլուխ մնացի՛ր, տահա աղէկ է . . .
ամէն գործի մէջ խեր մը կայ. նայէ՛ ես կար-
գուե՞ր եմ. ողջ գլուխդ աւետարանի տակ մի՛
դներ. կնկան տէրտը կը քաշուի՞ . . . Մարտի հավա
կ'ըմանին, մէյ մը անծրեւ, մէյ մը արեւ . . . անոնց
խնդարուն ալ մի՛ հաւտար, արցունքին ա՛լ . . . :

Անզգալաբար մտած էին զինետուններուն
փողոցը. դեռ կանուխ էր եւ քնատ զինեպան-
ներ նախորդ գիշերուրնէ մնացած աղտոտու-
թիւնները կ'աւլէին իրենց կրպակներուն մէջ.
Խաչիկ ու Մարտիկ տայի մտան իրենց ընտանի
խանութր, ինկան նստարանի մը վրայ եւ երբ
զինեպանը եկաւ հարցունելու թէ ի՞նչ կ'ուզեն.

— Զո՞ւր, ըսաւ Խաչիկ սուր ձայնով մը:

Մարդը փութաց փարջ մը եւ զաւաթ մը
զետեղելու սեղանին վրայ. Խաչիկ իր ապակիի
պէս փայլող աչքերը սեւեռեց փարջին, խարխա-
փող թեւերը երկնցուց անոր եւ զայն շրթներուն
դնելով, աչքերը մթնալէն պարպեց զայն դան-
դաղօրէն եւ շնչասպառ խմելով մինչեւ յետին
կաթիլը:

Պ Ա Տ Ո Ւ Ա Ն Դ Ա Ն Ը

Շաբաթներ անցեր էին եւ կեանքը կը սահէր աղքատիկ թաղերու մէջ իր տափակ միօրինակութեամբ. գործերը քիչ մը բացուեր էին մեղմ օդերուն շնորհիւ եւ չարչրկուած դէմքերու վրայ քիչ մը յոյս եւ ոգեւորութիւն կ'երեւար: Միւս կողմէ սակայն հիւանդութիւնները պակաս չէին ու մանաւանդ երկար առեմնէ ի վեր պառկողները, կարծես չդիմանալով այս հիւանդագին եւ խաբուսիկ օդերուն փոփոխականութեան, մէկիկ մէկիկ կը մեռնէին:

— Հասունները կ'իյնան կոր, կ'ըսէին կիները պատուհանէ պատուհան, երբ արեւէն հրապուրուած պահ մը ձեռքերնուն գործը կը ձգէին եւ կուգային երկայն շունչ մը առնելու:

Թաղին եկեղեցիին զանգակը, ամէն օր եւ երբեմն օրը մէկ-երկու անգամ, կը դօղանջէր յուղարկաւորութիւններու յատուկ տխրագին եւ դանդաղ հնչիւններով:

Զօրաւոր հարբուխի մը հետեւանքով եւ փիմէ ալ հիւանդացեր էր եւ մայրը զինքը հանգիստ թողեր էր այդ օրերը, բնաւ չխօսելով ամուսնութեան ծրագիրներու վրայ, ու ինքը ծամանակ ունեցեր էր անդրադառնալու իր հոգեկան վիճակին: Ինչպէս որ եռանդով եւ սրտագին սիրեր

էր Խաչիկը, այնպէս ալ հիմակ ինքզինքը անտար-
բեր կը զգար անոր նկատմամբ եւ իր հոգեկան
այս երկու հակասական վիճակներուն մէջ ան-
կեղծութիւնը այնքան բացարձակ էր որ չէր հաս-
կընար թէ ինչո՞ւ յանցաւոր պիտի նկատուէր
Խաչիկին հանդէպ. իր հոգիին խորերէն անհետա-
ցեր էին յուզումի եւ խռովքի այն սարսուռները
որ երբեմնի սիրահարին ներկայութիւնը, անունին
արտասանուիլն իսկ առաջ կը բերէին: Երբ կը
պատմէին Խաչիկին կատարած խաղբութիւնները,
Եւփիմէին արիւնը հանդարտ կը մնար, մինչ զար-
մանալով կը յիշէր թէ ինչպէս, երբ անոր վրայ
աննպաստ բան մը կը լսէր ժամանակաւ, ականջ-
ներովը կը կարմրէր ու պատրաստ կը զգար ոգի
ի բռին զայն պաշտպանելու. հիմակ ոչ միայն չէր
ամչնար անոր ըրածներէն, այլ նաեւ իր այսօր-
ուան անտարբերութեանը արդարացումը կը գրտ-
նար անոր այդ խայտառակ վիճակին մէջ: Միակ
փափաք մը ունէր, զայն չտեսնալ, անոր չհան-
դիպիլ. ներքնապէս գիտէր որ Խաչիկ կը տառա-
պէր իրեն համար. երբեմն կայծակի արագու-
թեամբ կ'անդրադառնար այդ մտածումին, բայց
առանց ժամանակ ձգելու որ սիրտը խանդա-
ղատէր, կը խորհէր ուրիշ բանի վրայ: Ու եթէ
Խաչիկին իրեն համար կրած տառապանքը զինքը
անտարբեր կը թողուր, միւս կողմէ անիկա զերծ
էր արուեստակեալ աղջկան մը հոգեկան սնա-
պարծութիւններէն. միայն նիւթական եւ առօր-
եայ հանգիստի առաւելութեանց տենչանքները
եւ յոյսերը կը տիրապետէին իրեն եւ ո՛րքան

կ'անդրադառնար թէ իր մանկութենէն ի վեր զրկուած էր անոնցմէ, ա'յնքան բուռն կերպով կը ցանկար անոնց. իր առողջ եւ անարուեստ աղջկան բոլոր ախորժակները սրուած էին եւ ինչ արագ ու ճապուկ քայլերով պիտի կոխտուէր Խաչիկին սիրտը ու անցնէր, անմիջապէս որ հնարաւոր ըլլար: Որովհետեւ կը զգար թէ իրենց ծրագիրներուն յաջողութեան միակ արգելքը Խաչիկը կրնար ըլլալ եւ ահա զայրոյթը կ'անցնէր իր հոգիին մէջէն չորցնելով ո եւ է բարեացակամ զգացումի սկզբնաւորութիւն:

Ու հիմակ, որ այլ եւս չէր սիրեր զայն, ինչպէս կը չափազանցէր անոր սոգեղութիւնները, ծիծաղելիութիւնները, ձայնին ու շարժումներուն միամտութիւնը, կոպտութիւնը, աւելի եւս ամբաստանուելու համար իր ցրտութեան մէջ: Բոլոր այն աննշան մանրամասնութիւնները, որոնք իր սիրող սրտին բաքախումները արագացուցեր էին, որոնք խանդադատանքով եւ տեսակ մը զինովութեամբ պարուրեր էին զինքը, — ձեռքը ձեռքին հպել, շունչը զգալ ծոծրակին վրայ, զաղտագողի մէկ նայուածքը որսալ եւ կայծակի մը տելողութեամբ հաղորդակցութեան մտնալ սիրականին տարփաւէտ էութեան հետ, զգալ խօսքերու բողարկուած իմաստը, վառաւորուիլ ու երջանկանալ անոնցմով, պնտուիլ շողոքորթիչ ակնարկութենէ մը եւ սիրականին մէկ գովասանքը ամենաթանկագին զարդարանքէ վեր արժեցնել, — բոլոր ասոնք, բոլոր ճշմարիտ սիրոյ խուսափուկ, անկայուն, դիւրաբեկ հրապոյրները, պատրանք-

ները, զգայնութիւնները իրենց բեհեզներէն մերկացած, իրենց լոյսէն զրկուած ոչ միայն չէին օգներ եւփիմէի մեռած սէրը արթնցնելու, այլ նաեւ իբր ծիծաղելի խրտուիլակներ կը ներկայանային անոր. ուրեմն, բոլոր այն անմբռնելի պատճառներով իսկ, որոնցմով Խաչիկը սիրած էր, այսօր այլեւս զայն չէր սիրեր ու իր կնոջական հոգին փոխանակ գիտակցելու իր փոփոխականութեան, իր բնածին եւ ճակատագրական թերութեան, կ'ապաստանէր իր զայրոյթներուն եւ ապագայի մտահոգութիւններուն մէջ:

Առաւօտ մը կանուխ, երբ եւփիմէ քունէն նոր արթնցած, տարտամօրէն կը խորհէր այս բաներուն վրայ, մայրը հագուած, եւ մեկնելու պատրաստ, եկաւ քովը:

— Եւփիմէ՛, ըսաւ, գործերնիս սըխլէթ է ամա, ես առ առտու ժամ պիտի երթամ, ետքէն ալ տեղ մը պիտի հանդըպիմ . . . Ելլաս նէ առաջ ներմակ գէմինները ձեռք առ:

Եւփիմէ հասկցաւ. մայրը վարպետին կնոջ հիւանդտես կ'երթար, կամ աւելի ճիշտը կ'երթար հասկնալու թէ «ո՞ւր տեղուանքն է»: Այդ հրէշային անհամբերութիւնը որ ամբողջովին գրաւած էր երկու կիները՝ ո եւ է խղճի խայթ չէր պատճառեր անոնց. պահ մը իսկ չէին անդրադառնար թէ ի՞նչ քստմնելի սպասում էր իրենցը. ընդհակառակը, կարծես մահամերձն էր որ յանցաւոր էր, յուսահատօրէն կը կառչէր կեանքին, պահ մը առաջ չէր մեկներ այս աշխարհէս իր տեղը ուրիշին տալու համար: Ու առաւօտէն մինչեւ

իրիկուն, երկու կիները կը սպասէին գոյժին որ աւետիս մը պիտի ըլլար իրենց համար ու իրենց անհամբերութիւնը խաբելու նպատակաւ, անդադար կը խօսէին հիւանդին վրայ, երբեմն կեղծ կարեկցութեամբ, երբեմն նոյնիսկ զայրոյթով .

— Աստուած իր ըրածը գիտէ ամա, ատանկ ապրիլը ապրիլ է . . . մեռնի նէ լոյս կ'ըլլայ, իրեն ալ մեղք է, քովիններուն ալ:

— Նեմգուր հանրամը գացեր տեսեր է, կ'ըսէր եւփիմէ մօրը պատասխանելով, մէկ քովէն միւսը չկրնար կոր դառնալ եղեր:

Թէզկեահին առաջ դէմ դէմի նստած, անոնց վրձինները մէկ կողմէն արագօրէն կը ներկէին, երեւան բերելով գունազեղ եւ ֆանթասթիկ ծաղիկներ գծուած եազմաներուն վրայ:

— Մէյ մը երթամ, աչքովս տեսնեմ, ըսեր էր Երանիկ հանրամ նախորդ օրը եւ ահա ինչո՞ւ եւփիմէ գիտէր թէ մայրը ուր պիտի հանդպէր:

Ժամէն ելլալուն — ուր թերեւս աղօթած էր իր ծրագիրներուն յաջողութեան համար — Երանիկ հանրամ ուղղուեցաւ վարպետին տունը: Նոր խալիֆան դուռը բացաւ եւ հարցուց թէ ի՞նչ կ'ուզէ. բայց անիկա առանց պատասխանելու սանդուխներէն բարձրացաւ եւ շիտակ մտաւ հիւանդին սենեակը:

Բազմոցին անկիւնը, իրարու վրայ զետեղուած անկողիններու վրայ բարձրացած, հիւանդը, կմախքի պէս վտիտ, պառկեր էր. անոր սեւ, սուր եւ տենդոտ աչքերը ուղղուեցան դէպի դուռը երբ անիկա ճռնչեց. հիւանդը ճանչցաւ իրենց վաղեմի

բանուորուհին, ուզեց ժպտիլ, բայց ահա ցնցուեցաւ երկարատեւ ու տաժանելի հազի տազնապով մը: Երանիկ հանրմ ինքնիրեն աթոռ մը առաւ, նստեցաւ, գլխովը բարեւ մը տալով հիւանդին մօրը որ բազմոցին միւս անկիւնը կզկտած էր. անիկա ուրիշ զաւկի մը մահով արդէն սզաւոր, սեւ պօյամայի տակէն երեւան կը բերէր մասունքի պէս ներմկած, նիհար ու գրեթէ թափանցիկ դէմքը. երկու ձեռքերը ծոցը, վիզը ծուռ, արցունքոտ աչքերով կը հետեւէր աղջկանը չարչարանքին: Սրահին մէջ, ամէն կարգի դեղերու, ապականուած օդի, հիւանդի հօտերու անհանդուրժելի նողկալի խառնուրդ մը ոչ թէ կը ծփար, այլ կարծես թէ կը թանձրանար: Երանիկ հանրմ այս սոսկալի սենեակին մէջ բոլոր հոգւովը սարսափած, շուարած մնաց պահ մը: Երբ հազի տազնապը անցաւ, գլուխը դարձուց դէպի հիւանդը եւ հարցուց մեղմ ձայնով մը.

— Զարուկ հանրմս, ինտո՞ր ես . . .

— Ա՛խ . . . ա՛խ . . . Երանիկ հանրմ, հառաջեց դժբաղդ կինը ու երկու այտոսկրներուն սուր մասերը կարծես ներքին կրակէ մը կարմրեցան. անոր գլուխը զոր կարելի էր այլեւս զանկը կոչել, գրեթէ կորանցուցած էր մազերը, այնքա՛ն երկար օրեր եւ այնքա՛ն տաժանելիօրէն շփուեր էին բարձերուն:

— Ա՛խ . . . ա՛խ . . . կրկնեց սրտագին հառաչանքով, աս ի՞նչ ցաւ էր որ դարմանը չգտանք, անցնող թռչունէն նար սպասեցի, անցնող ամպերէն դարման յուսացի . . . ա՛խ . . . ա՛խ . . .

ինծի կը սիրէք նէ, աղօթք ըրէք որ ալ չքաշեմ . . .
ալ օր մը առաջ տեղս տեղաւորուիմ . . .

Բազմոցին միւս անկիւնը աւելի տժգոյն, աւելի կզկտուած, պառաւին դէմքը կարծես պիտի հայէր ու անհետանար սեւերուն մէջ, այնքան անիկա ողողուած էր արցունքներով, թէ եւ ոչ իսկ պզտիկ հեծեծանք մը կը թռէր անոր խորը ինկած շրթներէն, որովհետեւ խեղճ կինը շատոնց է որ վարժուեր էր անշշուկ արտասուելու, աղջրկանը ուշադրութիւնը չգրաւելու համար:

Երանիկ հանրմ խռովեցաւ այս հոգեկան եւ ֆիզիքական սոսկալի տառապանքներուն ի տես. շփոթ կերպով մը զգաց թէ չքաւորութեան բռնաւոր լուծէն դուրս կան նաեւ ուրիշ ցաւեր, անդարմանալի վիշտեր. ու կարծես անոր մտածումներուն պատասխանելու համար հիւանդը կ'ըսէր մահամերձի ծանր, պղտոր եւ խռովիչ ձայնով.

— Ճիտէս տոպրակ կախէի, դուռնի դուռ մուրայի, աս տէրտին տիւշկիւն չըլլայի՛, ա՛խ . . .
ա՛խ . . .

Կրկին անգամ հազի տագնապը խափանեց ձայնը ու անիկա այնքան ուժգնօրէն կը ցնցուէր որ կմախացած անդամները կը ցաւէին եւ շրնչասպառ եղած, ձայնը հազէն խռպոտած, ճիչեր կ'արձակեր «ա՛յ . . . ա՛յ . . .», մինչ մայրը կը նայէր զլուխը ձգտած, կարծելով թէ աղջկան վերջին գալարումն էր, ու անկարող ո եւ է օգնութիւն ընելու անոր, շատոնց ի վեր սպառած ըլլալով բոլոր ամոքիչ միջոցները:

— Աստուած առողջութիւն տայ, Զարուկ

հանրամս, կ'աղէկնաս, մէկ օրուան մէջ քաշածներդ
կը մոռնաս . . . մնաք բարով, Աստուած քեզի ալ
ուժ ու զօրութիւն տայ, տո՛ւտու . . .

Հիւանդը, հագի տագնապէն ետքը, տեսակ
մը ապուշ թմրութեան մէջ ինկած, ընդլայնած
աչքերով կը նայէր հիւրին առանց բան մը հասկ-
նալու. ականջները կը բզզային եւ խոռոչացած
կոպերուն վրայ կանգ առած երկու արցունքի
կաթիլներ, որոնք ժայթքեր էին իր հագալու հա-
մար ըրած եիզէն, արեւներու պէս կը փայլէին
իր զառանցող աչքերուն. երբ կ'ուզէր նայուածքը
անդին դարձնել, միջոցին մէջէն արագօրէն կ'անց-
նէին լուսեղէն պրդալըզակներ, ու այլեւս չէր գի-
տեր թէ ականջներու բզզի՞ւնն էր, թէ աչքերուն
առաջքը պարող լուսեղէն պրդալըզակներն էին որ կը
զգար. մտի՞կ կ'ընէր. թէ կը նայէր. որովհետեւ իր
տեսողութեան եւ լսողութեան մէջ տարօրինակ
շփոթութիւն մը առաջ եկած էր եւ ասիկա
անանկ դաժան երեւոյթ մը կուտար հիւանդին
որ երանիկ հանրամ խորհեցաւ.

— Հոգէառները կը տեսնայ կո՛ր . . . վա՛յ
գլխուն:

Ճշմարտապէս փղծկած էր, բայց անապարեց
մեկնելու. ինքն ալ տժգուններ էր եւ գլխու պտոյտ
կը զգար եւ զղջաց եկած ու այդ ահուելի պատ-
կերը տեսած ըլլալուն, բայց քանի՛ քալեց ձմեռ-
նային գաղջ արեւին ներքեւ, ա՛յնքան հետզհետէ
իր գործնական կնոջ բնագղները յաղթահարեցին
եւ կազդուրուեցաւ. որոշեց որ եւփիմէին չհա-
ղորդէ մանրամասնութիւններ, որպէս զի անոր

հոգին ալ չպղտորի եւ հետզհետէ նոյն իսկ ուրախացաւ մտածելով թէ վարպետին կնիկը իրաւամբ շատ երկար չէր կրնար քաշել:

Երբ տուն մտաւ, դեռ չհանուած, նոյն իսկ գլխուն քօղը չհանած, նստեցաւ բազմոցին վրայ ու աղջկանը հարցական նայուածքին պատասխանեց.

— Լմեցած բան է, ալ հոդ կը հոտի կոր, այս գիշեր կ'անցընէ չանցըներ բան մը:

Երթները չորցած էին եւ ձեռքերը թեթեւ մը կը դողային, բայց հետզհետէ սիրտը լեցուեցաւ յոյսերով եւ ուրախութեամբ. աղջիկն ալ գոհ էր եւ անոր ամէն մէկ շարժումներուն մէջ կը զգացուէր տեսակ մը տենդագին ոգեւորութիւն:

Պահ մը ետքը երբ դէմ դիմաց կը բանէին, ալ եւս իրենց մտքին մէջ առատութեան եւ հանգրստաւէտ կեանքի հեռանկար մը ունենալով, գործը ծանր կուգար իրենց, կ'անիծէին ու կը հայոյէին.

— Կրողը տեսնայ երեսնիդ, աս ի՛նչ ըէսիմներ են:

— Չարի պէս, ամէն ատեն ներմակ գէմին կը դրկեն:

— Ճերմակն ալ թերմաշ մնայ, կարմիրն ալ: Բայց անոնց ձեռքերը արագ արագ կը շարժէին, կարծես թէ ո՛րքան անապարէին, այնքան շուտով պիտի ելլէին չքաւորութեան դժոխքէն եւ այն թշուառութիւնը, որուն մէջ ապրած էին ցարդ, այնքան մռայլ, այնքան ցրտին եղած էր որ անկէ ազատելու իրենց անհամբերութեան մէջ չէին անդրադառնար թէ գերեզմանաքար մըն էր այն պատուանդանը որուն վրայ կոխելով պիտի քարծրանային, կեանքի արեւը եւ լոյսը վայելելու:

է.

Տ Ա Փ Ն Ա Պ Ը

Սաշիկ անձնատուր եղեր էր իր յուսահատութեան եւ քանի՛ օրերը կ'անցնէին, ա՛յնքան այդ յուսահատութիւնը դառն ու դաժան կը դառնար. անոր խոժոռ դէմքին վրայ այլ եւս երբեք ժպիտը չէր երեւար ու անիկա կ'անցնէր փողոցներէն հետզհետէ աւելի խորասուզուելով իր մռայլ տրամադրութիւններուն մէջ: Ո՞ւր կ'երթար, ի՞նչ կ'ընէր . . . ոչ ոք գիտէր, ինքն ալ չէր գիտեր. կ'երթար մօտակայ դաշտերը եւ բլուրները, կարծես փախչելով իր սեփական ցաւէն. կարծես կը փափաքէր որ օր մը, վերջապէս մոլորելով իր ամենօրեայ ճամբաներէն՝ ուրիշ ճամբաներու մէջ իյնար, հեռանար իր դժբաղդութեան սեւեւակէտէն ու այլ եւս չգտնար իր ծանօթ թաղերը ուր ամէն մէկ փողոցի անկիւն, ամէն մէկ պատուհան, ամէն մէկ քար, կա՛մ իր ցաւը կը հեզնէր եւ կամ զայն կ'աղաղակէր բարձրագոյն:

Եկան օրեր երբ եղերական ծայներ, ոճիրի հրաւերներ պաշարեցին զինքը. զառանցական գիշերներու մէջ ելաւ կանգնեցաւ, խարխափելով զնաց մինչեւ դուռը եւ փնտռեց ինքնիրեն թէ ի՞նչ անդիմադրելի բնագոյն զինքը կը մղէր դէպի հոն, դէպի իր սիրականը որ այլ եւս չէր սիրեր զինքը: Երբեմն ալ վատթարացած, տժգոյն եւ

դաժան, յօնքերը պռատած իր սեւ եւ խիստ աչքերուն վրայ, հոգեկան թուլութիւններու անձնատուր եղաւ. անիկա հաշակեց գաղտնաբար արտասուելու, հեծեծանքները խեղդելով արտասուելու խորունկ եւ տխուր քաղցրութիւնը եւ երբ զգաց թէ իր սիրտը ճնշուած էր ահագին եւ ճմլող բեռի մը տակ, գիտակցեցաւ որ շահտ, շահտ տառապելու այդ կարողութիւնը կը յայտնաբերէր իր խառնուածքին հզօր ազնուականութիւնը: Այս պատճառաւ էր թերեւս որ անիկա անմիջապէս չմղուեցաւ ո եւ է գայթակղութիւն ընելու, ինչպէս կը սպասուէր իրմէն. անիկա ինքզինքին անարժան համարեց երթալ նոյն իսկ իր նախկին նշանածին ցուցադրել իր մեծ վիշտը ու գոռ եւ բռնաւոր հպարտութիւն մը բարձրանալով իր խորտակուած երազներուն մէջէն զօրավիգ եղաւ իրեն, զինքը կազդուրեց ու պահպանեց ծայրայեղ վարմունքներէ:

Բայց երբեմն իր հոգին ու մարմինը կը տկարանային. կարծես ուրիշ անձ մը կը ցցուէր յանկարծ իր տառապանքով մաքրագործուած էութեան մէջէն ու անիկա էր կարծես բուն իսկ ինքը. ընտանի էր ասոր կերպերուն, բառերուն, հայհոյութիւններուն. գէշ օրեր էին ատոնք. առաւօտէն մինչեւ իրիկուն Խաչիկ, որ այլ եւս հրաժարած էր ո եւ է աշխատութենէ, քէօռ գինով, կը հայհոյէր ու կը խամէր մինչեւ որ գինեպանները զինքը վտարէին իրենց կրպակներէն. վա՛յ անոր, որ համարձակէր հեռաւոր ակնարկութիւն մը ընել իր վիշտին, իր սիրած աղջկան.

առանց ասոր ալ կռիւ կը փնտռէր արդէն, ակ-
ռաները կը կերտացնէր ու այնպիսի կատաղու-
թիւնով մը լեցուն կ'ըլլար որ ամէնէն խապա-
տայիները հեռու կը կենային. յաճախ սակայն,
ինքը կ'ըլլար նախայարձակը ու այս շան կռիւ-
ներէն հագուստները պատրուտած, աչքերը մոլո-
րուն, շրթները սպառնալիքներով դողդոջուն,
ծեռները պատրաստ հարուածելու, կ'անցնէր փո-
ղոցներէն՝ արձակելով իր եղերական, դժնդակ ու
երկարածիգ նաղարան, չարագուշակ վայիւնի մը
պէս:

Շատերը, մանաւանդ իր արհեստակիցները կը
մեղքնային զինքը եւ մեծ համբերութեամբ կը
կրէին իր էրած սրտով մարդու կռուազանութիւն-
ները, հայհոյութիւնները եւ նոյն իսկ հարուած-
ները. սրտառուչ համերաշխութեամբ մը զինքը
կը պարուրէին խնամքով եւ գորովանքով, իսկ
տարէցները կը փորձէին զայն մխիթարել.

— Խաչի՛կ, օղլում, ամենուս գլխէն տաք ու
պաղ անցեր է. սիրտդ կէնիշ բռնէ, քեզի պէս
կտրինին թող ձեռքերը պագնեն՝ անանկ աղջիկ
տան . . . ան չէ եղեր ուրիշ մը. անուշ աչքը մէկ
դէմքի վրայ չվառիր ետ . . . պուճախ, պուճախ
ինչե՛ր կան տահա . . . խըամէթ չէ եղեր ըսէ, վէս-
սէլամ . . .

Անիկա կոյրի, հոգեվարքի, զինովի տարտամ
եւ չտեսնող նայուածքով մը կը նայէր խօսակցին,
գլուխը կը շարժէր եւ եթէ ո եւ է զգացում թա-
գլուխը կը շարժէր եւ եթէ ո եւ է զգացում թա-
փանցէր իր հոգիին, հակազդեցութիւնը այնքան
ուժգին կ'ըլլար որ ամբողջ մարմնովը կը դողար
ու ակռաները իրար կը զարնուէին:

Այս խորունկ եւ անմխիթարելի վիշտին հանդէպ ամենքը ալ շուարեր մնացեր էին եւ նոյն իսկ օտարները, ոմանք զինքը մեղքնալով, ոմանք ալ իր զայրոյթներէն սոսկալով, բան մը ըսած չէին անցած դարձածի մասին:

Յակոբեան աղայի կինը երեք շաբաթէ ի վեր մեռած էր արդէն ու կիրամուտքին իսկ Տիկին Երանիկ ու աղջիկը գացեր էին վարպետին տունը, անոր զոգանչին օգնելու պատրուակաւ: Սկիզբները ոչ ոք անբնական գտաւ ասիկա, նոյն իսկ մեռնողին մայրը հանդուրժեց իրենց ներկայութեան. անոր անյատակ ու խորապէս վշտագին հոգին արդէն այլեւս չէր հետաքրքրուեր աշխարհային իրերով եւ անցուդարձերով. ամէն ատենէ աւելի ինքն իր վրայ կզկտուած, անիկա իր կրակիծով մորմոքուն, նոյն իսկ այլեւս արցունք չունէր թափելիք. մխիթարութեան բոլոր աղբիւրները չորցեր էին իրեն համար ու նոյն իսկ Աստուած կը բացակայէր իր հոգիէն, որովհետեւ հակառակ իր հինաւուրց ջերմեռանդութեան, հաւատքը կը խախտէր ու անիկա կը հեծեծէր երբեմն ոխերիմ շեշտով մը.

— Աստուած, դուն ի՞նչ ուզեցիր ինձի պէս խեղճ կնիկէ մը, ես ի՞նչ էի ըրեր քեզի որ ինձի ասանկ կրակներու մէջ էրէցի՞ր . . . ինչի՞ս կ'ապրիմ կոր, ինտո՞ր կ'ապրիմ կոր . . . ա՛խ, ա՛խ . . . չոր գլուխս մոռցար, կէնճ ու կանանչ զաւակներս առիւր ձեռքէս . . . ինչո՞ւ տուիր, ինչո՞ւ առիւր, ա՛խ . . . ա՛խ . . .

Երբ սգաւոր մօրը ծայնը բարձրանար, Երանիկ

հանրմ կը փութար բովը, կը ջանար զայն մխիթարել:

— Ո՞վ քեզի բան կ'ըսէ, տուտո՛ւ, ցաւդ ծովի պէս մեծ է . . . ահա, անիկա պարտք մը ունէր, կատարեց, լուսերուն մէջ պառկի. մենք անոնց պիտի երթանք, ամենքս ալ ադ համբուն համբորդն ենք. քանի մը տարի առա՛ջ, քանի մը տարի ե՛տք, ի՞նչ ֆարդ ունի . . . աշխարհս թագաւորներուն չէ մնացեր, ժամ մը առաջ տեղաւորուողը, ազատեր է:

Բայց տուտուն կը մերժէր այս մխիթարանքը. չէ՛, չէ՛, ինքը ինչո՞ւ ամենէն առաջ ադ համբան չէր բռներ:

— Աչքերս քէօռնա՛ն. ես վրո՛ւմ . . . արցունք թափելով հալեցայ, լմացայ . . . սիրական աղբարդ առիթ պառկեցար, ինձի ինչո՞ւ մինակ ձգեցիք հոս . . .

Այն ատեն Երանիկ հանրմ գերագոյն ջանքեր կ'ընէր, աւելի մեծ դժբաղդութիւններ գտնելու կը ճգնէր, որպէս զի անոնց բաղդատական սաստկութեամբը ամոքէ անմխիթար պառաւը, ու ակնարկելով աքսորի մէջ մեռած երիտասարդի մը, փորձառու եւ գիտակ կնոջ լրջութեամբ, կ'ըսէր եռանդով.

— Նորէն, դուք առիթ հիւանդնիդ նստեցաք, հոգով մարմնով նայեցաք, խաղաղ բարձի վրայ աչքերը գոցեց, ձեռքովնիդ սուրբ հողը դրիք, ամէն կարգ ու կանոնը պակաս չըրիք: Միհրդատին մայրը հոգի չունի՞ որ ամէն տաղաւարի գերեզմանատուն կ'երթայ, ուրիշներուն մեռելները կ'առնէ կը նստի . . . գէշէն

գէշը կայ, տուտո՛ւ, տահա ինչե՛ր, ինչե՛ր կան
աս աշխարհիս վրայ . . . ամէն բան մեզի համար
է . . . :

Յակոբեան աղա մեռելին երկրորդ օրն իսկ
իր սովորական խաղաղութիւնը գտեր ու զբաղեր
էր գործերով. երկար ատեն գործերը սակաւ ըլ-
լալէ ետքը, յանկարծ բացուեր էին. ո՞վ պիտի
մեղադրէր զինքը . . . լացով ողբով փոր ջկշտա-
նար:

Իրիկուրնէ իրիկուն, ա՛յ տաղտկացած զո-
գանչին տխրութենէն եւ հեծեծանքներէն մինակ
կը ձգէր զայն եւ Երանիկ հանրմին ու աղջկանը
հետ կը քաշուէին պարտէզի վրայի սենեակը. օ-
ղիին ափսէն շտկուած կ'ըլլար. կը խմէին ու հե-
տըզհետէ կը զուարթանային . . . : Առաջին օրերը
Յակոբեան աղա զօրով խմեր էր օղին, պնդեր էին
բարեկամները, որպէս զի անոր վիշտը փարատի,
ու անիկա խմեր էր լուին ու աչքերը խոնարհած.
բայց այլեւս իր մանր աչքերը կը բարձրանային
ու կը ժպտէին: Եւ փիմէին ներկայութիւնը տանը
սուզը տեւական տօնի մը կը փոխէր. ան ի՛նչ
աչքեր էին . . . օ՛ֆ, օ՛ֆ . . . ու խօսքով կատակ-
ներուն յաջորդեցին ձեռքի կատակներ. ամիսներէ,
տարիներէ ի վեր Յակոբեան աղա ցաւի ցեցի մէջ
էր մնացեր ու հիմակ, հակառակ իր աւշային
խառնուածքին ծուլութեանը, տարփանքի ան-
զուսպ խոյանքներ կ'արթնցնէին զինքը: Նոր ա-
րիւն մը շրջան կ'ընէր կարծես իր երակներուն
մէջ. իր պաղ եւ աննշան աչքերը կը քաղցրանա-
յին ու սովորաբար դանդաղ միտքը այնքան սուր-

ցած էր որ ո եւ է առիթ չէր փախցնել ակնարկութիւն մը ընելու, խօսք մը նետելու:

Շաբաթ մը, մայր ու աղջիկ, Յակոբեան աղան պարուրելէ ետքը այնպիսի հրապուրանքի ցանցի մը մէջ, ուրկէ աւելի կորովի մարդիկ իսկ դժուարաւ իրենց հոգին կ'ազատեն, ելան, տուն դարձան: Չեւի համար, նորէն, բանելու գործ ուզեցին եւ առանց ուշադրութիւն ընելու տայիին դիտողութիւններուն, սպասեցին: Յակոբեան աղա չէր կրնար այլ եւս իրենցմէ բաժնուիլ: Առաւօտէն մինչեւ իրիկուն, սապէս նապէս կ'անցնէր, բայց հազիւ թէ մութը կը կոխէր, անոր ոտքերը կ'երթային դէպի Եւփիմէին տունը. այլ եւս հոգ չէր ըներ ո եւ է պատրուակ փնտռելու իր այցելութեանց. մայր ու աղջիկ առաջուց օղիին ափսէն կը շտկէին, կը դնէին մէջտեղ ու երբ վարպետը կուգար, կը խմէին եւ կը զուարճանային. առաջին օրերը իրենց բրբիջները զսպեցին, բայց հետզհետէ անոնց շեշտը բարձրացաւ, դուռ դրացի իրար անցան: Տային թէեւ նախապէս դժկամակեցաւ, սակայն հետզհետէ տեղի տուաւ ու դուրսը, իր ընկերներուն աչքին դիրք մը բռնելու համար չէր դադրել գանգատելէ եւ պախարակելէ, քոյրն ալ, վարպետն ալ:

— Կնիկ ըսածդ ահայիպ է . . . ի՞նչ խելքի կը ծառայեն, ո՞վ գիտէ . . .

— Վարպետը քրոջդ աղջիկը պիտի առնէ եղեր . . . անանկ կ'ըսեն կոր:

Տային իբր արհամարհանքի գերագոյն արտայայտութիւն, մէկ կողմ կը դառնար, կը թուքնէր եւ ոտքը վրան կը քսէր.

— Թ՛ո՛ւ . . . շէքէրը շան բերան ինկեր է.
աղջկանը մեղք չէ՞ . . . վարդի Ֆիտան կ'ըլմանի. . . :

Բայց ամէնէն աւելի զայրացեր ու փրփրեր
էին թաղին կիները. կարծես հասարակաց վնաս
մը կար այդ ամուսնութեան մէջ, անոնք ալ կը
մեղադրէին թէ՛ մէկ եւ թէ՛ միւս կողմը.

— Հայտէ՛, կը գոչէին արհամարհանքով, ա-
մօթ չէ՞ . . . տահա կնկանը պատանքը չէ պատ-
ռած . . .

Կրկին ամուսնութիւնը թէեւ օրէնքով ար-
տօնուած, միշտ անարժան եւ անվայել բան մը
համարուած է ժողովուրդին մէջ ու ասիկա ա-
նանկ խորունկ զգացում մըն է որ եւփիմէ ու
մայրը թէեւ կը զայրանային իրենց դէմ ըսուած-
ներուն համար, բայց արդարացի կը գտնէին,
խորհելով թէ իրենք ալ իրենց կարգին այսպէս
պիտի վարուէին. արդէն սկսած էին ընկրկումի
շարժում մը ուրուագծել, բայց ա՛լ ուշ էր. աս-
չափ խօսուելէն ետքը եւփիմէն ո՞վ կ'առնէր, ու
բանի՛ կը զգային թէ աս ու ան իրաւունք ունին,
այնքան աւելի անպատկառօրէն կը մխրճուէին
գայթակղութեան մէջ:

Իրիկուն մը, Խաչիկ որ իր գէշ օրերէն մէ-
կուն, գէշ մէկ ժամուն մէջ կը գտնուէր, անսպա-
սելի կերպով իմացաւ պատահածը. հովարտային
մէկը գինետուն մտնելով եւ Խաչիկը գտնալով հոն
գրեթէ նստարանին վրայ գլտորած, գնաց մօտը,
դրդեց զայն ու անոր քնատ աչքերուն մէջ նայե-
լէն, որոնք օղիէն թէ վիշտէն մարած էին, ըսաւ
յանկարծ . . .

— Ծօ՛, Խաչի՛կ, քուկինիդ տունին առաջքէն
անցայ, հարսնի՞ք ունին ի՞նչ ունին, վերէն վար
տունը լուսերու մէջ կը վառէր կոր:

Գինետան մէջ պահ մը խոր լուսթիւն տի-
րեց ու ամենուն աչքերը ուղղուեցան դէպի Խա-
չիկը՝ սոսկալի պոռթկումի մը սպասելով. բայց
անիկա իր ծանր ու ընդարմացած գլուխը կրկին
դրաւ սեղանին վրայ. ոչ իսկ հառաչանք մը ար-
ծակեց. իր խռպոտ եւ հեւացող շնչառութիւնը
կարծել կուտար թէ կը քնանայ. պահ մը ետքը
զայն մոռցան ու ամէն մէկը զբաղեցաւ իր տէր-
տը մարեցնել օղիի մէջ. ժամ մը անցաւ, թերեւս
աւելի. շատերը արդէն մեկնած էին, կը մնային
գինետան մէկ քանի հաւատարիմները. ոմանց
դէմքերը մռայլ ու խոժոռ էին, բայց մէկ երկու-
քին զուարթութիւնը աղմուկով եւ եռանդով կը
լեցնէր սրահը. երբեմն մոռցուած անկիւնէ մը
խորունկ եւ սրտագին հառաչանք մը կ'արծակ-
ուէր, «օ՛ֆ . . . օ՛ֆ . . . » երբեմն ալ թրքական
երգի ծուէն մը դողդղալով կերկարածգուէր ծու-
խով եւ անախորժ հոտերով տոգորուած սրա-
հին մէջ:

Յանկարծ, Խաչիկ, զսպանակէ մը մղուածի
պէս ելաւ, կանգնեցաւ, ուզեց քալել, բայց իր
թուլիկ սրունքներուն վրայ դեղեւեց ու մէկ կող-
մին ծռած՝ լորձունքոտ բերանը անհասկնալի վան-
կեր թոթովեց. բայց անիկա իր առաջին տկարու-
թեան յաղթահարելով, իրանը օրօրելէն կանգնե-
ցաւ, մէջքին գօտին սեղմեց, աչքերը շրջեց զա-
ռանցող մարդու պէս ու նետուեցաւ փողոց . . .

անիկա կը քալէր, ինչպէս՝ կը քալեն երազի մէջ,
կզակը սեղմած, բռունցքները պնդացուցած ու
ամբողջ էութիւնը պրկած գերագոյն ճիգի մը մէջ.
ու անիկա կ'երթար առանց գիտնալու թէ ո՞ւր,
առանց գիտնալու թէ ի՞նչ բանի, բայց անիկա
կ'երթար. համոզուած որ այլեւս աշխարհիս վրայ
ոչ մէկ տեսակ ուժ չէր կրնար գինքը կեցնել . . . :

Վ Ե Ր Զ Ի Ն Ա Կ Ն Ա Ր Կ Ը

Յակոբեանն աղա իմանալով որ այդ օրը եւ-
փիմէին տարեդարձին օրն է, մոռնալով իր սուգը
եւ մոռնալով ամէն պատշաճութիւն, ընդուներ
էր Երանիկ հանրմին հրաւէրը ու որոշեր էին
իրենք իրենց զուարեանայ:

Քանի օրերէ ի վեր երկու գործաւորուհիները
էին աշխատեր ու պարտք պարտքի վրայ կը
դիզուէին, որովհետեւ Յակոբեանն աղա չունէր
Խաչիկի սիրաբուխ առատածեռնութիւնները եւ
երկու կիները, նոյն իսկ առօրեայ ծախքերու հա-
մար մեծ դժուարութիւններու կը հանդիպէին:
Քացի զանազան կարգի նրբահամ մէզէներէ՝ Յա-
կոբեանն աղա հետը բան մը չէր բերեր եւ Երա-
նիկ հանրմ որ այնքան ծակաչք եղեր էր Խաչի-
կին նկատմամբ, որ արհամարհեր էր մասնաւո-
րապէս անոր չքաւորութիւնը, ընդհակառակը
մեծ լայնասիրտութիւն մը կը յայտնէր վարպետին
նկատմամբ.

— Կը վախնայ որ մեզ կը վշտացնէ, կ'ըսէր
եւփիմէին երբ վայրկեան մը կ'անդրադառնային
նոր կացութեան վրայ: Յետոյ, վերջապէս որոշե-
ցին քաջութեամբ փարիլ աշխատութեան եւ
սպասել. ապագան յոյսերով լեցուն էր, ինչ փոյթ
այսօրուան քաշած նեղութիւններնին:

Բայց ի՛նչքան դժուարութիւններու յաղթել հարկ եղած էր այդ երեկոյթին պէտք եղածը հարելու, ծայրը ծայրին բերելու համար: Անհրաժեշտ էր նաեւ նոր հագուստ մը շինել Եւփիմէին՝ անոր գեղեցկութիւնը իր լրումին մէջ յայտնելու համար ու Երանիկ հանրմ ջանք չխնայեց. նոյն իրիկունն իսկ երբ լամբաները կը վառէին՝ դեռ հարելիք բան կար, դեռ պակաս կար լրացնելիք, բայց վերջապէս երբ Եւփիմէ օղիին սեղանը կը շտկէր, մայրը անոր հասակն ի վեր նայելով ըսաւ գոհունակութեամբ:

— Եւփիմէ՛, Աստուած տուն շինողին, աղջիկ կարգողին հետ է . . . թուքով մուրով հարեցինք ամա ամէն բան կարգին է . . .

Մութը իջնալէն քիչ ետքը Յակոբեան աղա եկաւ երկու երգեցիկ տղոցմով, որոնք տօն օրերը շարական եւ գիշերները թրքական երգեր կ'երգէին: Ուրիշ հրաւիրեալ չունէին, բայց իրենց երեկոյթին շքեղութիւն տալու համար բոլոր լոյսերը վառեր էին եւ տունը իր բոլոր պատուհաններով լուսազարդուած էր: Քանի ժամերը կը սահէին, կ'անցնէին, այնքան երեկոյթը կ'ոգեւորուէր. երգողներուն ռնգային եւ ծեքծեքուն ձայնը երկարածգուելով յուզումը կը բարձրացնէր սրբտերու մէջ: Եւփիմէ իր նոր շինած վարդագոյն շրջազգեստին մէջ թագուհիի մը պէս փքացած, նստեր էր մէկ կողմ ձեռքը ձեռքին, ու իր կայծկրլտուն աչքերը կը պտտցնէր Յակոբեան աղաին ու երգող տղոց վրայ: Մարտիկ տային մուշտակը հագած բազմեր էր անկիւնը եւ վերջնականապէս

համակերպած կ'երեւէր իրաց նոր վիճակին եւ
եթէ երբեմն կը խորհէր որ եղածը անհամ բան
մըն էր, անմիջապէս իրեն հրամցուած նրբահամ
մէզէ մը իր հայեցակէտը կը տեղափոխէր:

— Ատամ, ինչո՞ւս պէտք, ինչ կ'ուզեն՝ ան
ընեն . . .

Երանիկ հանրմ անհանգիստ ու տենդագին կը
պտուտքէր ամէն կողմ, հանոյակատար եւ սի-
րալիր, բայց ջղագրգռուած, որովհետեւ մտադիր
էր այն իրիկունն իսկ խօսք բանալ վարպետին՝
աղջկանը հետ ամուսնութեան մասին եւ գործը
բանի մը կապել. որքան որ վստահած էր թէ
Յակոբեան աղա խորապէս հրապուրուած էր եւ,
իբր գիտակ կին, ապահով էր թէ այդ վստուժ
եւ անկարող մարդը չէր կրնար դիւրաւ ազատիլ
այդպիսի հրապուրանքէ, սակայն եւ այնպէս
կ'ուզէր անոր բերնէն խօսք առնել եւ գործը
վերջացնել. մինչեւ այն ատեն իրենց մասին խօ-
սող չէր եղած, պարկեշտ մարդիկ համարուած
էին ու ամէնքն ալ ներքնապէս կը տան-
ջուէին այն բոլոր բանբասանքներուն համար
որոնց ծանրութեան ներքեւ կը զգային ինքզինք-
նին. ամէնքն ալ տարբեր տարբեր տեսակէտնե-
րով կը զգային թէ իրենց ճամբաներէն շեղած
են, թէ մոլորումի մը մէջ են, բայց կը զգային
միանգամայն որ ալ եւս կարելի չէր ետ դառնալ.
այս զգացումը, հանրային կարծիքին եւ ինքզին-
քին հանդէպ անարժան դարձածի զգացումը թէեւ
կը պղտորէր ամէն մէկի հանոյքը, բայց այդ բա-
նէն իսկ խուսափելու համար կարծես հետզհետէ

աւելի սանձարձակ կերպով մը առաջ կը մղուէին: Իսկ Խաչի կը . . . այնքա՛ն կատարելապէս մոռցած էին զայն, ինչպէս եթէ բնաւ գոյութիւն ունեցած չըլլար եւ հետեւաբար ո եւ է խղճահարութիւն չունէին այն չարիքին համար զոր անոր կը պատճառէին:

Կէս գիշերը մօտեցած էր. երբեմն, տային զոյգ վարագոյրներուն մէջտեղէն կը նայէր դուրսը՝ անսալով իր հին սովորութեան, որովհետեւ եազմահիներու համար օղին պայծառ կամ պղտոր ըլլալը մեծ նշանակութիւն ունի: Դուրսը կ'անձրեւէր մեղմօրէն, բայց ամպի սեւ վէտովտունմներու ընդմէջէն ցանցառ աստղեր կը պլպլալային ու կը մարէին. դրացի տուններուն լոյսերը մարեր էին եւ միայն իրենցը կը պապղար մութ փողոցին մէջ լուսեղէն հետք մը ձգելով. երգող երիտասարդները հետզհետէ աւելի եռանդով կը ձգէին իրենց ձայները ու Յակոբեան աղա, շրթները խոնաւ, թուշը իւղոտ, աչքերը կծկումէն մանրացած, կը նայէր եւփիմէին գինովի անգիտակից եւ անպատկառ նայուածքով: Յանկարծ, սոսկալի շառաչիւն մը ընդոստ ոտքի հանեց ամէնքը:

— Աստուածամար . . . գոչեց Երանիկ հանրմ ու ոտքերուն առջեւ ընդունեց ջախջախուած ապակիի մը բեկորները. բաց պատուհանէն հովրներս խուժելով մարեց լամբերէն մէկը եւ ահա խուճապէ բռնուած ամէնքն ալ փախան սենեակէն. երկրորդ շառաչիւն մը, երրորդ մը . . . քարկոծուած տունը կը թնդար իր ամէն կողմե-

րէն . . . դրացիներ արթնցած կը գոչէին, չհասկրնալով եղածը. Եւփիմէ մոմի պէս ներմկցած, երկու ձեռքով սիրտը բռնած, ապշահար աչքերով կը նայէր մօրը որ ա՛լ աւելի սարսափած, կ'ազաղակէր էրիկ մարդոց.

— Ոտքերնիդ պագնեմ, հասէ՛ք, բան մը ըրէ՛ք . . . տու՛նա պիտի կործանէ:

Ամէնքն ալ հասկցեր էին թէ որո՛ւն գործն էր ասիկա եւ այդ իսկ պատճառով թերեւս, սարսափէ պապանձած ու քարացած կը մնային. փողոցին մէջ սակայն, ժխորը կը շատնար, մարդիկ հասեր էին եւ ահա մեծադղորդ աղմուկով զարկին դրանը:

— Աս ի՛նչ տուն է պէ՛ . . . կը գոչէր Յակոբեան աղա՝ ինքզինքը զայրացած ցոյց տալով, կեցի՛ր նայիմ . . .

Ու մէկ կողմ հրելով Եւփիմէն՝ կը ջանար խոհանոցի ճամբէն ու պարտէզի դռնէն փախուստ տալ: Եւփիմէ հասկցաւ բոլոր վտանգը ու ծառացաւ Յակոբեան աղաին դէմ: Անիկա այս սուկալի կացութեան մէջ վերջապէս գտեր էր իր պաղարիւնութիւնը եւ իր բնածին կորույր ու թէեւ նողկանքով կը նայէր վարպետին երկչոտութեան վրայ, բայց չէր ուզեր զայն ձեռքէ հանել. զգալով անոր բոլոր ցածութիւնը ու հոգեկան ստորնութիւնը, արագ հակակշիռ մը ըրաւ եւ գիտակցեցաւ իր գերազանցութեան ու այդ վայրկեանէն իսկ տէրը դարձաւ անոր. իր գերագրգռուած աչքերը սեւեռած անոր խուսափուկ նայուածքին, Եւփիմէ, իր վարդագոյն հագուստը մէկ ձեռքով հանգրիճած կողին վրայ, միւսով

կ'արգիլէր Յակոբեան աղային փախուստը. անիկա այլեւս չէր զիջեր կատուազգիի ճկունութիւններով վարպետը համոզելու. այլ բռնի կը զսպէր ու կը կեցնէր զայն իր ամուր դաստակին ջլապնդուած կորովովը:

— Հէլպէթ բան մը կայ մէջերնիդ քի եկեր է խաղբութիւն հանելու, ըսաւ վերջապէս Յակոբեան աղա, յանդիմանական շեշտով . . .

— Չէ՛, վարպե՛տ, սո՞ւտ պիտի ըսեմ:

Յանկարծ իր կանացի աչքերը փայլատակեցան, ծռեցաւ Յակոբեան աղային ականջին ու յուզումնայի ձայնով՝

— Շիտակը կ'ուզես նէ երկու ոսկի առնելիք ունի, ատ է եղածը . . .

Յակոբեան աղա կեղծ նայուածքով մը նայեցաւ եւփիմէին, պահ մը վարանեցաւ որոշումի մը վրայ եւ յետոյ ուսերը ցնցեց անսխալութեամբ . . .

Տային, վերջապէս թաղին քովսէրին ձայնը առնելով փութաց դուռը բանալու եւ տեսնելով որ Խաչիկ ոստիկաններէ բռնուած էր, դռանը առջեւ կեցաւ եւ կը նայէր անոր յուսահատական ոգորումներուն. ամէն պատուհաններու եւ ամէն դռներու առջեւ լոյս բերուած ըլլալով՝ փողոցին մէջ ցորեկի պէս կը տեսնուէր եւ թաղեցիները իրենց տուները քաշուած ականատես կ'ըլլային այս հրեշային եւ անհաւասար պայքարին: Չորս հինգ ոստիկաններ կը ջանային զսպել Խաչիկը եւ ուրիշներ անխնայ կը ծեծէին զայն. արիւնը կը վազէր անոր ճակատէն, վիզէն, ձեռ-

քերէն. հազուատները պատուեր էին եւ կապուտ-
ցած միսերը կը ցցուէին դուրս, վէրքոտած եւ
արիւնոտ՝ անիկա խելայեղօրէն կը պայքարէր եւ
անմիջապէս որ մէկ ձեռքը ազատ էր՝ իր վիրա-
ւորած բռունցքով կը հարուածէր իր կարգին
ու ոստիկանները կը սուլէին, պահապանները
այսահարներու պէս կը կանչէին ու ամբողջ թաղը
լեցուած էր չարագուշակ ու քստմանի ժխորով
մը :

Եւփիմէ եւ Յակոբեան աղա, իրենց կարգին
ապահովուելով, երբ դրանք առջեւ եկան, Խաչիկ
այլեւս շնչասպառ, գլտորած էր գետին, ու ցե-
խերուն մէջ ոստիկաններուն ներքաններուն ներ-
քեւ կը տապալտկէր՝ անգամ մըն ալ նայելու հա-
մար եւփիմէին, որուն ներկայութիւնը ընդունա-
րած էր: Հիմակ այլեւս սթափեր էր եւ կը զղջար
ըրածին՝ ո՛չ թէ հարուածներ ընդունելուն, այլ
եւփիմէն վախցուցած, անոր սիրտը կոտրած ըլ-
լալուն համար. ու կ'ուզէր իր վերջին նայուած-
քին մէջ դնել իր բոլոր խղճահարութիւնը եւ ինք-
զինքը անոր հանգիստին զոհելու իղծը . . . այն
պահուն որ վերջապէս յաջողեցաւ իրանին վրայ
գլուխը բարձրացնելով նայիլ եւփիմէին, Յակոբ-
եան աղա անոր ականջէն բան մը կը փափսար
ու եւփիմէ անպատկառօրէն եւ պչրանքով կը
ժպտէր անոր . . .

— Վա՛յ . . . վա՛յ . . . վա՛յ . . .

Սոսկալի, եղերական աղաղակ մը վայեց
Խաչիկին հոգիին մէջ ու իրեն թուեցաւ որ աշ-
խարհ լեցուած է այդ վայիւնով. ականթարթի մը՝

մէջ զարմանալի հակազդեցութիւն մը առաջ եկաւ Խաչիկին խոշտանգուած էութեան մէջ. անոր հոգւոյն մէջ թափանցեցին շատ մը բաներ միանգամայն, որոնց արգելքներ չէր մինչեւ հիմա իր թանձր մարմինը. անոր հոգին կարծես թեւեր ստացաւ, վերացականացաւ ու նոր ոլորտի մը մէջ մտաւ. անպատմելի եւ խռովիչ դղրդիւնով մը անիկա գիտցաւ անիրաւ տեղը չարչարուելու ըմբոստութեան հետ, այդ չարչարանքը կամովին կրելու ամենաքաղցր եւ գրեթէ հեշտագին յուզումը. գիտցաւ մարդոց անպատմելի վատութիւնը ու այդ գիտակցութեան առթած ազնուական դառնութիւնը. բայց մանաւանդ, աչքերը սեւեռած Եւփիմէի ներմակ եւ սուր ակռաներուն, որոնք ժպիտով մը բացուած լեցուն եւ կարմիր շրթներուն մէջտեղէն անտարբերութեամբ կը խնդային, յանկարծ գիտցաւ թէ ի՞նչ անսպասելի, ի՞նչ դաւաճան, ի՞նչ անգիտակից վայրագութեան կարող է կին մը երբ այլեւս չիսիրեր:

Վ Ե Ր Ձ

Ք Օ Ղ Ը

(ՀԱՐԷՄԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԷ)

Ամառուան առաջին գեղեցիկ օրերն էին .
գարնան յամեցող զովութենէն կարծես ծանծրա-
ցած բնութիւնը մէկ քանի օրուան մէջ աճապա-
րեր էր իր բոլոր շքեղութիւնը ստանալու: Ջերմ
եւ պայծառ արեւ մը կը շողշողար կապոյտ երկ-
նակամարին վրայ եւ անոր հառագայթներուն
փայփայանքին ներքեւ Մարմարայի կուրծքը
խողրտալով կը փալփլէր: Ոսկեղէն անծրեւ մը
կը տեղար ամէն կողմ եւ մօտակայ սեւ նոճինե-
րու գազաթներն իսկ արագ եւ բեկբեկ կայծկըլ-
տումներ կը փոխանակէին իրարու. լուսաւոր եւ
ակնախտիղ մշուշի մը մէջ Սթամպօլի սիլուէղը
անօսրանալով եւ տեսիլքի մը պէս խուսափելով
կանէանար հեռաւորութեան մէջ:

Շոգենաւը հերմակ փրփուրներու ակօսի մը
մէջէն յառաջանալով կը մօտիկնար ասիական ա-
փունքին եւ Սալահաքի արուարծանը ամբողջովին
կը պարզուէր արդէն աչքի առաջք՝ իր մանուա-
ծապատ եւ անծուկ շաւիղներով եւ փոտած փայ-
տի գոյն ու կարմիր կղմինտրներով ծածկուած
տուններով, որոնք աստիճանաբար կը դիզուէին
բլրակի մը կողին վրայ:

Այի Հասան պէյ, գեղեցիկ եւ բարեկազմ
զինուորական սպայ մը, ոտքի ելաւ եւ կանգնած

սպասեց որ շոգենաւը հանդպի նաւամատոյցին: Իր թխորակ եւ խրոխտ դէմքը բարութեան եւ քաղցրութեան հակամէտ կը թուէր՝ այն շեշտուող գերութեան պատճառաւ, որ կարծես լեցնելով դէմքին գիծերը, կորսնցնել կուտար անոնց խրատութիւնը. իր աչքերը թեթեւ մը կարմրած կուպերու մէջտեղէն երագուն անատուգութիւն մը ունէին: Լաւ սնած, լաւ հագուած եւ ամէն կարգի անմիջական հոգերէ գերծ մարդու անփութութիւն եւ ինքնավստահութիւն մը՝ իրեն հպարտ կեցուածք մը կուտար: Հագեր էր ձիաւոր զօրաց յատուկ համազգեստը եւ մինչեւ ծունկերը կը կրէր դեղին կաշեայ մոյկեր:

— Աս ի՞նչ զուգադիպութիւն, պէ՛յս, ծայնեց մէկը որ վարի խուցերէն դէպի շոգենաւին կամրջակը կը բարձրանար: Ի՞նչ բարեպատեհ առիթի կը պարտինք ձեր մեծութեան մեր խոնարհ թաղերը գալու դիտաւորութիւնը:

Պօսողը աստիճանակից սպայ մըն էր, նիհար, ջղուտ եւ արաբացիի մը նման թուխ. իր պղըն-ծագոյն դէմքին վրայ պեխերը ձիւնի պէս ցերմրկեր էին, բայց աչքերը պահած էին արծիւի սրատեսութիւն մը եւ հուրք մը:

Այի Հասան իր ընկերակցին ծայնը լսելով ետեւ դարձաւ, մեծ սէլամ մը տուաւ եւ փոխարինելով անոր քաղաքավարական չափազանցեալ բացատրութիւնները, խօսքերու եւ ձեւակերպութիւններու ապշեցուցիչ արագութեան եւ դիւրութեան մը մէջ, յայտնեց թէ Սալանաք եկած էր՝ երթալ տեսնելու համար իրենց վաղեմի եւ ծե-

րուկ աշխատաւորներէն մէկը որ անդամայուծուած էր եւ անկողնի կը ծառայէր:

— Ո՞րն է, պէ՛յս . . . թերեւս ես ալ յիշեմ:

— Իպրահիմը. ձեր մեծութիւնը գիտէ թէ անոր քոյրը իմ դայեակս եղած է եւ ինքն իսկ իմ հօրս հետ պատերազմի դաշտին վրայ գրտնուելով լուսաղբար եղած են. այս այն Իպրահիմն է որուն շահաբեր գործ մը առաջարկուելով Բումէլի սահմանագլխին վրայ, մերժեց . . .

— Մերժե՞ց . . .

— Այո՛, իր ներմակ մազերով գլուխը գետին խոնարհեցնելով նախարարին ոտքերուն փարեցաւ եւ արտասուագին աչքերով ըսաւ. «Ես քու ըստրուկդ եմ, եւ քու հրամաններուդ ենթակայ, բայց Բումէլի սահմանագլխին վրայ, ո՛վ իմ տէրս, միայն բանակի մէջ եւ իբր զինուոր երթալու երդում ըրած եմ»:

Խորհրդաւոր եւ անխօս դառնութիւն մը երեցաւ երկու սպաներուն դիմագծերուն վրայ. ծերունի եւ ստորադաս Իպրահիմի հայրենասիրութիւնը զիրենք դղրդեց խոր, բայց շփոթ զգացումով մը. երկուքն ալ թերեւս ներքնապէս կը զգային որ իրենք ծերունի զինուորին — որ պարզ պայտար մը մնացեր էր զօրանոցին մէջ — փափկանկատութիւնը չպիտի ունենային եթէ պաշտօնի կամ աստիճանի բարձրացումով զիրենք ղըրկէին Բումէլի սահմանագլխին վրայ: Տեսականօրէն երկուքն ալ ունէին դառն կսկիծ, երբ անդրադառնային այդ մտածումին, բայց կեանքը իր բարդ եւ տիրական պահանջները ունի եւ իրենց

հայրենասիրական եռանդը կը կորսուէր տարտամ
եւ բազմատեսակ ախորժակներու զգայնութեան
մէջ :

Երկու պէյզատէները արագութեամբ մտածե-
ցին այս բաներուն վրայ՝ երբ շոգենաւը արդէն
հանդպած էր նաւամատոյց. ցանցառ համբորդ-
ներուն մէջէն լայն տեղ բանալով եւ մէջքերնէն
վար կախուած սուրերը շխշխացնելով գետնին
վրայ, յառաջացան եւ մտան փոշոտ ու նեղ փո-
ղոցներու մէջ:

Ալի Հասան իր ձեռքը բռնած ծրարը ցուց-
նելով ընկերոջը ըսաւ.

— Նարինջ պիտի տանիմ հիւանդին:

— Ընկերանամ ձեզի, եթէ կ'ուզէք, բայց ես
ալ բան մը տանիմ Իպրահիմին:

— Անշուշեղէնը կը սիրէ ծերուկը, ըսաւ Ալի
Հասան, եկո՛ւր բակլավա ալ առնենք իրեն համար:

Սպաները շեղեցան իրենց համբէն եւ մտան
շուկային մէջ. խիտ եւ մթին կրպակներ իրարու
քով շարուած էին բայց անոնք պարապ էին, ո-
րովհետեւ խանութպանները իրենց բոլոր ապ-
րանքները դուրս հանած եւ զետեղած էին կըր-
պակներուն դրանը առաջք: Նոր հասած ծուկերու
դէզէ մը ծովային բարկ հոտ մը կը բարձրանար,
անդին՝ կարմիր եւ դեղին գիծերով շերտաւորուած
դենջակը մէջքերնուն, հուժկու եւ ըմբիշի երեւոյ-
թով խոհարարներ, բացօթեայ վառարաններու
վրայ տեսակ տեսակ խմորեղէններ կը պատրաս-
տէին:

Անանուն եւ գարշահոտ արտաշնչում մը կը

տարածուէր ամէն կողմ. հողէն նոր ելած բան-
ջարենէններու աղբային խոնաւ հոտը, օրերէ ի վեր
մնացած եւ շարունակ ջրուած կանանչեղէններու
վերահաս փտութեան հետ՝ կը խառնուէր ձուկի
եւ տապկուած խմորեղէնի հոտերուն: Բայց այս
ամէնուն վրայ շացուցիչ արեւը կը ծագէր, կը
լուսաւորէր եւ իր ճառագայթներու ոսկեղէն
խաղովը կ'այլափոխէր ամէն ինչ. կարմիր եւ դե-
ղին շերտերով դենջակները իրենց երանգներուն
ամէնէն ուժգին արտացոլումը ունէին եւ շուկա-
յին մէջտեղը մորացած ցեխի ճահիճը դանդաղօ-
րէն շոգիանալով, կապտորակ եւ գետնին վրայ
ծածանող մշուշի մը կը փոխուէր՝ ուրկէ, նոյնիսկ
երբեմն կը սյանային ոսկեզօծ ճանանչներ:

Այի Հասան եւ Ատիլ պէյերը բեռնաւորուած
պտուղներով եւ անուշեղէններով՝ մտան թաղե-
րուն մէջ: Երկար ատեն քալեցին անձայն եւ ա-
մայի ուղիներէ, որոնց երկու կողմը փլատակի
վիճակին վերածուած հին տուներ իրարու կը
կրթնէին եւ կարծես զօրաւոր հովէ մը տարուիլ,
քշուելու վտանգին ենթարկուած էին: Վանդա-
կապատ պատուհաններու ետեւէն ո՛չ մէկ ձայն,
ուրախութեան թէ տխրութեան, չէր լսուեր:
Ո՛չ մէկ մանկական աղաղակ չէր բարձրանար
այդ պահուն՝ հնամենի այդ տուներէն. որոնց
ամբողջութիւնը աւերակի, քանդումներու եւ
անասելի աղէտի մը տխրեցնող զգացումը կը
ներշնչէր:

Փողոցի փոշիէն գորշացած տերեւներով ծա-
ռեր, վտիտ եւ չոր սատերով կը ցցուէին երբեմն

տուներու ետեւէն եւ կ'աւելցնէին այս աւերածութեան տպաւորութիւնը:

Հակառակ շողշողուն արեւին, անոր ճառագայթները չէին սպրդեր այս խոնաւ եւ տղմուտ փողոցներուն մէջ ուր երբեմն երեւցող պարտէզներու փլփլած քարաշէն պատերուն վրայ, ստուար մամուռ մը թաւշային եւ հում կանանչով կը սողար ամենուրեք:

Բայց երբ երկու զինուորականները ելան ցից եւ կարճ զառիվերէ մը, տուները հետզհետէ ցանցառցան, ընդարձակ եւ արեւոտ պարտէզներ յայտնուեցան իրենց նայուածքին եւ նոյն իսկ ասդին անդին վաղահաս կլիսիներու մանիշակագոյն եւ քաղցր ողկոյզներ, որոնք մագլցելով տուներն ի վեր՝ զանոնք կը հագուեցնէին իրենց փարթամ եւ գարնանային պատմութեանով:

Բարձունքին վրայ երկուքն ալ կեցան եւ իրենց առնական կուրծքերը ցցելով՝ լայն մը շնչեցին, իրենց աչքերը պտտցնելով Մարմարայի ընդարձակ եւ փալիլուն տարածութենէն մինչեւ Վոսփորի մշուշոտ եւ ոլորապտոյտ զիծը:

Մինչեւ այդ միջոցին, երկու ընկերները կը խօսակցէին սովորական եւ ընթացիկ բաներու վրայ, իրարու կը հաղորդէին իրենց զօրանոցի յատուկ բամբասանքներ, յառաջացումներ, տեղափոխութիւններ եւն.: Կը խօսէին նաեւ քաղաքական խնդիրներու մասին, զգուշանալով վեռական կարծիք մը յայտնելէ եւ իրարմէ սպասելով որոշ ուղղութիւն մը դէպքերու եւ դէմքերու վրայ, ինչ որ առանց եզրակացութեան մը յան-

գեցնելու՝ կ'երկարածգէր իրենց խօսակցութիւնը եւ կը թուլցնէր անոր շահեկանութիւնը: Բայց երբ բարձունքին վրայ եկան, Ալի Հասան ընդհատեց իր խօսքը, շուրջը նայեցաւ եւ գոչեց խանդաղատանքով.

— Ամա՛ն Ալլա՛հ, ինչպէս գեղեցիկ է:

Լայն եւ ամառնային շունչ մը կը մտնար իր էութեան մէջ, կը բարձրացնէր իր տրամադրութիւնները. յուզուած զգայնութիւն մը թռիչք կուտար իր հոգւոյն: Գողգոթուն եւ արեգնաւէտ բանաստեղծականութիւն մը թրթռաց իր մէջ երկարատեւ եւ հեծեծագին երգի մը պէս, ու քաղցր տխրութիւն մը պատեց զինքը: Մահուան եւ սիրոյ տարտամ եւ աննպատակ իղծեր զիրար խաչածեւեցին իր տպաւորութեանց մէջ եւ ինքզինքը տրամադիր զգաց զուրպան ըլլալու ո եւ է ջախջախիչ գեղեցկութեան եւ մեծութեան համար . . . :

Ատիլ պէյ իր սրատես արծիւի աչքերը սեւեւած Սթամպուլի պարիսպներուն՝ կը մտածէր բոլորովին ուրիշ բաներու վրայ եւ երկուքն ալ յանկարծ սթափեցան եւ շարունակեցին նամբանին:

Թաղերէն հեռու, պարտէզներու մէջ կորսուած էր Իպրահիմ աղային տնակը: Բարակ ձողիկներէ կազմուած ցանկապատ մը կը յայտնէր իր համետ կալուածին սահմանը. ոչ ոք չէր երեւնար այդ միջոցին, բայց հեռուէն Գուրան կարդացող պառաւ կնոջ մը խռպոտ եւ ծեփծեփուն ձայնը կուգար, ծայն մը որ պահած էր սա-

կայն իր երբեմնի արտառուչ գեղեցկութեան հետքերը:

Երկու սպաները բացին ցանկապատին դրունակը, մտան հերկուած եւ պարարտ արտերու մէջ եւ ուղղուեցան դէպի տնակը: Յանկարծ վարդագոյն էնթարի մը երեւցաւ իրենց աչքին. երիտասարդ աղջկան մը ճկուն եւ դիւրաթեք հասակը կը ծածկէր անիկա, որ ոստոստող քայլերով, չը հերկուած դաշտի մը դալարիւններուն մէջէն բանջար կը հաւաքէր:

Չէին տեսնար անոր դէմքը եւ իրարու հետ չէին խօսեր, իրենց ձայնովը զայն չխրտչեցնելու համար: Մթնոլորտը լեցուն էր բուրումնաւէտ բոյսերու զգլխիչ հոտով եւ պառաւին ձայնը մաշած նուագարանի մը բեկբեկ թրթռացումով կը շարունակէր երգել: Հեշտագին սարսուռ մը կը դողար ամէն կողմ եւ գինուորականները զգուշութեամբ կը յառաջանային, բայց իրենց սուրերուն աղմուկը հասաւ աղջկան ու անիկա ետեւ դարձաւ երբ շատ մօտիկցած էին արդէն իրեն: Խպնելով գլուխը բաց երեւնալուն համար անծանօթ երիտասարդներու, անիկա հապճեպ շարժումով մը քօղը վերցուց ուսերուն վրայէն, գլուխը ծածկեց եւ եղնիկի մը պէս խուսափելով իրենցմէ, հեռացաւ գնաց:

Բայց երկու ընկերները տեսեր էին անոր ժպտուն եւ հառազայթող դէմքը, ականջներէն կախուած արծաթէ խոշոր օղակներով շրջանակուած, տեսեր էին անոր պատանեկան բոցավառ եւ հեզնոտ նայուածքը եւ իրարու նայեցան բարեացակամութեամբ ժպտելով:

Քանի մը վայրկեանէ ի վեր երկու զինուորականները նստեր էին Իպրահիմին քով պզտիկ աթոռակներուն վրայ եւ կը խօսակցէին բարեկամաբար: Վանդակապատ պատուհաններէն լոյսը մաղուելով կը ծածանէր եւ կէտկիտուելով կը խաղար ճերմակ տախտակամածին վրայ. ծայրայեղ մաքրութիւն եւ պարզութիւն կը տիրէր սենեակին մէջ. զետիւնը փռուած անկողնին մէջ Իպրահիմ կը հանգչէր կզկտելով իր յօդացաւէ կարկամած սրունքները՝ որոնք ոչ միայն զինքը կ'անդամալուծէին այլ եւ ցաւագին ցնցումներ կը պատճառէին իր ամենաւիտքը շարժումներուն իսկ: Բայց անոր արեւազուրկ եւ կնճռուած դէմքը շուտով կը ստանար իր սովորական անդորրութիւնը եւ ստոյիկեան համբերատարութեամբ մը կը տոկար բաղդին իրեն վերապահած ցաւերուն:

Անոր քթանի պէս ճերմկած մազերուն եւ մօրուքին մէջէն չափազանցօրէն թուխ դէմքը համակրելի էր եւ բարձր զգացումներու դրոշմը կը կրէր. յայտնի էր որ ո եւ է իտէալ յարատեւ կերպով ընդլայնած էր իր հոգին ու զինքը ընդունակ դարձուցած էր վերացումներու: Իր սեւ եւ ծերութենէ նուազած աչքերը հանդարտ եւ մեղմ լոյս մը ունէին, որոնց մէջ կ'արտացոլար իր անխարդախ եւ ջինջ մտածումը, շրթունքը միայն, մթնացած եւ գալարուն, իր Ֆիզիքական տանջանքներուն հետքը կը կրէր եւ ձեռքերը ջղուտ, ուռած յօդուածներով կը յայտնէին իր ներկարատեւ եւ չարքաշ կեանքը:

Անիկա կը խօսէր կամ կը պատասխանէր
երկու սպաներուն՝ խաղաղ հանդիսաւորութեամբ
մը: Յուզուեր էր անոնց իր վիճակին համար ցոյց
տուած շահագրգռութենէն, բայց իր զգացումը
կը յայտնէր արժանաւոր պարզութեամբ մը, հա-
կառակ որ իր այցելուները իր գերադասեալները
ըլլային. ո՛չ մէկ կողմէն ամբարտաւան խրոխ-
տութիւն եւ ո՛չ ալ միւս կողմէն ծառայական
խոնարհութիւն կ'արտայայտուէր եւ ասիկա կը
դիւրացնէր իրենց տեսակցութիւնը:

Միջոց մը Ատիլ պէյ ծերունի պայտարին հե-
տաքրքրութիւնը կը զոհացնէր՝ զօրանոցի պատ-
մութիւններ ընելով, երբ Ալի Հասան հակառակ
իր ջանքերուն, ուշադրութիւնը չէր կրնար կեդ-
րոնացնել խօսակցութեան վրայ. իր մտածումը
սուրալով հեռուները՝ կը ցրուէր զանազան ու-
ղիներով: Անսահման յոգնութիւն մը կը ջլատէր
զինքը եւ ներքին վայելք մը կը զգար սենեակին
զովութեանը մէջ հանգչելով եւ ծերունիին համա-
չափ եւ պատկառելի ձայնը լսելով. կարծես թէ
զինով էր ու չէր գիտեր որ զգացածը ուրախու-
թիւն էր թէ տխրութիւն: Ամէն անգամ որ ջանք
կ'ընէր սթափելու, իր վրդովուած յիշողութեան
մէջ կը կանգնէր վարդագոյն էնթարիով աղջիկը,
արծաթեայ օղակներով զարդարուած եւ որուն
հեզնոտ եւ բոցեղ աչքերը կարծես թէ հոգին կը
դղրդէին ցաւագին եւ հեշտաւէտ զգացումով մը:

Մայրամուտէն առաջ մեկնեցան, որովհետեւ
Ալի Հասան կը բնակէր Ոսկեղջիւրի հեռաւոր թա-
ղերէն մէկուն մէջ եւ կը շտապէր: Իպրահիմի

սենեակին սեմէն հեռանալէ առաջ՝ կը լսէին նա-
լըններու համաչափ աղմուկը պարտէզին մէջ եւ
պառաւ կնոջ թաւ եւ սրտագրաւ ծայնը որ
ատենը մէյ մը կը գոչէր.

— Ատիլէ . . . հո՛ւ . . .

Ոսկի ծայն մը հեռաւորութեան մէջ նուա-
ղած, ծայն մը՝ որ դեռ մանկական էր բայց ար-
դէն ստացեր էր երիտասարդուհիի շեշտի ջերմու-
թիւն մը՝ կը պատասխանէր մօրը, ու ասիկա
անբացատրելի եւ արբեցուցիչ երաժշտութեան
մը պէս քաղցր թուեցաւ երիտասարդ սպային:

Անցան պարտէզներէն, առանց մէկու մը հան-
դիպելու. բայց Ալի Հասանի գրգռուած երեւա-
կայութեանը կ'երեւար ամէն թաւուտներու, ամէն
կիսատուերներու մէջ հերմակ քօղի մը ծածա-
նումը. անթիւ անգամներ խուսափուկ եւ սպիտակ
հեւք մը անցաւ իր հմայուած աչքերուն առաջ-
քէն, ինչպէս եթէ աղաւնիներուն աննիւթական
թռիչք մը ըլլար, ու իր խռովուած էութեան մէջ
այդ տեսիլքը մաքուր եւ անբիծ զգայնութիւն մը
ներշնչեց ու իրեն թուեցաւ նաեւ որ մատղաշ
աղջկան հոգին պչրանքով եւ հեզնանքով կը խա-
ղար իր զգացումներուն հետ՝ առանց այդ բանին
կարեւորութիւնը զգալու:

Նաւամատոյցը բաժնուեցաւ իր ընկերոջմէն
եւ նետուեցաւ վերջին շոգենաւին մէջ. մարդ չկար
գրեթէ, եւ մութը կը բարձրանար երկրէն ստուեր-
ներու թանձր ծուէններով: Երկինքը թեթեւ ամ-
պերով ծածկուած էր եւ հեռաւոր փարոսներ
իրենց լուսեղէն նայուածքը կը քթթէին, երբեմն

նուագելով լուսարծակներու արագ եւ ճերմակ ճառագայթներուն մէջ: Անսահմանելի խաղաղութիւն մը կ'իջնէր բնութեան վրայ. հեռաւոր գիւղանկարներ շուքով պարսկապուած, հանդիսաւոր բան մը ունէին: Քաղաքը լուռ էր եւ հանդարտ, ու միայն ուժգնօրէն ակօսուող ջուրերուն շաշիւնը, շոգենաւին մեքենաներուն համաչափ հեւքին խառնուելով՝ կը լեցնէր միջոցը:

Այլի Հասան մտազբաղ եւ շփոթ տրամադրութիւններով կը պտտքէր կամրջակին վրայ. այդ միջոցին իր միտքը պարապ զգաց. կարծես ո եւ է մտածում, ո եւ է զգայնութիւն չկար իր հոգիին խորը, բայց ահա այդ ներքին լուսութեան եւ դադարի մէջէն լսեց խրոխտ եւ անուշ ձայն մը, լսեց ինչ որ անգիտակցութեան մը ըռպէին իր հոգին արտասանած էր թերեւս եւ որուն արծազանգը կը վերադառնար իր զօրեղ եւ եռանդուն էութեան մէջ:

— Իմ աղաւնի՛ս, իմ վա՛րդս, իմ սիրակա՛նս . . . փաղաքշիչ բառեր կը խուժէին իր մըտքին մէջ: Անգամ մըն ալ իր հոգին լեցուեցաւ մահուան եւ սիրոյ խորհուրդով:

— Ղուրպա՛ն ըլլամ քու հասակիդ որ վարդի թուփի մը կը նմանի, Ղուրպա՛ն ըլլամ քու աչքերուդ որոնց լոյսը սիրաս փայփայեց, Ղուրպա՛ն այտերուդ որոնց վրայ արծաթէ օղերուն ցոլքը լուսնի լոյսին կը նմանի . . .

Այլի Հասան այն գիշերը անցուց խռովուած վիճակի մէջ. քանի՛ անգամներ արթնցաւ քաղցր եւ մոլորեցնող անըջանքներէ որոնք զինքը կը

ցնցէին ու իրեն համար անդիմադրելի բան մը
դարձաւ այդ հազիւ թէ ընդնշմարուած աղջկան
ցանկութիւնը:

Հետեւեալ առաւօտ Ալի Հասան նախանձա-
շիկի միջոցին իր մօրը յայտնեց.

— Աննէ, ես պիտի ամուսնանամ. էհ . . .
կեանքը անհամ է առանց ընկերուհիի, ես պիտի
ամուսնանամ եւ շուտով:

Մայրը իր դէմքը խոժոռցուց. ամուսնաթող
կին էր եւ մինակը մեծցուցեր էր տղան, դժկա-
մակելով կրկին ամուսնանալու: Ալի Հասան իր
մխիթարութիւնը, իր փառքը, իր հարստութիւնը
եղած էր: Ձէհէր հանրմ գեղեցիկ եղած էր ու
տարիներ ետքը իր դէմքը պահած սարայրի նըր-
բութիւնն ու ազնուապետական վէսութիւնը. իր
բարձր եւ ճկուն հասակը, իր կամարածեւ յօն-
քերուն ներքեւէն փայլող սեւ ու գեղեցիկ աչքե-
րը, իր նուրբ քիթը, ու վաղեմի սովորութեամբ
մը ֆառակնով կարմրած շրթունքը՝ մոռցնել կու-
տային թառամած մորթը եւ քունքերուն խորշոմ-
ները: Նախկին պալատական, հեռաւոր եւ ան-
ծանօթ երկիրներէ բերուած Ձէրքէզուհի, անիկա
մէկ օր միայն փառքի գազաթնակէտին վրայ
ըլլալէ ետք, անկողինէ անկողին հասեր էր շատ
անփառունակ եւ համեստ ամուսնութեան մը:
Բայց Ձէհէր հանրմ համակրեր էր Ալի Հասանի
հօրը ու առաջին անգամ զգացեր էր սիրոյ սար-
սուռը. առաջին անգամն ըլլալով նաեւ իր կնո-

ջական կողերը բացուեր էին մայրութեան համար:

Իրեն համար, իր կնոջ արժանաւորութեան եւ զգացումներու կեանքը կը սկսէր այդ օրէն. բաղդաւոր եւ երջանիկ եղած էր բայց կարճատեւ ժամանակի մէջ: Իր ամուսինը հարնի մը հետ կրկին ամուսնացած ըլլալով, յանկարծ նախկին պալատական գերուհին զգացեր էր որ այդ կացութիւնը անհանդուրժելի է իրեն եւ խնդրեր էր իր սիրած ամուսինէն որ արձակէ զինքը: Այդպէս ալ եղեր էր ու Չէհէր հանրմ առանձնացեր էր այլեւս իր տղուն հետ — որ աստիճան մը անտարբերութեամբ, քիչ մըն ալ իբր փոխարինութիւն, ամուսինը իր քով թողեր էր ետ առնելու պայմանով այն օրը որ կրկին ամուսնանար. ու Ալի Հասանի մայրը չէր ամուսնացած:

Շատ բան տեսած ու շատ բան կրած կնոջ փորձառութեամբ ու նաեւ բնական խելքով՝ ազատ թողեր էր տղան եւ միջոցներ գտեր էր զայն իրեն պահելու եւ ուրիշ կնոջ մը մուտքը արգելելու համար տան մէջ: Բայց իր այդ դիտաւորութիւնները զաղտնի մնացած էին. — ընդհակառակը իր տղուն կը խօսէր երբեմն ամուսնութեան վրայ:

Կէօրիւնի կիներ յանախ կ'այցելէին իրենց եւ հարէմներու խորհուրդին մէջ ծածկուած գեղեցկուհիներու նկարագրութիւնը կ'ընէին մօրը եւ զաւկին. անիրական հէքեաթի մը պէս կը լսէր Ալի Հասան ասոնք. նկարագրուած կիներուն մէջ ամէն նաշակի ու ամէն ախորժակներու համար կային:

— Հաւկիթէն նոր ելած վառեակի պէս միա-

միտ եւ փափուկ է. աչքերը որ ըսե՛ս, հեշտութեան ծով մըն է, կարծես մթին գիշեր մըն է որուն մէջ կայծակ մը կը փայլատակէ, կարծես երկնքի հրաշալիքներուն վրայ բացուած պատուհան մըն է, ո՛վ պէյս, իր ճկուն իրանը հովերէ տարուբեր քաղեղի ոստի մը կը նմանի եւ անիկա վայել է քու նոճիի հասակիդ . . .

Ու նկարագրութիւնը կը շարունակուէր ուրիշի մը վրայ:

Անոր խօսուածքը, վերջալոյսի պահուն յոգնած եւ պապակած ճամբորդի մը ականջին հեռուէն հասած աղբիւրի մը կարկաչիւնին կը նմանի, անոր մշքահոտ եւ մատղաշ մարմինը, ձիւնափառ լանջքը, ծառերուն շուքին մէջ անած ծաղիկի մը թերթերուն փափկութիւնը ունին. իսկ բերանը որ ըսե՛ս, նոր բացուած նռան ծաղկի կը նմանի, ցօղազարդ վարդի կոկոնի մը պէս է որ համբոյրի կը սպասէ բացուելու համար. անոր ծովի պէս մազերը անաստղ գիշերի մը նման սեւ են, նայուածքը երազ մըն է, ու անունը շրթներու վրայ քաղցր է մեղրի պէս . . .

Այի Հասան ու մայրը վանդակապատ պատուհաններուն ետեւ, կապերտներով ծածկուած ցած բազմոցներու վրայ ծալապատիկ նստած՝ մտիկ կ'ընէին ու բարեացակամութեամբ կը ժրպտէին, երկուքն ալ մղուած տարբեր տարբեր զգացումներէ, մինչ իրենց բուրումնաւէտ ծխախոտէ մշուշապատ միջոցին մէջէն գեղեցկուհիներու պատկերներ իրարու կը յաջորդէին եւ կանհետանային իսկոյն:

Այլ սակայն այս խոնարհ կիներու տեսիլքը ոչ մէկ խորունկ ազդեցութիւն կ'ընէր Ալի Հասանի վրայ, որուն երեւակայութիւնը խաղաղ էր եւ որուն ճաշակները դրական էին: Միւս կողմէ, իր ազատ կեանքը զինքը զերծ կը պահէր այդ կարգի հրապուրանքներէ եւ ամուսնութեան անհրաժեշտութիւնը չէր ներկայացնէր:

Երբեմն ալ ճարպիկ միջնորդ կիներ ուզելով զգուել իր զինուորականի ախորժակները՝ տարբեր պատկեր կը ներկայացնէին:

— Յորենի հասակի մը պէս խարտեաշ է ու աչքերը կապոյտ են մայիսի երկնքի մը պէս, նորածագ արշալոյսի նման լոյս եւ շնորհ կը ճառագայթէ իր անձէն: Անիկա բուրումնաւէտ է շուշանի բաժակի մը պէս . . . Պէ՛յս . . . քեզի որուն այնքա՛ն կը վայլէ սուրը եւ հրացանը, կը վայլէ նաեւ այս աղջիկը որ կարծես անհաւատներէն յափշտակուած գանձ մըն է:

Ալի Հասան բոլոր այս խոստումներուն փոխարէն կը ժպտէր, կը կատակէր եւ ի վերջոյ քաղաքավարութեամբ կը ճամբէր յուսախաբ միջնորդները:

Բայց այս անգամ խնդիրը տարբեր էր: Ծերուկ Իպրահիմի նորահաս աղջիկը ոչ մէկ կերպով համապատասխան չէր այդ հուրիներուն. բայց անիկա իր զգացումները վրդովեր էր ուժգրնօրէն եւ ուզածը անմիջապէս ունեցող մարդու քմահաճոյքով՝ կը դժգոհէր որ ինքը չկրցաւ անմիջապէս մօտենալ վարդագոյն էնթաշիով աղջրկան. ինչպէս պիտի մօտիկնար եւ քաղէր ճամ-

բուն վրայ ծաղկած ծաղիկ մը: Մտքէն իսկ չանցուց նաև մտածել թէ անիկա զինք հանելի կը գտնա՞ր թէ ոչ, ինքը զայն ընտրած էր իբր կին, սիրած էր անոր նկուն մարմինը, սիրած էր անոր ներմակ քօղին տակ ծածկուած նակատը, հեզնող եւ կայծկտուն աչքերը, արծաթէ օղերը թխորակ եւ տժգոյն այտերուն վրայ՝ որոնք վայրկենապէս գունաւորուեր էին վարդագոյն ալիքով մը, իրենց ներկայութեան, ու անոր փախուստն անգամ պարտէզին ածուներուն մէջէն, իր փափաքը կը գրգռէր ու կ'ուզէր զայն ձեռք անցունել երկչոտ եւ սիրուն թռչունի մը պէս:

Այի Հասան նախահաշիկը վերջացնելով մօրը անհանգիստ նայուածքին ներքեւ, կը մտածէր արագօրէն բոլոր այս բաներուն: Ու անգամ մըն ալ եզրակացուց:

— Աննէ՛, ես որոշած եմ ամուսնանալ:

Զէհէր հանրմ իր բոլոր հնարամտութիւնը ի գուր գործածելէ ետքը հաւաներ էր Իպրահիմի աղջիկը կնութեան ուզելու իր տղուն համար, թէ՛ գոհ, թէ՛ դժգոհ էր այս ընտրութենէն. արդեօք իր կտրին տղուն, իր գեղեցիկ եւ արժանաւոր տղուն կարելի չէ՞ր բարձր տեղէ կին մը ընտրել... կարելի չէ՞ր այնպիսի մէկու մը աղջիկը առնել որ կարենար փեսան մղել դէպ առաջ. անցընելով զայն արագօրէն բոլոր աստիճաններէն մինչեւ փաշայութիւն:

Իր տղան արժանի չէր արդեօք այդպիսի բաղդի մը. անիկա կաղնիի պէս շուք կուտար

ուրիշներու վրայ, անիկա իր ձիուն վրայ յաղթականի երեւոյթ ունէր եւ երբ սրարշաւ կ'անցնէր մեծամեծներու ճերմակ պալատներուն առաջէն՝ գետինը կը թնդար իր ձիուն սմբակներուն ներքեւ եւ կարծես կը բարախէր սիրտի մը պէս:

Քանի՞, քանի՞ քարձր տեղերէ աղջիկներ երագած ըլլալու էին այդպիսի սպայի մը վրայ, ու քանիներ վանդակներու շուքին ետեւ՝ շուշանի պէս ճերմակ, բարձր եւ ճկուն, կ'սպասէին այդ երագուած ձիաւորին:

Ձէհէր հանրմ իր միտքը կը պտտոցունէր վաղեմի ծանօթներու վրայ ու յանկարծ իր մտածումները կ'ամպոտէին, կը սեւնային . . . : Իրաւ է որ այդ քարձր տեղերէ առնուած աղջիկները պատուհաս կը դառնային յաճախ. ինքը եւ տղան անոր գերին պիտի դառնային, անոր շփացած պուպրիկի սին փառատենց քմահաճոյքներուն պիտի զոհուէին. իր տղուն, իր առիւծին կը վայլէ՞ր կնոջ ոտքերուն առաջ մնալ ու անկէ հրամանի սպասել փոխանակ զայն իր հրամաններուն ներքեւ պահելու, սէ՞ր էր այդ պայմաններուն մէջ սէրը, տղուն ուրախութիւնները հարամ պիտի ըլլային. կը տեսնէր տղան խաղալիք բարձր ազդեցութիւններու, իր յառաջացումին ամէն մէկ աստիճանը ձեռք բերուած դառնութեամբ, ստորնացումներով, եւ ահա յանկարծ իր Չերքէզուհիի վեհ հոգին կ'արթննար ու կ'ըմբոստանար:

— Ձէ', չէ', ինչ որ ինք կրեր էր, բաւական էր, ու հիմակ որ այդ տղմուտ եւ լպրծուն միջավայրէն հեռացեր էր ինքը, ի՞նչ սրտով իր զաւակը պիտի մղէր այդ դժոխքին մէջ:

Ձէ՛, լաւ էր որ իր տղուն կէօնիւլը խոնարհ
էր. անիկա իր աչքերը իր հասակէն վեր չէր հա-
ներ. անիկա այդ աղջիկը կ'ուզէր ինչպէս տղայ
մը խաղալիք մը կ'ուզէ ու պէտք էր գոհացնել
զայն:

Ձէհէր հանրմ կը մտածէր Ատիլէի վրայ տար-
տամ արհամարհանքով մը որուն մէջ բարեացա-
կամութեան երանգ մը կար. անիկա կը մտածէր
Իպրահիմի աղջկան վրայ ինչպէս գողտր եւ ըն-
տանի անասունի մը վրայ. Ատիլէ կարեւորութիւն
չունէր իր աչքին եւ հագիւ թէ նշանակութիւն
կը ստանար իրեն համար Ալի Հասանի ուշադրու-
թիւնը գրաւած ըլլալուն համար:

Ձէհէր հանրմ պահ մը մտածեց նաեւ գերբ-
նական միջոցներու դիմել իր զաւկին խելքը խը-
զելու համար այդ անշուք աղջիկէն. նոյնիսկ օր
մը սեւ էրթիւ առաւ վրան, սեւ բէչէով ծածկեց
երեսը՝ երթալ խորհրդակցելու համար պառաւ
պիւիճիի մը հետ որ հարկ եղած թըլըսումները
կուտար մէկու մը սէրը կապելու կամ քակելու
համար, բայց վերջ ի վերջոյ ետ կեցաւ այդ այ-
ցելութենէն. ինչ որ գրուած էր, թո՛ղ ըլլար. Ալ-
լահին տրամադրութիւններուն դէմ երթալ մեղք
էր, եւ յետոյ այդ խոնարհ պայտարի աղջիկը,
ինչքան ալ ամուսնութեամբ իբր իր տղուն օրի-
նաւոր կինը բարձրացած պիտի ըլլար, չէ՞ մի որ
իրականութեան մէջ պիտի մնար հնազանդ աղա-
խին մը, զոր նաեւ հարկ եղած օրը արձակելու
կարելիութիւնը կար:

Սալանագի բարձունքին վրայ, իր առանձնա-
ցած տնակին մէջ ծերունի Իպրահիմ կը շարու-
նակէր ապրիլ՝ իր տաժանելի կեանքը խաղաղու-
թեան մէջ: Իր հաւատարիմ կինը որ իր երիտա-
սարդութեան առաջին սէրը եւ առաջին բարիքը
եղած էր եւ որուն հետ քով քովի քալած էր
կեանքի դերբուկներէն, կը խնամէր զինքը մեծ
անձնուիրութեամբ:

Համեստ սենեակը միշտ ժպտուն եւ հանելի
էր կատարեալ մաքրութեան պատճառաւ որուն
միակ զարդը կը կազմէին պատուհանին վանդակ-
ներուն ծակերէն ներս սպրդող արեւին ճառա-
գայթները որոնք քմայքով կը խաղային գետնին
վրայ:

Երկար ժամեր, Իպրահիմ իր նուազած աչքե-
րը սեւեռելով այդ խուսափուկ եւ ոստոստուն
կէտկիտումներուն, կը մնար առանց մտածումի.
Երբեմն աշխարհիս մէկ ծայրէն սուրացող հովի
ալիք մը յանկարծակի օրօրելով պարտէզին ծա-
ռերը, տերեւազարդ ճիւղերու շուքեր արագօրէն
կ'անցնէին այդ արեւի արատներուն վրայէն ե-
րագի մը պէս:

Օրը քանի մը անգամ մուէզզինին քաղցրա-
լուր եւ կրօնաշունչ հրաւէրէն մղուած, կինը
տնական գործերը ընդհատելով կը մտնար սեն-
եակ եւ իր նամագը կը կատարէր, որուն ամու-
սինը միայն իր աչքերով կրնար հետեւիլ. սրբա-
զան խօսքի ծուէններ կը թափառէին ծերունի
հիւանդին գալարուած շրթներուն վրայ, իր հո
գին կը վերանար, երկնային ոգի մը կը թեւածէր

կարծես միջոցին մէջ, եւ մահուան համակերպութիւնը օրէ օր աւելի կատարելապէս կը գրաւէր իր կարկամած մարմինը:

Իր հոգին ջինջ ու պարզ էր ակէն նոր բղխող առուակի մը պէս ու ինքզինքին մեղադրելիք բան չունէր. իր յիշատակները նոյնքան վճիտ էին. մեծ եւ սասանեցնող փոթորիկներ անցեր էին իր երկրին վրայէն բայց ինքը մի՛շտ, ճշմարիտ Իսլամի պայծառատեսութեամբ որոշեր էր չարիքը բարիքէն եւ իր հոգին երբեք չէր պղտորուեր այնքան ուրիշներու նման:

Ամենակարող Ալլահը որ մարդիկը կը դատէր ոչ միայն իրենց արարքներէն այլ նաեւ իրենց թագուն դիտաւորութիւններէն, վստահ էր որ զոհ պիտի ըլլար իրմէն: Տեսակ մը փառասիրութիւն կը գգուէր զինքը մտածելով իր ամբողջ կեանքի միջոցին ունեցած արդարադատութեան, ողջմտութեան եւ իմաստութեան: Իբր պարզ պայտար սկսած էր իր կեանքը եւ այնպէս ալ կը վերջացնէր. պատերազմի օրերու մէջ առիւծի պէս կռուած էր, բայց խաղաղութեան միջոցին զառնուկի նման հեզ եւ բարեհամբոյր դարձեր էր: Միակ նուիրական զայրոյթ մը կը գոռար իր հոգւոյն մէջ, այն ալ իր հայրենիքին պատառ, պատառ կորսուելուն ցաւն էր: Իր մէջ կար երբեմնի Իսլամներու հերոսական եւ վեհանձն ոգին եւ ինք միշտ ապրած ըլլալով խոնարհ խաւերու մէջ եւ գրեթէ առանձնացած, այդ ոգին անեղծ մնացած էր եւ պայծառ ճանանչով մը կը բոցավառէր հարկ եղած ըոպէին:

Գեղեցիկ ձայն ունէր իր կինը ու նամագէն ետքը իր ծերունի ամուսինը մխիթարելու համար Գուրան կը կարդար, ինչպէս ժամանակաւ օրօրած էր իրենց երջանկութիւնը տարփաւէտ եւ գորովագին երգերով: Մթնշաղի տարտամ եւ ստուերոտ պահերուն երբ գիշերին մերձաւորութիւնը խորհուրդով կը պատէր իրենց միամիտ հոգիները, այդ ձայնը յստակ եւ եղանակաւոր կ'արտասանէր ամենասուրբ բառերը:

Այս պարզ, կրօնական, մաքուր մթնոլորտին մէջ խօլ ծաղիկ մըն էր Ատիլէ եւ իր հօրը ամենամեծ ուրախութիւնը: Երբեմն ինքնամիտիման լռին ըռպէներուն, գարնան սիւքի մը պէս կը մտնէր սենեակ եւ իր թարմ ու հնչուն ծիծաղներով կը վանէր տխրութիւնը:

— Պապանիիմ . . . ահաւասիկ քեզի ծաղիկներ, վայրի ու գունաւէտ ծաղիկներ . . .

Ատիլէ կը նստէր հօրը անկողնին եզերքը, քօղը կը ձգէր ուսերուն վրայ եւ կը նայէր ծերունիին խորունկ գուրգուրանքով:

Ու Իպրահիմ իր աղջկան համար կը գտնար վաղեմի խօսքերը որով անոր խանձարուրը կայած էր, որով զայն օրօրած էր:

— Իմ մինի մինիս, իմ աղաւնիս, աչքիս լոյսը . . . Բայց ահա Ատիլէ անհանգիստ եղնիկի մը պէս կ'ոստնուր, իր հռուողիւնով կը լեցնէր սենեակը եւ պարտէզ մեկնած պահուն մօրը յանդիմանութիւններուն կը պատասխանէր չարահիօրէն երգելով, երբ արդէն բաւական հեռացած էր:

«Աննէս ալ ինձի քեզի չի տար կոր .

«Պարապ տեղը կէօրիւնի այ մի՛ դրկեր,
«Աման, աման, աման:

Մայրը կը զայրանար ու գլուխը կը շարժէր
դժգոհութեամբ:

— Ախ, աս աղջիկը, ի՞նչ պիտի ըլլայ այսպէս:
Անմիջապէս Իպրահիմ Ատիլէի կողմը կը բռնէր:

— Դեռ ասի մը ջուր ճայիլ է, դեռ մանկու-
թիւն կայ հոգիին մէջ:

Անիկա կ'ուզէր որ իր ժպտուն ներողամտու-
թիւնը աղջկանը մասին, փոխանցեր նաեւ մօրը
որ կը յամառէր դժգոհ մնալ իր վայրենի, իր
անզուսպ աղջիկէն:

Երբ օր մը տարէց եւ յարգելի երեւոյթով կին
մը իրենց եկաւ յայտնելու համար որ Ալի Հասան
իրենց աղջիկը կնութեան կ'ուզէր, այր ու կին
տատամտօտ մնացին: Ո եւ է մեծամտութիւն չէր
կուրցնէր զիրենք, ծնած ու ապրած ըլլալով խո-
նարի խաւի մէջ բայց միանգամայն վայելած ըլ-
լալով իրենց առաքինութեան եւ տարիքին ըն-
ծայուած յարգանքը, ո եւ է սին եւ ունայնամիտ
ծգտում չունէին իրենց աղջկան միջոցաւ ոստնե-
լու իրենցմէ բարձր գտնուած շրջանակի մը մէջ:
Ընդհակառակը այդ խնամիութեան գաղափարն
իսկ զիրենք անհանգիստ կ'ընէր ու երկար ատե-
նէ ի վեր խաղաղ եւ անվրդով ապրած մարդոց
նման կը զգուշանային իրենց կեանքին մէջ ո եւ է
փոփոխութիւն մտցնել:

Բայց խըսակքի դէմ ալ երթալ չէր ըլլար ու

այր եւ կին մտատանջ էին չկրնալով որոշումի մը յանգիլ : Քանի մը օրէն պատկառելի կեօրիւնին իր սեւ մետաքսեայ պիւրիւմով պիտի երեւար համբուն ծայրէն. ի՞նչ պատասխան պիտի տային :

Յաճախ մայրը, իրենց կեանքին մէջ այս նոր մտած մտահոգութեան պատճառներէն զանգատելով բոլոր յանցանքը կը բեռցնէր աղջկանը վրայ :

— Ախ ան անգուսպը, անպիտան աղջիկը, եթէ եկող գացողին աչքին չերեւար, եթէ ինքզինքը աղէկ պահէր. ուրկէ՞ ուր զինքը նշմարած պիտի ըլլային :

Մերուկ Իպրահիմ իր խաղաղ դէմքը կարկառած, աչքերը տենդոտ, մտիկ կ'ընէր, բայց միեւնոյն ատեն տարտամ ժպիտ մը կը լուսաւորէր իր թուխ դէմքը :

Այս անակնկալ դէպքը պատճառ եղած էր որ ամենախիստ հսկողութեան ներքեւ մտնար Ատիլէ : Իրեն արգիլուեցաւ պարզ գեղջկուհիի մը պէս այլ եւս թափառիլ իրենց եւ դրացի պարտէզներու մէջ. այլ եւս մայրամուտին չէր կրնար երթալ հորէն ջուր կրել տուն. իր մօրը հետ միայն դուրս պիտի ելլէր տնակէն եւ այն ալ քօղարկուած՝ աւելի պատշաճ խստութեամբ : Իր պարմանուհիի արդուզարդը փոփոխութիւն կրեց, վարդագոյն, դեղնորակ հնթարիները պիտի կրէր միայն տանը եւ պարտէզին մէջ իսկ դուրս ելլելու համար մայրը իր սեւ պիւրիւմներէն մէկը յարմարցուց անոր բարակ հասակին. այլ եւս անիկա չէր կրնար երեւալ ո եւ է մարդկային արարածի իր

Թեթեւ, ծածանող եւ թափանցիկ ներմակ քօղով
որ հազիւ թէ գլուխը կը ծածկէր միայն :

Արշալոյսը նոր ծագեր էր եւ տնակին երկրորդ
սենեակը, գետինը փռուած անկողիններու մէջ
մայր ու աղջիկ կը քնանային տակաւին: Սուր եւ
ջինջ երգը աքաղաղի մը թրթռաց երկարօրէն ու
կաթնային սպիտակութեամբ լոյսը կարծես սար-
սրուաց մեղմութեամբ, շահալրակի եւ վարդի պա-
րարտ բուրմունք մը արեւին առաջին ջերմութե-
նէն արտաշնչուած, անցաւ օդին մէջէն. բաց պա-
տուհանին վանդակին ծակտիքներէն լոյս եւ բուր-
մունք սպրդեցան ներս. մեղմօրէն եւ երկարօրէն
ծառերու սօսաւիւնը կը փափաար հեռուներէն :

Ատիլէ աչքերը բացաւ եւ արեգակին առաջին
նառագայթները լոյս տուին անոր նայուածքին .
իր գրեթէ մանկական եւ նկուն մարմինը հեշտօ-
րէն ձգտուեցաւ թեթեւ վերմակին ներքեւէն .
յանկարծ հանելի եւ վրդովեցուցիչ մտածումներ
խուժեցին գլխուն մէջ . աչքերը կրկին գոցեց
զանոնք լաւ ըմբռնելու, անոնցմով տոգորուելու
համար եւ խռովքի տենդագին սարսուռ մը ան-
ցաւ իր հոգիին մէջէն :

Գիտէր որ իր անծին շուրջ ամուսնութեան
խնդիր մը կար . գիտէր նաեւ որ մէկը զինքը տե-
սեր ու հաւներ էր եւ զինքը կնութեան կ'ուզէր .
աստիճան մըն ալ կը գուշակէր թէ ով էր իր նը-
շանածը բայց ո եւ է ստուգութիւն չկար . դեռ
ոչ մէկը իրեն խօսեր էր այդ մասին եւ գիտէր

նաեւ թէ, այդպէս լռութիւն պիտի պահէին իր ապագայ ամուսնին անուան, վիճակին, տարիքին վրայ մինչեւ վերջին այն օրը՝ երբ նիքեահէն վերջանիկա պիտի գար իր քօղը բանալու :

Այս անտոգութիւնը ո՛չ կ'ահաբեկէր զինքը ոչ ալ բուռն հետաքրքրութիւն կ'արթնցնէր, այլ տեսակ մը հաճելի շփոթութիւն, անկայուն եւ գողդըր զգայնականութիւն մը . իր բոլոր զգացումները արթնցեր էին ամուսնութեան այս հաւանականութեան առաջ եւ կինը ծնած էր արդէն իր մէջ . իր կիրքերով, յուզումներով եւ պրջրանքներով :

Իր շրթներուն կուգային յանախ աշուղի մը բառերը որ ճամբուն վրայ երգեր էր օր մը . «Եթէ ծաղիկ ես, ծաղկած ես, եթէ պտուղ ես, հասունցած ես»:

Եւ հիմա բնական էր որ բարի եւ սիրազեղ անցորդ մը գտնուէր որ իր կեանքի ճամբուն վրայ հանդիպելով իրեն՝ քաղէր զինքը ծաղիկի մը նման :

Նորատեսակ գեղեցկութիւն մը փափկացուցեր ու ազնուացուցեր էր իր դիմագիծերը . ցանկալի դառնալու փափաքը յղկեր ու լրացուցեր էր կազմութեան մէջ եղող աղջկան իր թերութիւնները : Ատիլէի նայուածքը պահելով հանդերձ նախկին ջերմութիւնը, տոգորուեր էր տեսակ մը քաղցր տխրութեամբ : Թեթեւ հինայով շիկացած շագանակագոյն մազերուն խոպոպիքները աւելի ուր, աւելի փայլուն էին ու անոնց մէջ, կարծես, վերջալոյսը ճաճանչ մը մոռցեր էր, իր սո-

վորաբար թխորակ եւ գունտտ այտերը նոր թափանցկութիւն մը ստացէր էին, որուն ներքեւէն կը զգացուէր վեհանձն եւ եռանդուն արիւնին արագ շրջանը: Տարփաւէտ եւ տարտամ յուզում մը մեղկօրէն շնորհալի կը դարձնէր անոր շարժումները եւ իրեն կուտար անմատչելի հուրիի երեւոյթը:

Երբ անիկա դուրս կ'ելլէր իր մօրը հետ իր նուրբ ու մատղաշ իրանը պարփակած սեւ հագուստին մէջ, որ գլխուն գիծը կաղապարելով եւ վիզին պարապին վրայ ծփալով հաճելի կորութեամբ մը կը յանգէր ուսերուն եւ կ'իջնար մինչեւ քղանցքները, մէջքին նրբութիւնը ուրուագծելէ ետքը, անիկա խուսափող եւ զրգուանուշ թռչունի մը, սեւ ու հեռաւոր թռչունի մը զգայնութիւնը կը ներշնչէր եւ անիկա ունէր միանգամայն բարերար եւ ցանկալի ոգիի մը աննիւթականութիւնը որ իր սիլուէթին խուսափող երագի մը խռովքը կուտար:

Ատիլէ, այդ առաւօտուն, քունէն նոր արթընցած, միտքը կը պտտցնէր հին եւ նոր բաներու վրայ. փոքր հասակէն վարժուած էր խորհելու ամուսնութեան վրայ ոչ թէ կրօնական շփոթ խորհրդաւորութեամբ, այլ շատ բնական պարզութեամբ. իր միտքը ընտանի էր այդ գաղափարին եւ անոր կը սպասէր իբր անխուսափելիօրէն կատարուելիք իրողութեան մը. անիկա իր կեանքին մէկ հանգրուանը պիտի ըլլար, ինչպէս հետզհետէ մայրութիւնը ուրիշ հանգրուաններ պիտի հասցնէր զինքը: Այն օրէն որ սիրոյ զգա-

ցումին կարելիութիւնը փթթեր էր հոգւոյն մէջ, իր սէրը եւ գորովանքը թափառեր էին անորոշ եւ հեռաւոր խոհաներու շուրջ ու նիֆեսահին օրուան կը սպասէին կանգ առնելու համար մարդկային էակի մը վրայ :

Այլ սակայն, ամուսնութեան գաղափարը, ինքն ալ չէր գիտեր ինչո՞ւ կը կապուէր անմիջապէս թիկնեղ եւ հուժկու երիտասարդի մը պատկերին հետ. անիկա իր հօրը բարեկամներէն մէկուն որդին էր, դրացի ծիաղարման մը, որ երբեմն կուգար խօսելու իր հօրը հետ: Իրենց գեղջկական կեանքի պարզութիւնը, թոյլատու եղած էր որ փոքրիկ հասակի մէջ իրարու հետ խաղալէ ետքը, չափահասութենէ ետքն ալ շարունակէին իրենց բարեկամութիւնը:

Ամառուան հեղձուցիչ եւ հեշտաւէտ իրիկուն մը, ձէմիլ անապարանքով եկաւ զօրանոցէն հրաման մը բերելու Իպրահիմին. յետոյ սեմին վրայ նստաւ յոգնութիւն առնելու համար, իր լայն կուրծքը հեւալով կ'ելեւեջէր եւ դէմքը ողողուած էր քրտինքով: Ատիլէ գնաց գաւաթ մը ջուր բերելու եւ վերադարձին, իր աչքերուն վրայ հակած քօղին բանուածքներուն ընդմէջէն տեսաւ երիտասարդին նակատը, սեւ մազերու փունջ մը, անոր յոգնութենէ նուաղած աչքերը եւ տեսաւ նաեւ ձէմիլի ջղուտ եւ առնական բազուկը որ դէպի իրեն կ'երկարէր գաւաթը առնելու համար. վայրենի եւ բարկ հոտ մը, անոր արագօրէն շոգիացող քրտինքին մէջէն տարածուելով կը պարուրէր իսլամուհին: Ատիլէ անբացատրելի վախ

մը զգաց. իր նեարդերը թրթռացին սարսուռով. իրեն թուեցաւ որ այդ բազուկը երկնցած էր ոչ թէ գաւաթը առնելու այլ զինքը յափշտակելու համար: Ճէմիլի ներկայացուցած ուժի եւ յոգնութեան խառն արտայայտութիւնը, անոր աչքերը, որոնք ոչ թէ տաքէն այլ իր տեսքէն կարծես մոլորուած էին զինքը խռովեցին. ուզեց փախչիլ, բայց ճէմիլ անհամբերութեամբ գաւաթը առաւ եւ այդ պահուն անոր տենդագին եւ կոշտացած ձեռքերուն հպումը իր փափուկ մարմինը դողացուց:

Ատիլէ գնաց հեռուն, բայց հազիւ թէ քանի մը քայլ առած էր, երբ ետ դարձաւ եւ աչքերը յառեց իր վաղեմի ընկերոջը որ շրթունքը գաւաթին եզերքին դպցուցած, թէ՛ ջուրը կը խամէր եւ թէ՛ իրեն կը նայէր: Ատիլէի նաչրններուն ծիծղուն աղմուկը անգամ մըն ալ ոստոստեց չոր հողին վրայ, բայց կրկին կեցաւ, կրկին ետեւ դարձաւ եւ ինքզինքը զգալով բաւական հեռու, պչրանքով եւ հեզնութեամբ ժպտեցաւ ճէմիլին . . . ծիադարմանը ոտքի ելաւ, դեղեւցաւ իր սրունքներուն վրայ, աչքերը շացան վերջալոյսի ցոլքերէն եւ ձեռքովը տարտամ սպառնալիք մը ըրաւ պչրող եւ խուսափող աղջկան:

Անկէց ետքը այլ եւս տեսակ մը անհանգրստութիւն, անբացատրելի խպնոտութիւն մը պատճառ եղան որ Ատիլէ զդուշանայ ճէմիլի հանդիպելէ. մանկութեան պարզութիւնը անհետացեր էր այլ եւս. անիկա իր մէջ կինը կը տեսնէր եւ ինքն ալ անոր մէջ՝ այրը: Ատիլէ չէր խորշեր

անկէ, բայց բնական զգացումով մը, կանացի ինքնապաշտպանութեան բնազդով կը զգուշանար անոր նայուածքին ներքեւ ըլլալէ. բայց եւ այնպէս, ամէն անգամ որ ամուսինի մը մասին կը խորհէր ձէմիլի ուժեղ եւ պարտասած պատկերը, անոր տարփանքէ խոժոռացած նայուածքը ու երկարած բազուկը կը ներկայանար իր մտքին:

Այսպէս էին, ու այսպէս ամուսնացեր էին իրեն բոլոր ծանօթ աղջիկները, այսպէս ամուսնացեր էր նաեւ մայրը. ներքին եւ անասան համակերպութիւն մը այսպիսի ամուսնութեան մը գաղափարին հետ կը հաշտեցնէր զինքը ու նաեւ տեսակ մը վայրագ ու խռովիչ բանաստեղծականութիւն կուտար կեանքի այս հանգամանքներուն:

Բայց քանի որ է ի վեր ձէմիլի պատկերը աւրրւեր էր Ատիլէի մտքին մէջէն, որովհետեւ քաջ եւ գեղեցիկ ծիաւոր մը, որ ա՛յնքան կը նմանէր հորը այցելութեան եկող սպաներէն մէկուն, երեւցեր էր պարտէզին ցանկապատէն անդին, դիմացի մարգագետիններուն վրայ. քաջ եւ գեղեցիկ սպայ մը, որուն ասպանդակները ծիուն կողերը կը ծեծէին եւ ձեռքը կը զսպէր արաբականի մը սանձը, կենդանիին խօլ եւ ոստոստուն վազքի միջոցին:

Մօրը հետ պարտէզն էին. երեկոյեան զով հովէն իր դեղնագոյն կնիքարիին քղանցքը կ'ելեւեջէր եւ բողին ծայրերը կը թռչկրտէին հերմակ թռչուններու պէս. օրուան սաստիկ տաքուն յաջորդեր էր յանկարծական զովութիւն մը եւ հողը,

ծառերը, մարգագետինը թանձր շոգի մը կ'արտաշնչէր որ մշուշի մը պէս կը ծածանէր եւ յամրօրէն կը բարձրանար անօսրանալով. վերջալուսային ցոլքեր մաղուելով այդ մառախուղին մէջ վարդագոյն երանգ մը կուտային անոր: Զիաւորը կը յառաջանար այդ լուսեղէն ամպին մէջէն, անիկա հեքեաթներու մէջ նկարագրուած հերոսի մը կը նմանէր. համազգեստին ոսկեղէն եւ արծաթեայ երիզները կը պսպղային, սուրը կը շողար ու անիկա կուգար ոստոստելէն իր եռանդուն ձիուն վրայ, կարծես ընդառաջ թանկագին ու անօրինակ որսի մը . . . ու Ատիլէ զգաց, ներքին անբացատրելի գիտակցութիւնով մը, որ այդ որսը ինքն էր. սիրտը ուժգին կը բաբախէր եւ այնպիսի հեւք մը կը զգար կուրծքին մէջ որ կը նմանէր բռնուած թռչունի մը թեւաբախումներուն: Եթէ ձիաւորը իրեն մօտենար, անշուշտ թէ՛ խելայեղօրէն պիտի փախչէր, բայց թէ՛ նաեւ որքան պիտի ցանկար բռնուիլ եւ անոր զօրեղ ձեռքին մէջ խաղալիք մը դառնալ . . . ու ձիաւորը կը մօտիկնար. անիկա ձիէն իջաւ ցանկապատին առաջ, սանձին մէջ կազմուած հանգոյց մը քակելու համար. երիվարին տաքցած մարմինէն բարձրացող շոգին, երեկոյեան զով օդին մէջ նշմարելի, նոյնպէս կը լուսաւորէր արեւին հասնանքներէն. ձիուն թրթռացող ռունգերը աւելի հերմակ եւ աւելի թանձր շոգի մը կ'արձակէին որ կը բարձրանար վարդագոյն մշուշին մէջ առանց անոր խառնուելու:

Անսահմանելի եւ անկայուն բան մը ամբողջ

բնութիւնը եւ արարածները կը ներդաշնակեցնէր իրարու հետ. երկրէս բարձրացած էին կարծես ու լուսեղէն ամպերու մէջ կը սաւառնէին. Ատիլէի դեղնագոյն հնքարին կը ծփծփար եւ երբեմն ալ փաթթուելով սրունքներուն, իր նուրբ իրանը կը կաղապարէր. սպան մոռցեր էր ձին ու անոր սանձին հանգոյցը. անոր բոցեղ աչքերուն լոյսը ծակելով մառախլապատ միջոցը՝ կը հասնէր Ատիլէի, զայն կը հմայէր, զայն կ'անշարժացնէր եւ անոր բոլոր կամքը ու կորովը կը խզէր:

— Շո՛ւտ, շո՛ւտ . . . Ատիլէ՛, ներս եկուր:

Մայրը տեսեր էր վերջապէս ձիաւորը ու աղջիկը կը հեռացնէր անկէ ինչպէս աղէտէ մը:

Անկէց ետքը շատ անգամներ Ատիլէ տեսեր էր քաջ եւ գեղեցիկ ձիաւորը ցանկապատէն անդին, դիմացի մարգերուն վրայ ուր ճերմակ, շէկ եւ թուխ կովեր կ'արածէին. վերջալոյսներուն անոնց երկար եւ յուզուած բառաջիւնը կը դղրդէր իր հոգին, երգ մը, նոր երգ մը կ'երգէր իր հոգիին մէջ. իր աչքերուն եռանդը ու շրթներուն կարմիրը նուաղեր էին ու տխուր անատուգութիւն մը զինքը կը տանջէր. հապա եթէ նիհեահին օրը իր քօղը բացողը այդ ձիաւորը չըլլա՛ր . . . ու Ատիլէի խանգարուած երեւակայութեան մէջ ձէմիլի սեւ բազուկը կ'երկննար դէպի ինքը, զինքը կորզելու համար սէգ ու քաջ սպային գորովանքէն:

Այլ սակայն երբեմն ալ իր երազանքները կ'երթային իր ցանկութեան ուղղութեամբ. իր աչքերը կը ժպտէին սիրազեղ եւ տարփաւէտ նայուածքներու. կը տեսնէր իր ամուսնական սենեակի վան-

դակապատ պատուհանը ուրկէ յամիկի եւ հերմակ վարդի բուրմունք մը կը սպրդէր ներս եւ ուր կը սպասէր իր սիրելիին. սրնթաց ձիու մը պայտերուն ձայնը գետնին վրայ եւ ահա հեւքը շնչասպառ կենդանիին ու իր սիրականը կուգար, սպայի համազգեստին մէջ շքեղ, սուրը կախած քովն ի վար եւ սիրտը տենջացող իր համբոյրին:

Ինչպէ՛ս կը սիրէր արդէն իր ձիաւորը:

Մէկ ոստումով Ատիլէ ելաւ անկողնէն ու այնքան աղմուկ հանեց որ մայրը արթնցաւ, շուտով պզտիկ կրակարանը փոխադրեցին քովի սենեակը ուր հայրը արդէն արթնցած իրենց կը սպասէր ու մինչ այր ու կին առաւօտեան խահուէ կը խմէին, ինքը տխուր, վիզը ծռած նստեր էր հօրը անկողնին եզերքը ու խորասուզուած էր մտատանջութեան մէջ:

Իպրահիմ եւ կինը սկսան վերջապէս մտահոգ ըլլալ Ատիլէի մասին, որովհետեւ հասկցան որ անիկա սիրոյ ցաւէն բռնուած է: Ու երբ կհօրիւնին անգամ մըն ալ եկաւ Ալի Հասանի կողմէ, առանց ետեւ առաջ նայելու, իրենց աղջկան ամուսնութեան հաւանութիւնը տուին:

Ամիսներ անցեր էին. Ատիլէ՛ քաղքենիի իր նոր դիրքին բոլորովին ընտանեցած էր. Ոսկեղջիւրի թաղերէն մէկուն մէջ, եռայարկ, կարմիր ներկուած, փայտաշէն տան մը մէջ, հերմակ վանդակներուն ետեւ, կիսաստուերի մէջ շղարշուած, անիկա կը սպասէր իր սպային, ինչպէ՛ս երազած

էր երբեմն. իր բոլոր իղծերը կատարուէր էին ու նիֆեանին օրը իր քօղը առաջին անգամ բացողը իր սիրական ձիաւորը եղած էր:

Ինչպէ՛ս գեղեցիկ էր Ալի Հասան այն օրը . . . յարատեւ կերպով այդ պատկերը կը ներկայանար Ատիլէի, երբ ամուսնոյն բացակայութեանը՝ անոր վրայ կը խորհէր. կը մտաբերէր անոր պաշտօնական համազգեստը, լայն կուրծքը որուն վրայ պատուանշաններու ոսկին եւ արծաթը զինքը շացուցին, երբ առաջին անգամ, Ատիլէ երեսը ու գլուխը բաց դէմ առ դէմ գտնուեցաւ այր մարդու մը հետ, խպնտութեան անդիմադրելի զգացում մը հարսնուկի մը պէս զինքը կարմրեցուց. երկուքն ալ լուռ էին:

Ինքը կը զգար գլխուն վրայ ոսկեթելերով զարդարուած սիասեմը որ կը դողդողար ու իրեն կը թուէր որ պիտի իյնար. փեսան այնքան մօտ կեցած էր իրեն որ կ'զգար անոր գաղջ շունչին փայփայանքը այտին վրայ. նշմարիտ ծաղիկներու բուրումը, խնկամաններու մէջերէն սլացող կրնդրուկի ցից ծուխերուն հետ զինքը կարծես կը շղարշէին. դուրսէն կը լսէր արեւելեան նուազածուներու երկարածգուող եւ մելամաղձոտ երգերը ու հեռուներէն իրեն ականջին կուգար թմբկահարութեան մը բարախուն աղմուկը . . . հարսնեւորներու ժխորը, հարէմին մէջ փակուած կիներու նռուողիւնը, օշարակներու եւ քաղցրեղէններու չափազանցութենէն յառաջ եկած իր թեթեւ սիրտ խառնուուքը, տեսակ մը անկարողութեան կը մատնէին զինքը: Այդ միջոցին Ատիլէ կը փա-

փաթէր անհետանալ, չքանալ . . . ու իրեն կը
թուէր որ երբեք իր աչքերը չպիտի կարենար
բարձրացնել դէպ ի իր տէրը, իր ամուսինը . . .
բայց ահա խօլ եւ սանձարձակ զուարթութիւն
մը մտրակեց զինքը. կարծես հոգին կ'արձակուէր
իւր կապանքներէն. իր վայրենի բնութիւնը կը
խնդար իր մէջ. Ատիլէ գլուխը բարձրացուց մէկէն
ու աչքերը կայծկլտուն երջանկութիւնով սեւեռեց
իւր փեսին վրայ. կը տեսնէ՞ր զայն ամբողջովին
այդ պահուն. ի՞նչ փոյթ. տարտամ ու գորովա-
գին զգացում մը վերացուց զինքը ու անհունօրէն
երջանիկ էր, ինքզինքը ստրուկի մը պէս նսեմ,
խոնարհ եւ սին զգալով, իր փառաւոր, իր շքեղ
սպային քով:

Այի Հասան փառիկութեամբ ու վեհանձնու-
թեամբ վարուեցաւ իր հետ ամուսնութեան ա-
ռաջին օրերուն եւ բոլորովին գրաւեց կնոջը սէրը
որ մեծապէս տոգորուած էր հնազանդութեան եւ
բացարձակ համակերպութեան զգացումով, զոն
էր որ կեսուրը խիստ էր իրեն նկատմամբ ու
զինքը կը պահէր զոց վանդակներու ետեւ: Ամ-
բողջովին նուիրուած ըլլալը իր ախրոջը, առանց
որ իր զգացումներուն եւ մտածումներուն մէջ
օտար ո եւ է երանգ մտնէր, վայելք մըն էր իրեն
համար:

Անուս աղջիկ էր ու իր քաղքենիի դաստիա-
րակութիւնը անխնամ. անիկա բան մը չէր սոր-
ված նոյն իսկ ընթացիկ ձեւակերպութիւններէն,
սովորութիւններէն. հնազանդելու եւ խոնարհելու
իւր ձգտումին մէջ, յանախ պարզ աղախինի երե-

ւոյթներ կ'ստանար մանաւանդ իր կեսրոջը հանդէպ՝ որուն գիտակ, արհամարհոտ եւ ատելափառ կնոջ ազդեցութիւնը կ'ահաբեկէր զինքը: Ատիլէ չկրնալով ըմբռնել Ձէհէր հանրմի բո՛ւն զգացումները, անստուգութեան մէջ կ'իյնար իր անհատական արժէքին նկատմամբ ու կարծես կը համածայնէր որ ինքը արժանի չէր Ալի Հասանի. երբ մանաւանդ բարեկամուհիներ այցելութեան կուգային, նոր հարսին անճարակութիւնը տառապանք մը կը դառնար. որքա՛ն պիտի ուզէր որ Ձէհէր հանրմը չամբոջնար իրմէն, որքա՛ն պիտի ուզէր որ իր շարժումները ստանային այն սեթեւեթները որոնք իրեն թէ՛ հիացում եւ թէ՛ նախանձ կ'ազդէին ուրիշ դեռատի աղջիկներու վրայ:

Ու ինքը կը տանջուէր այդ բոլորին իր անծին համար յայտնած արհամարհանքէն ո՛չ թէ ինքզինքին համար, այլ Ալի Հասանի համար. կարծես ամէնքը ըսել կ'ուզէին. «Ա՞ս է այդ աղջիկը»: Ու կեսուրը չէր քաշուեր բնաւ ու իր տհաճութիւնը կը յայտնէր ու իր բարեկամուհիներուն հետ կը համածայնէր որ իր տղան կախարդուած էր անշուշտ. աչքերը կապուած էին:

Բայց իր ամուսնոյն ներկայութեան Ատիլէ վերստին կը գտնէր իր բոլոր զուարթութիւնը եւ երիտասարդական աւիւնը. իր աչքերը լոյս կը ստանային, իր այտերը կը գունաւորուէին. կարծես ներքին հուր մը կը վառէր իր հոգիին մէջ ու կը լուսաւորէր իր էութիւնը պայծառ լոյսով մը: Իր սիրականին սէրը կը կրէր յուզուած շփոթութեամբ մը ու իր անասհման գորովանքին

մէջէն հեշտագին խոնարհութեամբ մը կը զգար անոր տիրական հրայրքը:

Այի Հասան, յոգնած պատահական եւ անստոյգ հանդիպումներէ, մեծ երջանկութիւն մը զգացեր էր իր ամուսնական կեանքին մէջ, անիկա կը սիրէր իր կինը, թէեւ իր գերազանց մարդու ինքնագիտակցութեամբ բայց կատարեալ համարումով. գիտէր որ այդ պարզ եւ անուս աղջիկը որ այնքան յօժարակամ կը նկէր իր եւ մանաւանդ մօրը քմահաճոյքներուն, Իսլամի աղջիկն էր, ու աներոջը համար ունեցած յարգանքը բացառիկ շուք մը կուտար իր կնոջը. որովհետեւ քնազդով կը զգար որ անիկա իր հօրը պէս կարող էր օր մը բարձրանալու վեր, շատ վեր, ու արտասանելու այնպիսի խօսքեր, որոնց նմանները անկարող էին իրենք արտասանել:

Բայց երբ իր ցանկութիւնը մարեցաւ հետզհետէ, երբ սկսաւ նուազ անհամբերութեամբ տուն դիմել, աստիճանաբար մոռցաւ նաեւ իր կնոջ մասին զգացած յարգանքը: Ազատամիտ մարդ էր ինքը ու նոր միտքեր դրողներ էին իր Իսլամի խրատութիւնները կնոջ նկատմամբ. իր ընկերներէն ոմանք Եւրոպացի կիներու հետ ամուսնացեր էին ու ճանչցեր էր անոնց ազատ եւ համերաշխ կենցաղը. ինքն ալ միջոց մը մտադիր էր Քրիստոնեայ կին մը առնել, իր տան մէջ մտցնելու համար այն նոր եւ թարմ օդը որուն կը տենչար իր երիտասարդի ձգտումներով: Իր նեղսրտութեան ըրպէններուն դժգոհութեամբ կը մտածէր թէ՛ ճակատագիրը տարբեր կերպով տնօրիներ էր իրեն

համար: Ատիլէի խոնարհութիւնը ու քաղցրութիւնը ծաղրելի ու անտանելի կը թուէին իրեն, մինչ սիրոյ առաջին օրերուն այդ օտար ամուսնութիւններուն անպատեհութիւնները կը տեսնէր միայն եւ խորապէս կը զգար որ այդ երեսը բաց, ու ամէն տեղ մտնող ելող կիներուն հետ երբեք չպիտի ունենար այն նուրբ եւ անսահմանելի զգացումը որ իր քողարկուած եւ ընկերներուն աչքերէն հեռու պահուած կինը կը ներշնչէր իրեն: Նոյն իսկ սիրոյ առաջին թափին մէջ, վազրի պէս նախանձոտ դարձեր էր ու դժգոհութեամբ կը յիշէր որ առաջին անգամ Ատիլ պէյ ալ տեսեր էր իր կինը:

Բայց վերջապէս իր բոլոր զգացումները կը մեղմանային. տակաւ առ տակաւ Ալի Հասան սկսաւ յիշել ամուրիի կեանքին զուարճութիւնները. օր մը անդիմադրելի կերպով փափաք զգաց երթալ տեսնելու Եւրոպացի կին մը որ զինքը այնքան խնդացուցած էր ժամանակին. երգեցիկ սրնարանները սկսան իր վարժ քայլերը հրաւիրել. սակայն եւ այնպէս չէր դադրած իր կինը սիրելէ ու անոր քով անցուցած միջոցը կը նկատէր իր կեանքին երջանկագոյն ժամերը:

Ձէհէր հանրմ նախ տհաճութեամբ դիտելէ ետքը իր տղուն կնոջը նկատմամբ ունեցած բոլորանուէր սէրը, հաճոյքով անդրադարձաւ որ անոր հրայրքը տկարացաւ: Հարէմի փակ եւ դատարկ սենեակներուն մէջ ձանձրոյթը իր գորշ

մշուշը կը դնէր, ամէն բան սկսեր էր գունատիլ. բազմոցներուն կարմիր թաւիշը, ոսկեդրուագ կարասիներուն ջնարակը, արհեստական ծաղիկներուն երանգները կը կորսնցնէին հետզհետէ իրենց փայլն ու հրապոյրը, ու այդ հետզհետէ թառամող եւ փոշիացող շրջանակին մէջ՝ Ալի Հասանի աչքերը նոյն խանդավառութեամբ չէին տեսներ իր կինը:

Հետզհետէ մօրը նենգաւոր եւ յամառ զանգատները իրենց պտուղը տուին, Ալի Հասան բարեացակամութեամբ խորհուրդներ տալէ ետքը Ատիլէի, սկսաւ արտնետութեամբ զայն յանդիմանել:

— Ինչո՞ւ այդպէս ձեռքերդ ծալած կը մնաս, կարծես թէ աղախին ես:

Ատիլէի մանկունակ աչքերուն մէջ ցաւի եւ անկարողութեան արցուքները կը փայլէին. ինքն ալ չէր գիտեր թէ ի՞նչպէս վարուէր, ինչպէս շարժէր. զգաց որ ամուսինը արհամարհոտ կը դառնայ օրէ օր. այլեւս իրենց մտերմական խօսակցութիւնները շատ կարճ էին. Ալի Հասան իրեն չէր հաղորդեր իր հոգերը եւ յոյսերը, այլ միայն մօրը՝ որուն հետ երկար, առանձին խօսակցութիւններ կ'ունենար ու ինքը դուրսը կը մնար, իբր թէ օտար ըլլար:

Եւ ահա յանկարծ Ատիլէ զգաց դառնօրէն իր դասակարգին յատուկ թշուառութիւնը. հակառակ իր խոնարհութեան եւ համակերպութեան արտասովոր ծայն մը լսեց իր հոգիին մէջէն. Ալի Հասանի արհամարհոտ յանդիմանութիւններէն

աւելի զինքը խարազանեցին կեսրոջը ատելաւառ-
եւ կծու ակնարկութիւնները . մէկէն ի մէկ ըմ-
բռնեց որ անիրաւ են իրեն նկատմամբ ու իր սէ-
րը եւ իր անսահման գորովանքը ոչնչի տեղ կը
դնեն , չեն ուզեր հաշուի առնել զայն երբ ինքը
այդ սանձարձակ սէրէն մղուած պատրաստ էր
մեռնելու անոնց համար :

Ներքին խոր դրդում մը զինքը սթափեցուց
իր լռին համակերպութենէն . ինք ալ չէր գիտեր
թէ ի՞նչ է այդ դրդումը , չէր զգար որ ատիկա
մարդկային արժանապատուութեան սրբազան
զգացումն էր , կ'ուզէր նոյն իսկ զայն մեղմացը-
նել , զայն ճնշել ու լռեցնել , բայց եւ կը զգար
որ իր ջանքերը ապարդիւն էին . իր աչքերը հե-
տզհետէ բացուեցան իրական կացութեան . ուզեց
ելնել իր որսացուած անասունի դերէն . ուզեց
որ իր կամքը եւ իղծերը իրենց դերերը կատարեն
ամուսնական կեանքին մէջ . յիշեց իր հօրը եւ
մօրը ներդաշնակ կենցաղը ու անով ամրապնդը-
ւած կազմեց հետզհետէ իր կնոջական արժանա-
պատուութիւնը . բայց ինչ որ շատ դիւրին պիտի
ըլլար առաջին օրերուն , այլեւս դժուար էր . իր
խակութեան հետեւանքով կորանցուցեր էր բոլոր
պատեհութիւնները . հիմակ այլեւս կը զգար որ
ամուսնոյն եւ կեսրոջը տիրապետութիւնը անխը-
զելի է , թէ ինքը ո եւ է կերպով չի կրնար ներ-
գործել անոնց վրայ , թէ ինքը կապկպուած է շրդ-
թաներով եւ բանտարկուած է ընդունուած սո-
վորութիւններու ցանցի մը մէջ :

Երբ իր ծնողքին այցելութեան կ'երթար , ինչ

որ կը պատահէր շատ ցանցաւորէն, իրեն կ'ընկերանար պառաւ աղախին մը որ հանրմի ձեւեր կ'առնէր Սալահաքի համեստ տնակին մէջ: Իսլամական սքանչելի պարզութեամբ, առանց գայթակղելու, Իպրահիմի կինը կը մեծարէր զայն եւ ամէն անգամ, վերադարձին, Ատիլէ կը զգար որ իր տան ծառան անգամ արհամարհոտ էր իրեն նկատմամբ. անիկա Ձէհէր հանրմին կը հաղորդէր համեստ տնակին սովորութիւններէն մանրամասնութիւններ, ցաւելով կը յիշեցնէր որ Ալի Հասանին արժանի աղջիկ չէր այդ պայդարին աղջիկը ու հակակրութեան ցանցը ալ աւելի սեղմ կը զգար Ատիլէ իր շուրջը:

Ոչ մէկ օր, անիկա իր ներքին ցաւերուն ու իր հոգերուն վրայ խօսած էր ծնողքին. բայց Իպրահիմ զգացեր էր որ իր աղջկան երջանկութիւնը հետզհետէ կը մարէր մտահոգութեանց մէջ եւ իր խաղաղ դէմքին վրայ տխրութեան ստուերը երեւցեր էր այն օրէն ի վեր:

Իրիկուն մը Ատիլէ, ամուսնոյն երկար ժամեր սպասելէ ետքը, բազմոցին վրայ պառկեցաւ. հազիւ թէ կը մրափէր երբ ընդոստ արթննալով սանդուղներուն վրայ լսեց Ալի Հասանի սուրին աղմուկը. ոտքի ելաւ, մազերը շտկեց եւ սրտատրոփ սպասեց: Ձոյգ մը մոմերու պլպլացող լոյսին մէջ տեսաւ անոր հասակը ու քարացած մրնաց: Անոր դէմքը մոլորուն արտայայտութիւն ունէր, աչքերը տենդահար մարդերու աչքերուն կը նմանէին. գօտին թուլցեր էր ու սուրը կը քաշքշուէր գետնին վրայ խլեակի մը պէս:

— Սիրականա , հոգիս , ինձի՞ սպասեցիր :

Չինուորականին ուժեղ կուրծքը ճնշեց Ատիլի ուսերը որ դէպ ի ետ ընկրկեցան , բայց երկու վայրագ բազուկներ սեղմեցին դեռատի կինը ու անիկա նողկանքի եւ սոսկումի խառն զգացումով մը զգաց ամուսնոյն զինովութիւնը :

— Ո՛չ , ո՛չ , հեռու գնա . . .

Ատիլէ բռնուած թռչունի մը պէս յուսահատ ջանքեր կ'ընէր , իր անզօր ձեռքով ետ կը մղէր զայն ու զգուանքով դէմքը անդին կը դարձնէր :

Յանկարծ կոյր եւ վայրագ զայրոյթ մը բռնկեցաւ Ալի Հասանի երակներուն մէջ . մէկ ճիգով բարձրացուց կինը ու գետին նետեց զայն . ու սենեակին մէջ խելայեղօրէն պտուտկելով սկսաւ հայհոյութիւններ ընել :

— Սա լիրքին նայեցէ՛ք , սա՛ անհարազատին նայեցէ՛ք . . . ափ մը ցե՛խ , որ ուզած ատենս կրնամ ճզմել ներբանիս տակ , արհամարհելի ու չքոտի արարած , ինքզինքդ բա՛ն մը կարծեցիր , որովհետեւ ֆեժիս եկաւ քեզի մինչեւ ինձի բարձրացնել :

Անոր մոլորած աչքերուն առջեւ կարմիր ու դեղին բոցեր կը պարէին ու զայրոյթը կը հրահրուէր կնոջը լռութենէն , պիտի ուզէր որ անիկա աղաղակէր , նչար , բայց անոր անշարժութիւնը ու լռութիւնը զինքը կը մտրակէին նախատինքի մը պէս :

Աւելի սաստիկ , հետզհետէ աւելի խելայեղ , բարկութիւնը կը գոռար անոր օղիէ գերագրգռուած ուղեղին մէջ . աչքերը դարձան , այլեւս

իր շարժումներուն աէրը չէր, մղձաւանջային տարտամութիւն մը զինքը կը պարուրէր. ուժգին հարուածներու աղմուկը իր ականջին կը հասնէր առանց զինքը սթափեցնելու, կարծես իր բազուկները ջրլային այդ հարուածները տուողը :

Փոթորիկէ մը աւերուած շուշանի պէս, Ատիլէ ֆիզիքական եւ բարոյական ցաւէն ինքնակորոյս, իր պատուտած հազուատներուն մէջ կ'զգար բիրտ հարուածներէն վիրաւորուած մարմինը ու անսահման զգացում մը անէութեան՝ կը գրաւէր իր հոգին . ո՛չ լաց, ո՛չ աղաղակ. իր հպարտութեան զգացումը լուծ էր այլեւս ու ցաւագին զարմացումով կ'անդրադառնար որ մահուան եւ սիրոյ զգացումները հեշտագին սարսուռի մը պէս կ'անցնէին իր երակներէն :

Երբ Ատիլէ բոլորովին սթափեցաւ, խոր լուծիւն կը տիրէր տան մէջ . արշալոյսը դեռ չէր ծագած, բայց ֆափեաներուն ետեւէն զիշերը կ'անօսրանար եւ կը տժգունէր . այդ պահուն իր կացութեան սոսկումը զինք պատեց ու ցրտորէն կրցաւ մտածել պատահածին վրայ . թէեւ դեռ ներողամտութեան վարանք մը կար իր մտածումին մէջ Ալի Հասանի նկատմամբ, բայց հետզհետէ զգաց որ կարծր եւ անդիմադրելի զգացում մը կը տիրանար իրեն ու կը մերժէր հաշտութեան ո եւ է եզր : Խռպտտ եւ շնչատ հեւք մը իր մրտածումը ընդհատեց եւ խորհեցաւ որ անիկա Ալի Հասանը ըլլալու էր որ զինովներու յատուկ խռովուած քունով կը քնանար անկողնին վրայ նետուած, առանց հանուելու :

Հետեւեալ օրը իր կեսրոջ խոժոռ եւ յանդիմանական դէմքէն խուսափելով, Ատիլէ իր սենեակին մէջ առանձնացաւ. կեանքը կը սկսէր տրխուր եւ լեղի դառնալ իրեն համար. խոշտանգուած մարմինը անտանելի ցաւեր կը պատճառէր իրեն, տենդը կը չորցնէր շրթունքը ու լալու փափաք մը կը կարծրացնէր իր կուրծքը եւ կոկորդը. անիկա արցունքներ կուլ տալով եւ ցաւագին մարմինը քաշքշելով կը պտուտկէր սենեակին մէջ երբ կեսուրը երեւցաւ :

— Ո՞ւր ես, ի՞նչ ես եղեր, նազըդ որի՞ է :

— Հիւանդ եմ, Աննէ՛, հեծկտաց Ատիլէ ու մէկ անգամէն յորդառատ արցունքներ ժայթքեցին իր աչքերէն :

Անիկա կուլար բոլոր մարմնովը ցնցուելով, մանկան պէս բարձրածայն ու այնպիսի սրտառուչ անկեղծութեամբ մը որ ծայնը կը թրթուար երկարօրէն ողբական եւ յուսահատ :

Միջոց մը կեսուրը լուռ մնաց. հանդիսաւոր կեցուածքով մը կը թնամ էր պատին ու չէր զիտեր ինչպէ՞ս պատասխանել ցաւի այս արտայայտութեան, յուզմունքի ալիք մը կը բարձրանար իր հոգւոյն մէջ ու զինքը կը մզէր զթասիրտ խօսքի մը, գորովագին շարժումի մը որ պիտի ամոքէր ու մոռցնել տար Ատիլէի՝ իր ցաւը, բայց այս ինքնաբուխ զգացումը վիժեցաւ ու նախկին պալատականի հոգիին մէջ հպարտութեան եւ փառասիրութեան չար դելը գոռաց :

Նախ ինքն ալ չէր հաւատար իր շրթներէն ելած խօսքերուն ճշդութեան, բայց հետզհետէ

տարուեցաւ անոնց կիրքէն ու իր սեւ աչքերը վառեցան անհաշտ ատելութեամբ:

— Աշխատիր արարած, ամբարտաւան, ուղարարդ աղջիկ, ուրկէ՞ ուր իմ սեմէս ներս մտար ու դրժքախտութիւն բերիր մեզի... այս յարկին տակ, մինչեւ այսօր լաց ու հառաչանք չէր լսուած ու հիմա քու պատճառաւ սգաւոր տուն է դարձեր, նազրդ որի՞ է. փոխանակ ինքզինքդ փառաւորուած զգալու՝ դուն տղուս ֆեֆր հարամ կ'ընես . . . դուն իրեն պարտական ըլլալով բացարձակ հնազանդութիւն, գլուխ կը բարձրացնես . . . բայց դուն չես գիտեր թէ ի՞նչպէս պիտի ջախջախուի այդ գլուխդ...

Աւելի ուժեղ, աւելի հեծեծագին Ատիլէի լացը կը պատասխանէր Ջէհէր հանրմի ձայնին:

— Վա՛խ, վա՛խ, վա՛խ . . . մեղք իմ կտրիճ զաւկիս. մեղք իմ առիւծիս . . . դուն չե՞ս մտածեր որ ինչպէս եկար, այնպէս ալ կ'երթաս. թէ բաղդը քեզի պէսներուն համար հեղեղի մը կը նմանի . . . անմիտ ու անշո՛ւք արարած, դուն չե՞ս խորհիր որ տղուս ոտքին փոշին չե՛ս, ուրկէ՞ ուր սորվեցար գլուխ բարձրացընել, շան սերո՛ւնդ . . .

Ատիլէի լացը լռեց . . . կեսրոջ հրացայտ աչքերուն սեւեռեցան ուրիշ աչքեր մատղաշ եւ վայրենի կենդանիի աչքեր . . .

— Ես պայդար Իպրահիմի աղջիկն եմ . . .

Ինչո՞ւ կ'արտասանէր այդ խօսքերը եւ ինչո՞ւ կը փառաւորուէր իր հօրմով, ինքն ալ չէր գիտեր, բայց իր ձայնին մէջ կար այնպիսի շեշտ մը ուրկէ Ջէհէր հանրմ ազդուեցաւ ու անոր

սրտին կարծրութիւնը թուլցաւ. մինչ Ատիլէ կը
կրկնէր հեկեկալով,

— Ես պայդար Իպրահիմի աղջիկն եմ:

Բայց անիկա այդ պահուն զգաց որ շրթները
կը պաղէին, մեքենաբար ու թոթովելով կը հզնէր
կրկնել այդ բառերը, բայց այլեւս լեզուն չհնա-
զանդեցաւ իր ջանքին, արագ սարսուռ մը ան-
ցաւ կռնակն ի վար, գլուխը դարձաւ, սրունք-
ները դեղեւեցին ու երբ կը պատրաստուէր դէպի
բազմոցը երթալ, կռնակն ի վար ինկաւ, արմա-
տէն կտրուած ծառի մը պէս:

— Օ՛ր օ՛ր . . . այս ի՞նչ ծիւն էր եկաւ գլուխս,
այդ անիծուած աղջկան պատճառած հոգը, պատ-
ճառած ծախսը վերջ չունի՞ . . . տղուս հանգիստը խը-
ռովուած է. անիկա գիշերը քուն չունի, ցորեկը
խաղաղութիւն չունի . . . ասոր վերջը ո՞ւր պիտի
երթայ:

Ատիլէ հիւանդ պառկած էր ու Ալի Հասան՝
խղճահար իր վարմունքին համար, մեծ գուրգու-
րանքով կը խնամէր զայն եւ այլեւս ականջ չէր
կախեր մօրը յարատեւ տրտունջներուն: Բժիշկը
լրջութեամբ խօսած էր ամուսնոյն հետ եւ այս վեր-
ջինը չէր գիտեր ի՞նչպէս դարմանել իր ըրածը: Հե-
տզհետէ Չէհէր հանրամ տեսնելով որ իր անտար-
բերութիւնը խորթ կը թուէր տղուն, մտահոգ ե-
րեւցաւ, նաեւ անկեղծօրէն փափաքեցաւ որ Ատիլէ
առողջանայ, մտածելով որ հիւանդութիւնը զայն
աւելի շահեկան կը դարձնէր Ալի Հասանի աչքին:
Հակառակ որ հիմակ տղան շատ կը շփացնէր
կինը, իր փորձառու կնոջ հոտառութեամբ կը

զգար որ բան մը կար որ անդարմանելի կերպով
խզուած էր անոնց մէջ եւ թէ այդ կարգի կռիւ-
ներ, եթէ ոչ նոյն ուժգնութեամբ բայց յաճախա-
կի՝ տեղի պիտի ունենային անոնց մէջ. եւ այդ
անհամաձայնութեանց վերջնական արդիւնքը
գուշակել դիւրին էր:

Երբ Ալի Հասան անհամբեր ու շնչասպառ,
զօրանոցէն տուն կուգար, մայրը կը գտնէր յա-
ճախ Ատիլէի քով եւ երախտապարտութեամբ
աչքերը կը լեցուէին, խորապէս կը սիրէր անիկա
իր կինը ու անգիտակցութեան մը բռնակէին անոր հետ
ունեցած բիրտ վարմունքը պատճառ մը չէր հա-
մարեր ցրտութեան. ընդհակառակը, զայն շատ
աւելի կը սիրէր, զայն ցաւցուցած ու վիրաւո-
րած ըլլալով, կարծես աւելի տիրացած էր անոր
եւ այս զգացումը այնպիսի սրտազեղում մը կը
պատճառէր իրեն որ նոյն իսկ երբ հեռու եղած
ատեն կը յիշէր, հոգին կը թուլնար ու սիրոյ տեն-
դը նորոգ խոյանքով մը կ'անցնէր իր էութեան
մէջէն:

Երբ Ատիլէ առողջացաւ, Ձէհէր հանրմ միջոց
մը լաւ վարուեցաւ հետը. ուրիշ կարգի ծրագիր-
ներ կ'ուրուագծուէին իր հնարամիտ կնոջ մտքին
մէջ, շատ լաւ կը ճանչնար մարդկային տկարու-
թիւնները եւ վարժ էրզ անոնք վարելու այս կամ
այն ուղղութեան. հասկցաւ թէ ինչպէ՞ս պիտի յա-
ջողէր իր տղան Ատիլէէն բաժնելու եւ այլեւս
պատեն չհամարեց իր հարսին հետ գէշ վարուիլը.
Քաղցրօրէն կը յանդիմանէր զայն այդպիսի դէպքեր
տեղի տուած ըլլալուն համար եւ երբ Ատիլէ ինք-

զինքը արդարացնելու համար կ'ըսէր թէ այն օրը Ալի
Հասանի գինովութենէն էր որ խորշած էր, Ձէհէր
հանրմ լրջօրէն եւ հանդիսաւորապէս կը պա-
տասխանէր:

— Ի՞նչ կ'ուզէ ըլլա՞յ . . . Ի՞նչ կ'ուզէ ընէ, է-
րիկ մարդ է անիկա:

Ատիլէ երկար օրեր մնաց շատ տժգոյն եւ
տխուր. մասնաւոր մտասեւեռում մը զինքը փոխն
ի փոխ կ'անցընէր յոյսի եւ տարակոյսի տազնապ-
ներէն. իր նոր ապաքինած հիւանդի աչքերուն
մէջ տենդագին կենսունակութիւն մը կար եւ մի-
եւնոյն ատեն սրտառուչ խոնաւութիւն մը. իր
ծայնը առեր էր հեծկտանքի բեկբեկ եւ մելա-
մաղձոտ շեշտը. իր գեղջուկի ձեռքերը նիհարցեր
ու ճերմկեր էին ու մատները կը բարակնային
հիւժախտաւորներու մատներուն պէս: Յաճախ
հոգիին խորէն հառաչանք մը մինչեւ շրթները կը
բարձրանար եւ մտահոգ կը մնար՝ քանի մը ըռպէ
սիրտին ցաւը մտիկ ընելով:

Իրեն օգնելու համար հեռաւոր թաղի մէջ
բնակող կեսրոջը մէկ բարեկամուհին դեռատի
աղախին մը դրկարծ էր իրենց. երկու երիտա-
սարդ կիները առաջին օրէն չէին սիրած զիրար,
որովհետեւ Ատիլէ անտանելի գտեր էր նորեկին
համարձակութիւնը, հեզնող ակնարկները եւ ճար-
պիկ աղջկան բանիմաց նենգութիւնները: Մագ-
պուլէ ունէր նաեւ դիւային շնորհ մը որ առանց
գեղեցկացնելու հրապուրիչ կը դարձնէր զինքը.
անոր ճկուն շարժուձեւերը, դիտմամբ փախուստ-
ները եւ կիսաբաց դռներէ արձակած ճիչերը ու

քրքիչները կը խնդացնէին Ալի Հասանը որ Մագպուլէի հետ կը կատակէր եւ անով կը հետաքրքրուէր: Երբեմն ալ չափը կ'անցնէր մանաւանդ երբ Ալի Հասան խմած ըլլար եւ Ատիլէ ժամեր ու ժամեր կը հանդուրժէր այդ կնոջ ներկայութեան իր սենեակին մէջ:

Առաւօտ էր, եւ Ալի Հասան նոր մեկներ էր տունէն երբ Մագպուլէ Ատիլէի սենեակը մտաւ ծառայելու համար: Յանկարծ Ատիլէ կեցաւ աղախինին դիմաց ու խստութեամբ ըսաւ անոր:

— Ես այլեւս չեմ ուզեր որ երբ պէյը այս սեմէն ներս մտնա՛յ, դուն որ եւ է պատճառաւ երեւաս իրեն:

— Գլխուս վրայ, հանրմս . . .

Մագպուլէ կը շարունակէր սենեակը կարգի բերել եւ միւս կողմէ կը լսէր հազիւ զսպուած լկտութեամբ:

— Ո՛չ, ես այլեւս երբէ՛ք, երբէ՛ք այդպիսի բան չեմ ուզեր . . .

Ատիլէ շուարեցաւ ու քանի մը անգամ կըրկնեց արգելքը յանդիմանական շեշտով մը. արիւնը կ'եռար երակներուն մէջ եւ տաք ալիք մը բարձրացաւ մինչեւ այտերը, մինչեւ ճակատը ու քունքերուն մէջ զգաց արագ եւ զօրաւոր թնդիւններ. միեւնոյն ատեն մտածեց. «Իրաւ է որ գեղեցիկ չէ՛, բայց իրաւ է նաեւ որ շէյթանի հրապոյր մը ունի» ու ցաւագին մտածում մը գալարեց զինքը հոգեկան խոր ցաւով:

— Ո՞ւր է Մագպուլէն:

— Պէ՛յս, պատասխանեց Ատիլէ հեկեկազին ծայնով մը, պէտք չունինք իր ծառայութեան, ես քու աղախինդ չե՞մ, ինչ որ ուզես ինձի ըսէ:

— Կանչէ՛ Մագպուլէն:

— Պէ՛յս . . . արցունքներ խեղդեցին Ատիլէի ծայնը ու սկսաւ հեծկլտալ:

— Օ՛ֆ . . . Օ՛ֆ . . . կեանքը դառնահամ սկսաւ դառնալ, Ատիլէ . . . զուարթութիւնդ երկչոտ թռչունի մը պէս թռաւ գնաց, ու դուն եզղած տղու մը պէս անտանելի դարձար . . . դուն չես ուզեր կանչել Մագպուլէն, ես իրեն կ'երթամ:

Երբե՛ք, երբե՛ք այլեւս ոտքը չպիտի դնէր այդ անիծեայ սեմին վրայ . . . Ատիլէ անապարանքով կը հագուէր ու իր ցաւատանջ մտածումովը ամբողջ գիշերը թափառելէ ետքը կսկծալի հաւանականութեանց շուրջը, հիմայ կը խուսափէր կարծես իր ցաւէն, կը խուսափէր իր դժոխային չարչարանքէն:

Առաւօտը նոր ծագեր էր, աշնանային զովութիւն մը սարսուռով կը համակէր իր անձը, քամին կը փչէր տանիքին վրայ ու նեղ փողոցներէն սուրալով կ'անցնէր բուի պէս վայելով: Ատիլէ կ'ուզէր մեկնիլ ո եւ է մէկը չտեսած, ո եւ է մէկը, այդ անիծեալ էակներէն որոնց իւրաքանչիւրին կեանքի նպատակն էր կարծես իր երջանկութիւնը փշրել. իր աչքերը լալէն կուրցեր էին, ու շրթները ողբալէն տժգուններ. բայց որո՞ւ հոգն էր՝ ու կարծես լրացնելու համար իր տառապանքը ու իր կրած նախատինքները նոյն յարկին ներքեւ, իր

քովի սենեակին մէջ Ալի Հասան հարճ առեր էր այդ նորեկ աղախինը . . . : Գիտէր, շատ լաւ գիտէր թէ ինչպէս պիտի պախարակէին իր փախուստը, որքան անմիտ ու բան չգիտցող պիտի նկատէին զինքը . . . բայց ինքը, Ատիլէ, պայտար Իպրահիմի աղջիկը, այդպիսի բանի մը չէր կրնար հանդուրժել, ե՛րբեք, ե՛րբեք . . .

Ոչ իսկ կը մտաբերէր թէ պատահածը սովորական եւ առօրեայ դէպք մըն էր, ոչ իսկ կը խորհէր թէ առանց այդ համեմատութիւնները տալու այդ դէպքին՝ կարելի էր լռութեան եւ համակերպութեան մէջ խղդել իր ցաւը . այլ ընդհակառակը իրեն կը թուէր որ այդպիսի չարչարանք ոչ մէկ կին չէր կրած, ու այդպիսի գիշեր ոչ մէկ իսլամուհի չէր անցուցած :

Ուրուականի մը պէս անշշուկ սահեցաւ սանդուղներէն ու խելակորոյս փախստականի պէս անցաւ փողոցներէն . հազիւ թէ ինքնամփոփումի ըռպէ մը կրցաւ ունենալ շոգենաւին մէջ որ զինքը դէպի Սալահաք կը տանէր : Անիկա հագեր էր սեւ պիւրիւմ մը եւ երեսը ծածկեր էր անթափանց եւ նոյնպէս սեւ փեշեով . անիկա ոչ մէկ ըռպէ իր երեսը բացաւ մինչ քանի մը ցանցառ թրքուհիներ հետաքրքրուած իր լռութենէն, հարցումներ կ'ուղղէին իրեն . . .

— Ճահիդ է, բայց սիրտը ցաւած է, բարունակի մը կը նմանի որ կարկտահար եղած ըլլայ կ'ըսէր կին մը իր քովինին :

— Ախ . . . ախ . . . որուն որ սիրտը կը վառի անիկա կը հասկնայ, կ'ըսէր պառաւ մը, փորձառու շնչտով մը :

— Ի՞նչ ցաւով սիրտդ կը ցաւի , կը հարցնէր
երիտասարդ կին մը սրտառուչ մտերմութեամբ
մը . . .

Ու քեչիին ներքեւէն անընդհատ Ատիլէի աչ-
քերը կ'արտասուէին :

Ցուրտ էր եւ առաւօտեան քամին կը մըտ-
րակէր զինքը . փոթորկալի եւ մոլեգին ամպեր
կը կուտակուէին երկնքին վրայ . շոգենաւին կը-
տաւները կը ծեծուէին ու կը շառաչէին կարծես
մօտալուտ եւ աղետալի ժամեր ազդարարելով :
Թանձր եւ դառնագին տխրութիւն մը կը ծա-
ծանէր քաղաքին վրայ ու Ատիլէի կը թուէր որ
ամբողջ աշխարհ իր սուգը կը բռնէր :

Սալահաքի բարձունքին վրայ Իպրահիմի տը-
նակին մէջ , կեանքը միջոց մը այեկոծուելէ ետք
ստացեր էր իր խաղաղ եւ կայուն հանդարտու-
թիւնը . բայց այդ խաղաղութիւնը առերեւոյթ
էր եւ բոլոր հոգիները վրդովուած մնացեր էին
Ատիլէի կրած նախատինքով ու ցաւով :

Այր ու կին , երկու ծերունիները ինքզինքնին
արտայայտելէ ետքը խլամի վայել սակաւապե-
տութեամբ այլեւս կը լռէին ու թէեւ յարատեւ
կերպով կը խորհէին իրենց աղջկանը դժբաղդու-
թեանը վրայ , բայց այլ եւս պատշաճ չէին հա-
մարեր այդ մասին խօսիլ ու իրենց հոգեկան տը-
րամազրութիւնները ի յայտ բերել : Մռայլ , խո-
ժոռ եւ անփոփոխելի տխրութիւն մը յաջորդեր
էր երբեմնի ժպտուն պարզութեան ու այդ լռին
մելամաղձութեան մէջ բոլորին հոգիները հաղոր-
դակից էին անսահմանելի նրբութեամբ մը . . .

Ատիլէ շատ փոխուած էր. հիւանդագին նի-
հարութիւն մը այլափոխեր էր անոր դէմքը որուն
վրայ աչքերուն լոյսը կը նուաղէր. վիշտի եւ յու-
սախաբութեան ծալք մը վաղահասօրէն կը թա-
ռամեցնէր իր այտերուն փափկութիւնը ու իր
թխորակ մորթին տակէն արիւնը վառեր, վառեր
ու հատեր էր կարծես, այնքա՛ն գունատեր էր,
դիակնային տժգունութիւնով մը:

Երբեմն, ծայրայեղ խնամքով քողարկուած, կը
պտտկէր պարտէզին մէջ, ուր ծառերը տերեւա-
թափ կ'ըլլային եւ իրենց մերկացած ճիւղերը կը
ցցէին հիւսիսային հովերէն դողդոջելով. յամր եւ
անխուսափելի քայքայումը զինքը շրջապատող
բնութեան՝ կ'արժարժէր իր տխրութիւնը եւ աչ-
քերը տաժանքով կը պտտցնէր իր շուրջը: Երբե՛ք,
այլեւս չէր դառնար այն կողմը ուր առաջին ան-
գամ իր սիրականը երեւցեր էր . . . մարգագե-
տինը թառամեր էր եւ այլեւս չկային անոր
թաւշեայ դալարին ծանրագին գորգի մը պէս
պիտակող ճերմակ եւ գունագեղ ծաղիկները.
այլեւս դեղնած եւ չոր ձողերը երբեմնի դալա-
րագեղ բոյսերուն՝ ստեւներու պէս կը ցցուէին
ցանցաւօրէն կարծրացած հողին մէջէն, ուր դե-
գերող արօտականները հայրենաբաղձ բառաչիւն-
ներով գալիք գարունները կ'երագէին: Ու արեւը
երբ երեւնար, մթին եւ հոծ ամպերու մէջերէն
կը լուսաւորէր իր ճերմակ եւ ջերմութենէ զուրկ
ճառագայթներովը այս ոգեւորող բնութիւնը:

Երբեմն ալ Ատիլէ կը նստէր դրանը սեմին
վրայ ու կգակը ամիս կըթնցուցած՝ կը խորհէր

երկարօրէն, ո՛չ մէկ թշնամական զգացում, ո՛չ մէկ դառնութիւն չէր մնացած իր մէջ: Օրերու ընթացքին Ալի Հասանի նկատմամբ իր ունեցած քէնը եւ իր կրած նախատինքին յիշատակը մեղմացեր էին, բայց կ'զգար որ, հակառակ ամէն բանի, իրարմէ բաժնուած էին. քանի որ շատ մը օրեր անցեր էին ու անիկա ոչ մէկ ջանք ըրեր էր իրեն մօտիկնալու, հաշտութիւն սուազարկելու. ինչպէ՛ս, հլու եւ հնազանդ, թէեւ գլխիկոր, պիտի մտնէր վերստին ամուսնոյն հովանիին ներքեւ, փարախի մէջ մտնող ոչխարի մը նման. ինչպէ՛ս, խռովքի եւ տարփանքի ժամերու մէջ կարօտով կը յիշէր զայն, անոր բրտութիւնները, անոր հարուածներն իսկ եւ իր հոգին ծարաւի էր անոր սիրոյն:

Երբ այսպէս, վիզը ծուռ, նայուածքը մոլորուն, կ'երագէր, յանախ իր մօտ կ'զգար ձէմիլին ներկայութիւնը. անոր հեւքոտ շնչառութիւնը եւ բոցավառ աչքերը կը հետապնդէին զինքը, խանգարելով իր հոգիին ցաւագին ներդաշնակութիւնը: Ատիլէի նոր կացութիւնը արժարժեր էր ձէմիլի յոյսերը եւ յաւակնութիւնները, եւ երիտասարդ ծիադարմանը իր յամառ սիրով կը տանջէր զինքը:

— Ո՛չ, ո՛չ . . . ըսեր էր Ատիլէ կտրուկ եւ վեռական շեշտով անգամ մը երբ ձէմիլ խօսք բացեր էր իրեն իր զգացումներուն մասին ու հիմակ ամէն անգամ որ զայն կը զգար իր շուրջը. գլուխը կը բարձրացնէր, ցանկապատէն անդին կը տեսնար անոր արեւակէզ դէմքը, մոլար աչ-

քերը, մազերու սեւ փունջը ճակտին վրայ ու
ահաբեկած, անոր համր աղերսանքին կը պա-
տասխանէր զլուխը շարժելով մերժողաբար:

Այդ պատճառաւ էր որ ձէմիլ սեւ յուսահա-
տութենէ բռնուած՝ կը թափառէր երեկոները
զինետունէ զինետուն. ու վերադարձին՝ Ատիլէ
բունէն արթննալով կը լսէր անոր գոռ եւ վայ-
րենի ձայնը որ տարերային ուժգնութեամբ մը
կը բարձրանար ու կը հասնէր մինչեւ իր ական-
ջին .

«Անօրինակ ցաւի մը մէջ ինկած եմ.

«Որ ոչ կը քնացնէ զիս եւ ոչ կ'սթափեցնէ

«Ու օրէ օր իմ վիշտս կ'անեցնէ' . . .

Հակառակ իրեն ձէմիլի հրայրքը զինքը կը
խռովէր, մինչ իր սիրոյ եւ հեշտանքի գիշերներու
բոլոր յիշատակները, այդ տարփաւէտ եւ տրը-
տում երգերով կենդանացած, նոր իրականու-
թեամբ մը կ'անցնէին տեսիլքի պէս իր չարչար-
ուած մտածումին մէջէն:

Իպրահիմ, թէ՛ հոգեկան, թէ՛ ֆիզիքական
մեծ ցնցում կրեց Ատիլէի պատահած դժբախ-
տութեան վերահասու ըլլալով ու իր հպարտ եւ
արժանաւոր հոգին ըմբոստացաւ իր աղջկան մի-
ջոցաւ իրեն եղած նախատինքին դէմ. սրտմտու-
թեամբ եւ հետզհետէ արհամարհանքով կը խորհէր
այդ երիտասարդ սպային վրայ, որ չէր գիտցած
զնահատել Ատիլէի պէս քնքուշ եւ սիրազեղ
կին մը:

Զայրոյթով կը մտաբերէր որ իր աղջկան միա-
միտ եւ անսեթեւեթ պարզութիւնը, պայծառ

զուարթութիւնը հրապուրելէ ետքը այդ պղտոր
զուարճութիւններէ յափրացած զինուորականը՝
վերջապէս զայն ձանձրացուցեր էր . . . ուրեմն ,
իր հա՞րճ ընդունելու էր իր աղջիկը , իր , Իպրա-
հիմի աղջիկը . . .

Եթէ կարենար իր կարկամած սրունքներուն
վրայ կանգնել ու երթալ այդ ապականուած երի-
տասարդութեան երեսին նետել իր բոլոր զգացած
նողկանքը . . . եթէ կարենար երթալ ու յայտնել
անոնց որ իրենց հայրերը ու հաւերը աւելի զօ-
րաւոր եւ յաղթական եղած էին միշտ , որովհե-
տեւ պողպատի պէս կարծր եւ անընկճելի էր ի-
րենց վեհանձնութիւնը եւ առաքինութիւնը . . .
բայց ինք անկողնին գամուած թշուառ մըն էր
ինք , որ թշնամիին աչքերուն մէջ նայած էր ա-
ռանց իր արտեւանունքը քթթելու , ինք որ իր
զայրոյթի բոպէներուն առիւծ դարձած էր , հի-
մակ շղթայուած ու անզօր կը մնար՝ ինչպէս մե-
ռելը իր գերեզմանին մէջ ու չէր կրնար երթալ
հաշիւ պահանջել իր մէկ հատիկ աղջկանը եղած
նախատինքին :

Իպրահիմ այլեւս հաշտութիւն չէր ուզեր . ահ
ո՛չ , այլ վերջնական խզում . ինչո՞ւ իր աղջիկը
կապուած կը պահէին , ինչո՞ւ այդ վատ զինուո-
րականը չէր արձակէր զայն . առաջին օրէն իսկ
ձէմիլի միջոցաւ փռստուրա մը դրկելով՝ այդ պա-
հանջքը դրեր էր իր փեսին :

«Ես , Իպրահիմ , կ'ուզեմ որ իմ աղջիկս ար-
ծակես :

Ու ո՛չ մէկ պատասխան :

Ի պրահիմ, իր հիւանդութեան տաժանելի շրջանին մէջ, առաջին անգամը ըլլալով դառնացաւ իր վիճակին վրայ: Իր անդամները աւելի ծանր թուեցան իրեն, մահը կամայական ու հեռաւոր. անիկա դառնօրէն զգաց որ անհետացող սերունդի մը յետամնաց մէկ անդամն էր. ինչո՞ւ իր աչքերը բաց կը մնային, ինչո՞ւ իր շրթները չէին պաղեր մահուան սառնային համբոյրով: Իր դիակնացած անդամներուն վրայ որոնք շարժում եւ ուժ կորսնցուցեր էին, գլուխը կ'ապրէր միայն եւ իր իմացականութիւնը կը մնար յստակ ու կորովի տառապելու ու զայրանալու համար:

Իր շատ թուխ եւ ճերմակ մօրուքով շրջանակուած դէմքին վրայ աչքերը ցաւագինօրէն կը տառապէին՝ ամէն անգամ որ իր նուազած նայուածքը հանդիպէր Ատիլէի:

— Օ՛ֆ, օ՛ֆ . . . ամենակարող Ալլահ, ինչո՞ւ կեանքը դառնահամ պտուղի մը նման է:

Դարձեալ մռեկզգիւնի բարեպաշտիկ կոչին՝ իր կինը կուգար նախազը ընելու, որուն կ'ընկերանար ծերունին իր նայուածքով. բայց իր դողդոջուն շրթներուն վրայ սրբասուն բառերը կը կորսնցնէին կարծես իրենց իմաստը ու իր հոգիին խաղաղութեան հետ մարեր էր նաեւ այն աստուածային ոգին որ իր տաժանելի կեանքը կը թեթեւցնէր:

Վերջին երկրպագութիւնները ընելէ ետքը, պառաւը պահ մը ծալապատիկ կը նստէր վրասիւթին վրայ ու ամէնքն ալ լուռ կը մնային, խորասուզուած առանձին մտածումներու մէջ:

— Օ՛ֆ . . . օ՛ֆ . . . ճակատագիրը սեւ է . . .
կ'ըսէր վերջապէս պառաւր, պատասխանելով իր
սիրելիներու վրդովմունքին :

Դարձեալ, մայրամուտին, երբ Ատիլէ սեմին
վրայ նստած, երեսը ափին մէջ կը խոկար, Իպ-
րահիմի կինը Գուրան կը կարդար ու երկար ա-
տեն անոր երգող եւ տխուր ձայնը կը հնչէր եր-
կարած գուելով հեծեծագին ելեւէջի մը մէջ :

Իրիկնամուտի թերաստուերը կը քողարկէր
գիւղանկարը. ցանկապատէն անդին, ձէմիլի մթին
դէմքին վրայ աչքերը կը վառէին ցանկութենէ
եւ յուսահատութենէ եւ երբ Ատիլէ գլուխը վեր
բարձրացնելով, իր աչքերը կուրցնող արցունքնե-
րուն մէջէն տեսնէր անոր նայուածքը, գլուխը կը
շարունակէր ցնցել մերժումով . անողոր ճակա-
տագրականութիւն մը սիրողը սիրածէն կը բաժ-
նէր եւ մինչ մութին մէջ հալող երանգները ու
աշնանային երեկոներու զովութիւնը, ինչպէս
նաեւ բուի պէս վայող քամիին հեծեծանքը կը
հրաւիրէին մարդիկը խաղաղ եւ երանաւէտ գո-
րովանքի, ամէն մէկը աւելի ուժգին կ'զգար իր
սեւ բաղդը. ու այս պատճառաւ էր թերեւս որ
ուշ ատեն, ճամբուն վրայ երկարած գուող ողբա-
կան եւ լալագին սիրոյ երգերը ցաւի երգեր էին
միանգամայն եւ կը յարմարէին իւրաքանչիւրին
հոգեկան տրամադրութեան :

Գիշերը յառաջացած էր, բայց Ոսկեղջիւրի ի-
րենց բնակարանին մէջ՝ Ալի Հասան եւ մայրը չէին
քնանար ու կը խօսէին : Չմեռը սկսած էր եւ

ծիւնը կը տեղար անդադար ալ աւելի լռութեան մէջ մխրճելով հանդարտ քաղաքը: Կապերտներով ծածկուած սենեակին մէջ կրակարանին պրդինձը կը պլպլար եւ կրակներու դէզ մը ճերմակ մոխիրի խաւին ներքեւէն կարմիր սուտակի ցոլքեր կ'արձակէր. մայր ու տղայ պահ մը դադրեցան խօսակցելէ եւ Ալի Հասան յոգնած եւ մտազբաղ ցած բազմոցին վրայ երկնցաւ ու սկսաւ ծխել. մայրը նստած էր դէմը ուրիշ բազմոցի մը վրայ եւ ո եւ է նպատակ հետապնդող անծի արթնութեամբ կը դիտէր իր տղուն շարժումները եւ արտայայտութիւնը, անոնցմէ գուշակելու համար իր սերմանած զգացումներուն եւ գաղափարներուն արդիւնքը. բայց իր տղան որ այնքան դիւրաւ հասկնալի էր իրեն համար, ահա կը դառնար անթափանցելի ու Ձէհէր հանրմ ծայրայեղ կերպով մտահոգ էր:

Երկրորդ փուռուշա մը եկեր էր Իպրահիմէն:

«Ես, Իպրահիմ, անգամ մըն ալ կ'ըսեմ քեզի որ արձակես իմ աղջիկս»:

— Այդպէս ալ պէտք է ընել, մարդը իրաւունք ունի. Իսլամի վայել չէ խեղճ աղջկան մը կեանքը կաշկանդել աննպատակ: Լսեցի որ կրկին պիտի ամուսնանանք, խըսակիք մի՛ կապեր, արձակէ զայն . . . :

Ձայրոյթի տազնապէ մը տժգունեցաւ զինուորականը. անիկա մէկ ոստումով ոտքի ելաւ.

— Պիտի ամուսնանանք . . .

Աչքին առաջքէն կ'անցնէին կայծակի արագութեամբ գողտր եւ յանկուցիչ տեսիլներ: Ատի-

լէի պատկերը երբեմն որոշ կը ներկայանար իրեն
եւ երբեմն ալ կ'անհետանար տարտամութեան
մէջ. կցկտուր մանրամասնութիւններ կը յամա-
ռէին . վզին վրայ ինկած մազի խոպոպիկ մը,
ծոծրակին գիծը, քունքերուն վրայ՝ լաւ գծուած
յօնքերուն վերջաւորութիւնը ու Ատիլլէի երջանիկ
օրերուն ժպիտը ու գուարթութիւնը, Ալի Հասան
յիշեց, համբոյրը անոր խնդացող բերնին վրայ
երբ փափուկ եւ ծաղկի թերթերու պէս գով
շրթներուն ետեւէն կ'զգար կարծրութիւնը անոր
մանրիկ եւ սուր ակռաներուն:

— Աննէ . . . Աննէ . . .

— Ինչո՞ւ չարձակես զինքը . ինչո՞ւ խրամեթին
դէմ երթաս. աղջկանը պակասը կայ քեզի հա-
մար եւ ի՞նչ տեղերէ :

— Աննէ, ըսաւ Հասան կտրուկ ձայնով մը,
եի՞շդ է որ պիտի ամուսնանայ:

— Այո՛, հաստատ տեղէ լսեցի:

— Որո՞ւ հետ:

— Չեմ գիտեր. կրնայ Ատիլ պէյը ըլլալ, կըր-
նայ ձէմիլը, կրնայ ուրիշ մէկը . . .

Գոռ եւ վայրագ աղաղակ մը խափանեց մօրը
ձայնը. Ալի Հասան սենեակէն դուրս ելաւ ու քանի
մը ըռպէ ետքը մայրը լսեց որ տանը դուռը կը
փակուէր դղրդիւնով:

Ալի Հասան խուսափելով իր տունէն միջոց մը
խելակորոյս թափառեցաւ թաղերուն մէջ. ծիւնը
միշտ կը տեղար քայց ինքը չէր զգար ո՛չ ցուր-
տը, ո՛չ յոգնութիւնը. արտակարգ ու ժգնութեամբ
փոթորիկ մը կը գոռար իր հոգիին մէջ ու զինքը

կը խարազանէր հակասական զգացումներով. իր վրդովուած էութեան մէջ Ատիլէ կը ներկայանար փոխն ի փոխ իր լաւ ու գէշ օրերուն մէջ. զայն կը տեսնէր առաջին օրուան պատկերով սալահագի պարտէզին մէջ, վարդագոյն հնքարին հագած ու անոր չարահիւսի ժպիտը, արծաթեայ օղերուն լուսնային ցուրը անոր թուխ այտերուն վրայ: Ու այն աչքերը որոնց վրայէն քօղը ինք վերցուցեր էր առաջին անգամ, պիտի նայէին յուզուած հետաքրքրութեամբ մը ուրիշ մարդու մը աչքերո՞ւն . . . երբե՛ք, երբե՛ք . . .

Կը յիշէր հիմակ Ատիլ պէյի քօղարկուած շահագրգռութիւնը Ատիլէի մասին, կը յիշէր այն անբացատրելի արտայայտութիւնը զոր տեսեր էր անոր դէմքին վրայ երբ իմացեր էր կնոջը փախուստը . . . նոր փեսացուն Ատիլ պէյն էր . . . այո՛, այո՛ . . . եւ այդպէս բան չպիտի ըլլար:

Ամէն մէկ մտածում, ամէն մէկ յիշատակ զինքը կը ցնցէր ցաւագին ուժգնութեամբ մը. ինչո՞ւ այդ սիրուն եւ շնորհալի աղջկան սիրտը կոտորեր էր, ինչո՞ւ արհամարհեր էր անոր խոնարհութիւնը եւ բոլորանուէր սէրը. ու անդին մաղրելի ցանկութիւն մը զայն տեսնելու, անոր սիրտը շահելու եւ կրկին զայն իր թեւին ներքեւ առնելու, զինքը խանդավառեց:

Ուշ ատեն գնաց զարկաւ իր մէկ ընկերոջը դուռը եւ հոն անցուց զիշերը, չուզելով տուն դառնալ ուր կ'զգար թէ պիտի գտնէր իր մայրը արթուն եւ զինքը հետապնդելու պատրաստ. կ'զգար որ չարիքին աղբիւրը մայրը եղած էր եւ

առաջին ազամբ ըլլալով իր զգացումները թշնամական կը դառնային անոր նկատմամբ, կը տեսնէր մօրը վտիտ սիւռեղը, անոր բարձր եւ տիրական հասակը, աչքերուն մթին եւ խորհրդաւոր լոյսը եւ Ալի Հասան կը խուսափէր իր տունէն:

Առաւօտուն կանուխ մեկնեցաւ դէպի Սալահագ. շոգենաւ չգտնելով անցաւ Սկիւտար, ուրկէ վարձու ծիով մը բարձրացաւ դէպի այն բարձունքը ուր երջանկութիւնը ընդնշմարեր էր առաջին անգամ. մռայլ դառնութիւն մը զինքը խոժոռ կը դարձնէր եւ ան ո եւ է դիմադրութեան պարագային կը պատրաստուէր պայքարելու. չէ՞ որ իր նիսեանըն էր Ատիլէ եւ իրաւունք ունէր զայն բռնի ուժով իր տունը տանելու, այո՛, բռնի ուժով. ու կ'զգար Ատիլէի բաբախուն ու սարսափած էութիւնը իր կուրծքին վրայ, կ'զգար անոր նուազած աչքերուն քաղցրութիւնը, դիմադրող եւ դողդոջուն շրթները, բազուկներուն անզօր պրկումը, կ'զգար բոլոր ասոնք ու իր հոգիին խորերէն անժանօթ ու կարծես դարաւոր ծայն մը, առեւանգումի եւ վայրագութեան ախորժակներով արթնցած, յաղթանակի ուրախութիւնը կ'երգէր:

Բայց երբ Ալի Հասան Իպրահիմի տնակին մօտեցաւ եւ զայն տեսաւ ծիւնապատ դաշտերէն անդին, ճերմակ բեռին տակ ճնշուած կմախային ծառերու ճիւղերուն ցանցին ետեւէն, ամբողջ եռանդը մարեցաւ ու ինքզինքը երկչոտ զգաց տրդու մը պէս. ծին կապեց ցանկապատին ու մըտիկ ըրաւ. ինչպէս այն առաջին օրը՝ պառաւին

կերկերածայն եւ արքազան երգը կը հասնէր իրեն, քայց ո՞ւր է շքեղ արեւը, ո՞ւր էին պերճ եւ երանգաւոր բուսականութիւնը եւ ո՞ւր էր մանաւանդ ներմակ եւ ծփացող քօղը իր սիրականին:

Իր յուզուած հոգիին մէջ երկարօրէն թրթռաց տխուր բանաստեղծականութիւնը անցած բաներուն, սարսուռ մը համակեց զինքը ու զգաց որ այդ պահուն ամէն անձնութեան եւ ամէն գոհողութեան պատրաստ էր:

Ինչպէ՞ս անցաւ ցանկապատէն, ինչպէ՞ս անցաւ տնակին սեմէն... ինքն ալ չէր գիտեր. կարծես երագի մը մէջ կը քայլէր. իր յուզումէ պրդտորուած աչքերուն առջեւ կը յամառէր տեսիլքը խուսափող կիներուն. Ատիլէ ուրուականի մը պէս ներմկած ու քօղը ծածկած մինչեւ աչքերը, շուարուն, եղերական, կը վարանէր ասդին անդին ու չէր գիտեր ո՞ր ուղղութեամբ ընթանայ եւ Ալի Հասանի նայուածքէն փախչի. վերջապէս արագ եւ անշշուկ կ'անհետանար անիկա դուռնէն անդին, խտացող ստուերին մէջ՝ մինչ իրեն կը հետեւէր մօրը յամր եւ ծանր քայլերուն թաւաղմուկը:

Փոխանակ երջանկացնելու, ուրեմն դժբախտացուցե՞ր էր այդ խոնարհ եւ մեկուսացած ընտանիքը. Ալի Հասանի խղճմտանքը կը յանդիմանէր զինքը. ուրեմն իր առաջին հանդիպումը Ատիլէի հետ չարի՞ք մը եղած էր: Հիմակ մնացած Իպրահիմի հետ կը տեսնէր որ անոր շրթները կը դողդոջէին եւ ինքը չէր գիտեր որ կ'աղօթէ՞ր թէ կ'անիծէր անիկա, այլ սակայն ինքն ալ դժբախտ

էր, խորապէս դժբախտ եւ եկած էր ներողութիւն եւ հաշտութիւն խնդրելու այդ պատկառելի ծերունիէն:

Իպրահիմ լուռ եւ խոժոռ նստեր էր անկողինին մէջ եւ յուզմունքին սաստկութենէն գլուխը կը շարժէր անշարժ իրանին վրայ. կարկամած մատները ջղածգօրէն կը գալարուէին վերմակին վրայ ու անիկա ցաւատանջ ու միանգամայն ահաբեկող երեւոյթ մը ունէր, ատելութիւնը ու զայրոյթը կը գոռային անոր գլխուն մէջ:

Ալի Հասան ոտքի վրայ կեցած, տաժանելիօրէն քրտինքը կը սրբէր ճակտին վրայէն ու աչքերը գետինը յառած կը մնար չհամարձակելով ոչ շարժում մընել, ոչ խօսք մը արտասանել, վերջապէս սակայն մօտիկցաւ ծերունիին, գետին հակեցաւ եւ ուզելով անոր ձեռքը համբուրել ծնրադրեց անկողնին քով:

— Պապահիմ... ներէ՛ ինձի... ներէ՛ ինձի: Ծերունիին աչքերը դարձան.

— Ո՛չ, ո՛չ. ատելութիւնը քիչ անգամ եկած բոյն դրած է իմ հոգիիս մէջ, բայց երբ անգամ մը հոն է . . .

Ծերունին դանդաղօրէն բռունցքը վերցուց եւ որովհետեւ բազուկին շարժումներուն տէրը չէր, անիկա միջոցին մէջ պահ մը դեղեւելէ ետքը ինկաւ կուրծքին վրայ խոր հեւք մը արձակել տալով իրեն:

Սոսկալի լռութիւն մը յաջորդեց:

Իր զգացած ճնշումին մէջ Ալի Հասան մոռցեր էր իր սիրոյ երազները, իր ցանկութեան

նոպաները ու հիմա միակ մտածում մը ունէր՝ հեռանալ Իպրահիմի հրաշէկ գամի պէս իր սիրտին մէջ մխուռոզ նայուածքէն, բայց այդ նայուածքը հետզհետէ թուլցաւ, ծերունիին շրթները կրկին սկսան դողդոջել յամբօրէն շարժելով մօրուքը կուրծքին վրայ, անոր պղնձագոյն ճակատը խորշումեցաւ ու դառնութեան եւ յուսահատութեան ստուեր մը անցաւ դէմքին վրայէն:

— Ո՛վ Աստուածս, ամենակարող եւ հզօր, որ անծանօթ յանցանքիս պատիժն էր աս, մեղանջեր եմ ուրեմն անգիտակցութեամբ. քանի որ ո՛չ վատ, ո՛չ անարդար եւ ո՛չ ալ փցուն եղեր եմ կեանքիս մէջ . . . ո՛վ Աստուածս, ամենակարող, եւ հզօր, ինչո՞ւ ինձի մոռցար այս աշխարհիս վրայ, ուրեմն իմ ճակատս գրուած էր դառնութեամբ եւ սրտմտութիւնո՞վ մեռնիլ խաղաղութեամբ ապրելէ ետքը . . .

— Պապանի՛մ. . . կը թօթուկէր Ալի Հասան խորապէս զգածուած ծերունիին ցաւէն, ներէ ինձի, միայն ներէ՛ եւ ուրիշ բան չեմ ուզեր ես:

Ուրուականային նայուածք մը, չարժես անըշմարելի մշուշի մը ետեւէն աղօտացած կը նայէր զինուորականին. կը տեսնէ՞ր զինքը ծերունին. զիտէ՞ր թէ ո՛վ էր ինքը, զառանցանքներ չէի՞ն անոր բերնէն ելած խօսքերը. Ալահ, Ալահ . . . ողորմէ՛ մեզի, Իպրահիմ այդ անցեալ եւ արդէն մեռած ոգիի նայուածքով կը խօսէր իրեն հետզհետէ մեղմ եւ ողբական շեշտով մը մը:

— Ես խոնարհ էի եւ մեծութեան չէի ցանկար, համակերպելով բաղդին ընծայած բոլոր

դժուարութիւններուն, չէի նետուած կեանքի փո-
թորկալի ալիքներուն մէջ եւ ափունքը կեցած
հեռուէն կը դիտէի ուրիշներուն սոսկալի եւ ա-
րիւնոտ պայքարը, Աստուծոյ անվիճելի կամքովը
արեւին լոյսը ընծայուեր էր աչքերուս եւ ապրե-
լու ուրախութիւնը իբր Աստուածային շնորհ վա-
յելեցի . . . իմ կեանքս շուք չէ ծգած ո եւ է մարդ-
կային արարածի վրայ եւ կերած հացս իմ ար-
դար իրաւունքս եղած է: Ոչ մէկ օր եւ ոչ մէկժամ
չեմ խափաներ ուրիշին երջանկութիւնը ու վայրի
ծառի պէս ապրեր եմ առանձնութեան եւ խաղա-
ղութեան մէջ. . . : Երկար ատեն անզաւակ մնացած
ըլլալով, համակերպած էի արդէն իմ բաղդիս երբ
Աստուծոյ շնորհը մեր վրայ հառազայթեց ու
Ատիլէս աշխարհ եկաւ. երբ առաջին անգամ աչ-
քերուն լոյսը տեսայ, երբ առաջին անգամ շրթ-
ներուն ժպիտը տեսայ, կարծես նոր արեւ մը
ծագեցաւ ինձի համար. ան իմ միակ ինչքս, իմ
միակ երջանկութիւնս դարձաւ, իրմով ուրախա-
ցայ եւ իրմով մանկացայ . . . անիկա իմ հերմակ
աղաւնիս էր, իմ աչքիս լոյսը իմ սրտիս ջերմու-
թիւնը . . . ու ահա օր մը ուրուրը մտաւ իմ
տանս մէջ . . . օ՛ֆ . . . օ՛ֆ . . .

— Ես վատ ու անարժան մարդ եմ, խղճա՛
իմ վրաս ու ներէ՛ ինձի . . .

— Աստուծայ դիմէ քու յանցանքիդ քաւութեանը
համար, միայն ան է մեծ, ամենաբարի եւ անյի-
շաչար . . . Ե՛ս, Իպրահիմ անհաշտ ատելութեամբ
կ'ատեմ քեզի, դուն իմ սխաշեանս ես, դուն իմ
աղջկանս դահիճը . . .

Հեծեծանգին լաց մը խափանեց ծերունիին խօսքերը. Այի Հասան լալու անվարժ մարդու ուժգնութեամբ կ'արտասուէր, իր լայն եւ հուժկու ուսերը ծռած էին դէպ առաջ եւ ամէն մէկ հեծմունքին կուրծքը տաժանքով կը թնդար. բայց երբ միջոց մը շնչասպառ՝ լռեց, իրեն թուեցաւ որ հեռուէն ուրիշ հեծեծանք մը, աւելի մեղմ, աւելի ներդաշնակ, կը պատասխանէր իր լացին:

Յուսահատած մեկնեցաւ Այի Հասան, առանց հաշտութեան բարեւ մը կարենալ առնելու ծերունիէն, որ իր բոլոր աղերսանքներուն անողոք յամառութեամբ պատասխանեց.

— Ոչ, ո՛չ . . . Այլեւս մէկ պարտաւորութիւն ունիս մեզի հանդէպ, պէտք է արձակես աղջիկս . . .

Այի Հասան չհամարձակեցաւ խօսիլ իր օրինական իրաւունքներուն վրայ, շմտաբերեց անսաստել այդ տարօրինակ ծերունիին ատելութեան եւ երբ տանը սեմէն դուրս ելաւ, անսահման դժբախտութեան մը զգացումը ունեցաւ եւ ի զուր ացքերը յառեց պարտէզին հեռավորութիւններուն: Ամէն կողմ ցուրտ ձիւն, ամայութիւն, եւ Ատիլէի սենեակին վանդակներուն ետեւէն ի զուր ձգտեցաւ կնոջը ցաւագին սիլուէդը տեսնել եւ զոնէ հաճելի յիշատակ մը պահել այդ տխուր այցելութենէն:

Քանի մը օրեր անցեր էին եւ Ատիլիէի արձակման թուղթը դեռ չէր եկած. ծերունին կ'սպասէր զայրացած անհամբերութեամբ եւ կինը համակերպելով իր ամուսնոյն ցանկութեան, ինքն ալ անտարբեր կը դառնար. բայց օրեր եւ օրեր

կը սահէին եւ շուք մը իսկ չէր անցնել այդ ամայի բարձունքին վրայէն, գերեզմանային լուծիւն կը տիրէր ամէն կողմ եւ կեանքը կ'անցնէր այդ լքուած եւ դժբաղդ յարկին ներքեւ այն մըռայլ տխրութեամբ որ յուսահատական ցաւերը յառաջ կը բերեն :

Այի Հասանի այցելութենէն ի վեր, միայն Ատիլէ փոփոխութիւն կրեր էր. այդ խոնարհ եւ միամիտ կնոջ հոգիին մէջ ուժգին փոթորիկ մը յառաջ եկած էր, որովհետեւ իր անել կացութիւնը եւ իր զգացումները դէմ առ դէմ կու գային : Ինքը խուսափելով հանդերձ իր ամուսինէն, անսահման երջանկութիւնով մը տեղեկացեր էր որ Այի Հասան իրեն կարօտը ունէր, թէ զղջացած էր իրեն ըրած նախատինքին եւ թէ զինքը կը սիրէր ուժգնօրէն. լսեր էր անոր հեծկլտալը հօրը անկողնին քով եւ սիրտը վառեր էր անօրինակ կրակով մը. որքա՛ն պիտի ուզէր երթալ իր սիրականին քով, զայն ամոքել, անոր արցունքները սրբել եւ իմացնել մանաւանդ որ տրամադիր էր մոռնալու իր կրած ցաւը, խեղդելու իր բուռն սիրոյն մէջ նախանձի զգացումը եւ ամուսնոյն հետեւելու ուր որ կ'ուզէր, ի՞նչ պայմաններու մէջ որ կ'ուզէր. այդ պահուն Ատիլէ ինքզինքը պատրաստ կ'զգար ամէն կարգի խոնարհութեան. առանց իր սպային ի՞նչ էր ինքը. անոր կաղնիի հասակին շուքին մէջ ապրիլ. ոտքին փոշին ըլլալ, եւ դուռպան ըլլալ անոր. ի՞նչ հաճոյքով պիտի մեռնէր անոր աչքերուն ներքեւ. . . Մահը գերազոյն հեշտանքն էր անոր

մօտ , անոր տիրական եւ հուժկու սիրոյն մէջ .
իր սիրականին ձեռքով տառապիլը միթէ երջան-
կութիւն չէ՞ր , ինչո՞ւ խուսափեր էր այդ դառն
հանոյքէն . ի՞նչ շեյթան ցցուեր էր հոգիին մէջ այն
առտուն եւ զինքը հեռու քշեր տարեր էր իր
երջանկութեան սեմէն . իր սիրականը զինքը
փայփայած ատեն վիրաւորած էր , բայց հիմա ,
ցաւի եւ տխրութեան օրերէ վերջն է որ կ'զգար
այդ հարուածին քաղցրութիւնը . ակամայ նոյ-
նութիւն մը կ'զգար իր տիրոջ ձեռքով զէնուած
գառնուկին հետ , երբ մատաղի տօնին օրը , սուր
դաշոյնը միսած ատեն ոչխարին վզին մէջ , զոհին
գեղեցկութիւնը կը գովէր գողտր եւ փաղաքշիչ
բաւերով . . .

Այլ սակայն Ատիլէ գիտէր որ իր հոգեկան
տրամադրութիւնները , իր ալեկոծուող սէրը ան-
զօր ալիքի մը պէս պիտի փշրուէր հօրը ապա-
ռաժեայ կամքին դէմ , գիտէր որ իր հայրը ո՛չ ը-
սելէ ետքը , այո՛ չէր ըսեր . գիտէր ասիկա , նոյն
խակ երբ ինքը տառապէր այդ ոչէն եւ տառա-
պեցնէր իր սիրելիները , հայրը , Իպրահիմ , իր
շրթներով արտասանած կամքը չէր ուրանար ,
անոր հոգին պողպատի պէս կարծր էր , անիկա
կը չարչարուէր բայց տեղի չէր տար եւ անիկա
իր ո՛չը արտասաներ էր աղջկանը հաշտութեան
դէմ :

Այն իրիկունն իսկ , երբ Ալի Հասան մեկնեցաւ
յուսահատած , Իպրահիմ առաջին անգամը ըլ-
լալով երես առ երես խօսեցաւ աղջկանը հետ :

— Ատիլէ՛ , ըսաւ հանդիսաւոր շեշտով մը , ու-

դիդ նայելով աղջկանը աչքերուն մէջ եւ ատիկա
հօր նայուածք չէր, այլ գերադաս մէկու մը հրա-
մայական ակնարկը.

— Ատիլէ՛, քու միջոցաւդ զիս նախատելէ ետքը,
այդ անարժան իսլամը որ չկրցաւ յարգել ծերու-
նիի մը ներմակ մօրուքը ու Աստուծոյ իրեն շնոր-
հած բաղդը, եկաւ ու ներումն խնդրեց ինձմէ, ու
ես մերժեցի . . .

Պահ մը լռեց. Ատիլէ, ոտքի վրայ կեցած եւ
խորապէս յուզուած կ'արտասուէր լռին ու անոր
աչքերէն արցունքը կը հոսէր առանց ճիգի. բայց
անոր տժգունած դէմքին վրայ այնքա՛ն սովորա-
կան դարձեր էր արտասուքի խոնաւութիւնը որ
Իպրահիմ չհասկցաւ այդ օրուան վիշտին յա-
տուկ նշանակութիւնը: — Իմ եւ անոր մէջ ո՛չ մէկ
կապ կայ այլեւս, աւելցուց ծերունին, իր մեղքին
քաւութիւնը թո՛ղ Աստուծմէ խնդրէ, Աստուած
ամենազօր է եւ ողորմած . . . ու իր տրամադրու-
թիւններն անքննելի են :

Դարձեալ կանգ առաւ, իր պղնձագոյն դէմ-
քին վրայ կապտացած շրթները կը դողդոջէին
առանց բառ մը արտաբերելու, բայց յանկարծ
զոռ եւ տիրական ձայնով գոչեց անիկա.

— Ատիլէ՛, հրամայեցի իրեն որ արձակէ քեզ...

— Այո՛, հա՛յր... թոթովեց աղջիկը:

— Բայց անիկա վատ ու նենգաւոր է ու իմ
մահուանս պիտի սպասէ...

— Հա՛յր...

— Ու դուն պէտք է խոստանաս ինձի Ատիլէ՛...
որ այլեւս երբե՛ք, բայց երբե՛ք չպիտի հաւանիս
իր կինը դառնալու:

Աւելի առատ, արցունքները կը հոսէին աղ-
ջրկան դէմքին վրայէն ու Իպրահիմ վիզը ձգտած,
աչքերը տենդոտ՝ պատասխանին կ'սպասէր: Նոյն
միջոցին կինը ներս մտաւ ու ահաբեկած հօր ու
աղջկան դիրքէն, բազմոցին անկիւնը կզկտեցաւ.
անիկա կը դիտէր զանոնք ու կարծես աղէտի մը
կը սպասէր:

— Այո՛, հայր, ըսաւ վերջապէս Ատիլէ հեծե-
ծագին ու իրեն թուեցաւ որ իր եւ կեանքին
միջեւ սեւ վարագոյր մը կ'իջնէր այդ բոպէին:

Այի Հասան ան օրուրնէ ի վեր ինկած էր մը-
ռայլ տխրութեան մը մէջ եւ չէր կրնար իր Իպ-
րահիմի տուած խոստումը կատարել. երբեմն
կ'ըմբոստանար ծերունիին յամառութեան դէմ,
երբեմն կը մտածէր գործադրել իր օրինական ի-
րաւունքները, բայց կարծես երկաթէ ձեռք մը
արգելք կ'ըլլար իրեն, ու քանի՛ դժուարութիւն-
ներ կը շատնային, քանի իր կինը տեսնալը ան-
կարելի կը դառնար, այնքա՛ն աւելի բուռն տեն-
ջանքով կը ցանկար անոր. իր բունը խռովուած էր
եւ ցորեկները կ'անցունէր շուարուն անատու-
գութեան մը մէջ. ամէն պարագային օրէ օր կը
յետաձգէր իր կինը արձակելը, ատով անանցա-
նելի անջրպետ մը չդնելու համար իր եւ կնոջը
միջեւ եւ արգիլելու համար Ատիլէի կրկին ա-
մուսնութիւնը որ մղձաւանջի մը պէս կը հալա-
ծէր զինքը:

Երբ Ատիլէ հաշտութեան ո եւ է յոյս կորսըն-
ցուց, սեւ տխրութիւնով մը համակուեցաւ, հո-
գեկան տառապանքներէն տկարացած իր մար-

մինը մէկէն ենթարկուեցաւ քայքայման: Անիկա հետզհետէ դարձաւ տմոյն ուրուական մը որ իր ծնողքին աչքին իսկ այլեւս օտար կը թուէր: Քանի Ատիլէ կը տկարանար, այնքան աւելի Իպրահիմ կ'ամրապնդուէր Ալի Հասանի դէմ ունեցած ատելութեանը մէջ. անոր գաղափարն իսկ պրժգալի սողունի մը պէս քստմնելի կը դառնար իրեն: Այլեւս ո՛չ մէկ բառ չէին արտասաներ անցեալին վրայ ու այդ տնակին երեք դժբաղդ արարածներն ալ կը սպասէին անօրինակ եւ անխուսափելի աղէտի մը:

Իպրահիմ շատ աւելի հիւանդ կը զգար ինքզինքը, բայց այլեւս ո՛չ մէկ ցաւի ծամածռութիւն կը տեսնուէր իր դէմքին վրայ. անիկա իր հզօր կամքովը կը յամառէր ապրելու, սպասելով որ իր աղջիկը արձակուէր՝ երբ դեռ իր աչքերը բաց էին:

Այսպէս անցաւ ծմեռուան մնացեալ օրերը եւ երբ վաղահաս գարունը ժպտեցաւ բնութեան, Ատիլէ պարզ ցրտառութեան մը հետեւանքով անկողին ինկաւ: Երկու շաբաթի չափ բուժարար բոյսերով, աղօթքներով ու կախարդներու հմայելներով ջանացին զայն ոտքի հանել: Իպրահիմ խնդրեց որ աղջկան անկողինը իր քով փոխադրեն ու ժամեր, ժամեր, լռին եւ ականապիշ կը դիտէր անոր աստիճանական հիւժուամբ: Իբրեւ վերջին ապաւէն երբ մայրը աղջկանը հերմակեղէնը եւ հագուստը ծրարած՝ ձեմիլի միջոցաւ կը դրկէր որպէս զի տէրվիշները կարդան անոր վրայ, Իպրահիմ անգամ մըն ալ իր մոլորած աչքերը ուղղելով ձէմիլի, գոռաց դառնութեամբ.

— Գնա՛, ըսէ՛, այդ վատ արարածին որ ար-
ծակէ աղջիկս:

Օրհնուած ծրարը չէր վերադարձեր երբ Ատի-
լէ յուզմունքի արտասովոր տազնապի մը մէջ ա-
ռանց զանգատ մը արտայայտելու մեռաւ ու իր
հոգին խուսափեցաւ իր տառապած մարմինէն
արագ եւ թեթեւ ոստումով մը:

Արշալոյսը նոր ծագէր էր եւ զարնանային ա-
ռաւօտներու յատուկ զովութիւն մը կը ցրտաց-
նէր օդը. սենեակին փափեւ-ներուն ետեւէն ճեր-
մակ լոյսը կը մաղուէր դողդղալով. Իպրահիմի
անկողնին մօտիկ, գետինը՝ փսիաթին վրայ՝ դրած
էին Ատիլէի պատանքուած մարմինը ու մայրը
գլխուն վերեւ ծալապատիկ նստած, ձեռքերը
ծունկերուն զարնելով, կուլար ու կ'ըսէր . . .

Վա՛յ, վա՛յ ինձի . . . ո՛վ իմ աչքիս լոյսը,
իմ հոգիիս ճառագայթը, ինչո՞ւ մարեցաւ ի՞նչու
հոգէտու հրեշտակը չտեսաւ իմ սնարս եւ եկաւ
քու սնարիդ վրայ թառեցաւ:

«Ո՛վ իմ աղաւնիս, եթէ աչքերդ չպիտի բաց-
ուին ու շրթներդ չպիտի խնդան, ինչո՞ւ արեւը
կը ծագի . . . ինչո՞ւ ծառերը կը ծաղկին:

«Ո՛ւր գացին այտերուդ վարդագոյնը ու աչքե-
րուդ լոյսը, ո՛ւր կը ժպտի քու շրթներուդ ժը-
պիտը:

«Ո՛վ իմ աչքիս լոյսը, իմ հոգիիս ճառագայթը,
դուն որ մարեցար, ես ինչո՞վ ապրիմ հիմա . . .
վա՛յ, վա՛յ . . . ինձի»:

Մայրը իր անսահման համակերպութիւնը եւ
լռութիւնը կը խզէր աղջկանը մահուան ընթացին.

իր զաւկին բաղդը որոշեր ու անօրիններ էին անոր հայրն ու ամուսինը ու ինք ձայն չէր ունեցեր. իր կարծիքն իսկ չէին հարցուցեր, ու հիմակ որ իր մէկ հատիկը մահուան պատանքներուն մէջ էր, հիմակ էր միայն որ իր կարգը կուգար խօսելու:

Իպրահիմ լուռ եւ եղերական, չոր եւ տենդոտ աչքերը ուղղած դիմացը, երբեմն միայն խոր հառաչանք մը կ'արձակէր:

Ալլահ . . . Ալլահ . . .

Պարտէզին խոնաւ հողերուն վրայ օտար ներբաններ կը դեգերէին խուչ աղմուկ մը հանելով: Իպրահիմ իր կարկամած ու անդամալոյծ անդամներուն վրայ իրանը ցցած, անշարժ բռունցքները գալարուն վերմակին եզերքին, հետզհետէ աւելի վայրագ, կը գոչէր:

— Ալլահ . . . Ալլահ . . .

Յանկարծ հեռուէն սրարշաւ ձիու մը ամբակները քառատրոփ թնդացին, պառաւր ականջ դնելով հասկցաւ ու ահաբեկած անհետացաւ մեռելի սենեակէն. մղձաւանջային տագնապի մը մէջ սգաւոր հայրը իր կարգին մտիկ կ'ընէր ու ժամանակ չունեցաւ մտածումի մը յանգելու, երբ Ալի Հասան երեւցաւ սեմին վրայ: Անիկա այնքան գունատ էր, այնքան ուրուականային որ զարմացուց ծերունին. դէմ առ դէմ գիրար կը սեւեւէին եւ իրենց մէջ դրուած էր գետինը Ատիլէի նրբին մարմինը որ պատանքին մէջ պարուրուած մանկական մարմին մը կը թուէր, երկու այրերը կը շարունակէին իրարու նայիլ կռիւի պատրաստուող անհաշտ թշնամիներու պէս: Երկուքն ալ

գալարուած անսահման ցաւով չէին արտասուեր
ու իրենց վիշտը ատելութեան կը փոխուէր:

Վերջապէս Ալի Հասան հաստատ եւ կորովի
քայլերով մօտիկցաւ դիակին եւ առանց ուշա-
դրութիւն ընելու Իպրահիմի աղաղակին՝ հակե-
ցաւ անոր վրայ:

— Մի՛, վատ եւ անօրէն մարդ, մի՛ դպչիր
աղջկանս:

Իպրահիմ իր անշարժ սրունքներուն վրայ կը
գալարուէր գերմարդկային ջանքեր ընելով կանգ-
նելու եւ բռնի ուժով արգիլելու համար Ալի Հա-
սանը. իր ծայնը հետզհետէ աւելի գոռ, խռպոտ
եւ ահարկու, կուրծքը պատուելով կը բարձրանար:

— Մի՛, մի՛ դպչիր աղջկանս . . .

Ալի Հասան աւելի ազդուած այդ ծայնէն քան
թէ Իպրահիմի արգելքէն, կեցաւ . յուզմունքի
սասկութենէն հեռքերը կը դողային եւ ծունկերը
կը կթոտէին:

— Իմ կինս, իմ կինս . . . կը թոթովէր անիկա,
կ'ուզեմ վերջին անգամ մը տեսնել զայն:

Բայց երբ անգամ մըն ալ ինք զինքը գտնալով
Ալի Հասան ձեռքը երկնցուց Ատիլէի երեսը քօղար-
կող պատանքի ծալքին, սարսափած ետ ընկրկեցաւ:

Նոյն ըրպէին Իպրահիմ անկողնէն դուրս
պոռթկացեր էր սողալով եւ իր ատելութեամբ ու
գերմարդկային վիշտով զօրեղացած՝ ծունկերուն
վրայ կեցաւ ու իր դեղեւուն բազուկը որ երբեք
չէր հնազանդեր իր կամքին, այս անգամ հնա-
զանդեցաւ եւ լախտի մը պէս ինկաւ ծնրադրած
Ալի Հասանի գլխուն վրայ . անոր կարկամած

մատները գինովի եւ ոգեւարի ջղածգումներով
կառչեցան սպային մազերուն եւ անգամ մըն ալ
գոչեց:

—Ո՛վ անօրէն, ստրուկի զաւակ, մարդկային
կեդտի փրփո՛ւր, դուն ալ այլեւս չես կրնար իմ
աղջկանս երեսը տեսնել... դուն չուզեցիր զայն
արծակել, մահը խլեց զայն քեզմէ...

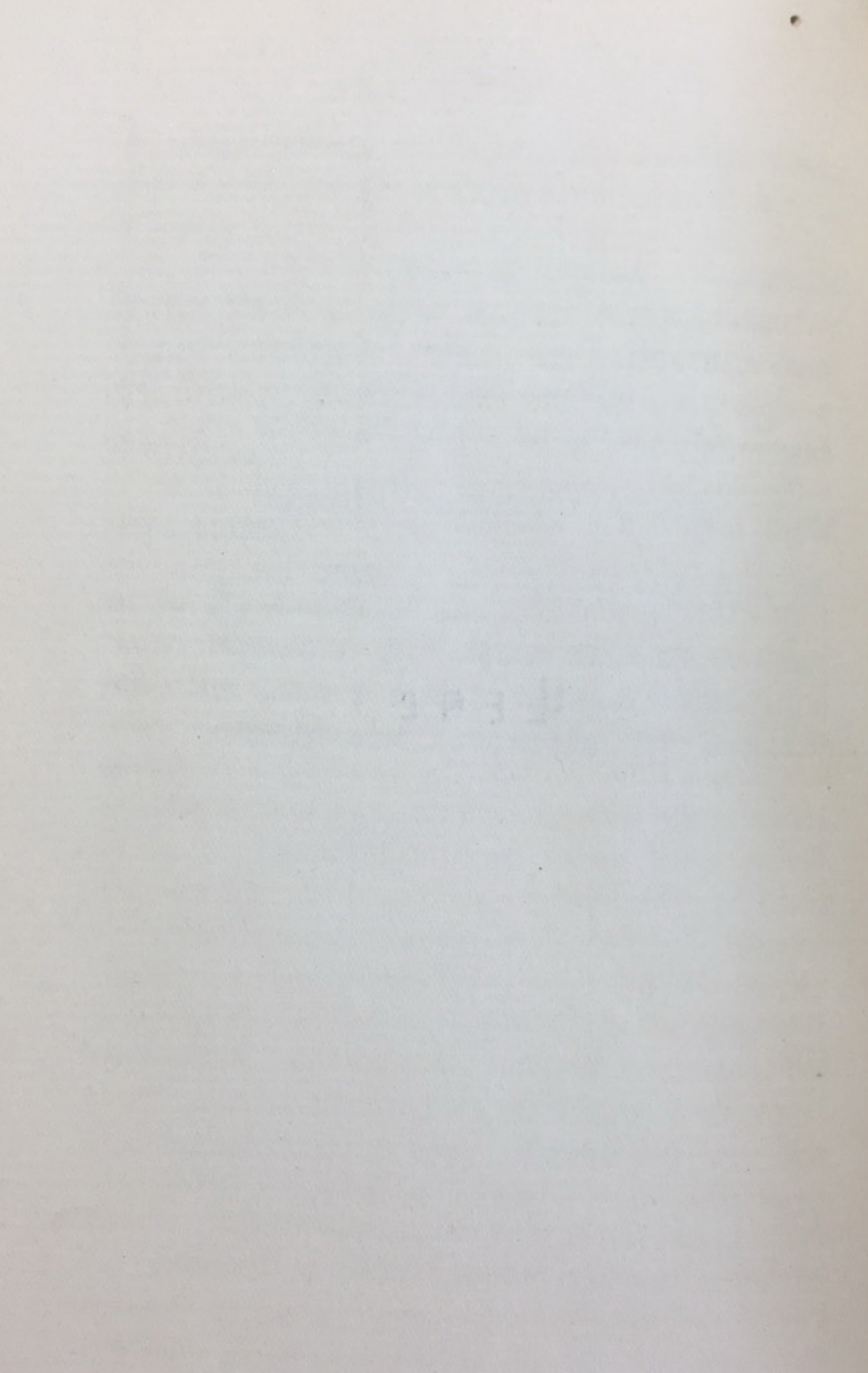
—Իմ կի՛նս, իմ կի՛նս, կը կրկնէր Ալի Հասան
խելակորոյս:

Բայց ծերունին արհամարհելով անոր վիշտը
շարունակեց:

—Այլ եւս կինդ չէ ան, նիսանք փոշ է ու քու
եւ իր մէջ նաւեհրան կայ...

Ու Իպրահիմ իր ազատ մնացած ձեռքովը
խլեց Ալի Հասանի ձեռքէն պատանքին ծալքը ու
անով անբողջապէս քողարկեց իր աղջկանը
դէմքը:

4 5 7 8

Պատշգամին վրայ որուն վանդակապատները բոլորովին ծածկուած էին պատերէն վեր մագրոցող որթատունկի մը լայն եւ խիտ տերեւներէն, Հրանտ կեցած՝ իր շուրջը կը նայէր . բաց կանաչ ազոխի ողկոյզներ , հիւթով առլի կը կախուէին վար իրենց հատիկները կարկառելով արեւին որ այդ միջոցին ճառագայթներու խուրճ մը կը սփռէր պարտէզին մէջէն խոյացող հոծ եւ հարուստ բուսականութեան վրայ . արեւին դարձած տերեւներ՝ ոսկեզօծ եւ անշարժ, ասդին անդին կը փալփլէին . մեղուներ եւ անհամար ճեփներ տաքութենէն զինով կը դառնային խօլաբար միջոցին մէջ իրենց նրբին եւ թափանցիկ թելերը բռնաւորած զանազան ծաղիկներու բուրմունքով եւ իրենց բզզիւնն իսկ պահ մը կը դադրէր միջօրէի արեւին համրացնող տաքութեան մէջ . պարտէզին ճիշտ քովէն դեղնելու մօտ եղող մարգագետնի մը մէջէն նեղ արահետ մը կ'երկննար օձապտոյտ եւ ճերմակ փոշիով մը ծածկուած որուն վրայ ոչ մէկ շուք չէր երեւար այս միջոցին : Հրանտ գրեթէ շացած այս չափազանց տաքէն եւ լոյսէն՝ ներքին անպատում հրեւանքով մը կը դիտէր շուրջը , պարտէզէն անդին տուներու կարմիր տանիքներէն եւ երկնցող ծրխաններէն ալ անդին կը նայէր Հայտար-Յաշայի նոճիկներու սեւ գիծին որ ամբողջ հորիզոնին վր-

րայ կ'երկարածգուէր եւ իր միացած գագաթներուն մէջտեղէն հազիւ թէ նշմարել կուտար Մարմարան, երկայն լուսեղէն կապոյտ մը՝ այս միջոցին՝ ջինջ մթնոլորտին հետ խառնուած . մինչեւ որ հետզհետէ իր արեւէն կուրցած աչքերուն առաջք ոսկեղէն ճառագայթներուն ներքեւ ծառերէն մինչեւ հեռաւոր հորիզոնը, շողշողուն միօրինակութիւն մը սկսան առնել, որոնց մէջէն երբեմն կայծկլտող ցուք մը կը բարձրանար դէպ ի վեր :

— Հրա՛նտ, արեւը պիտի զարնէ քեզի :

— Ա՛հ իրաւ է, եւ ճակատը բռնած ձեռքին մէջ Հրանտ գրեթէ գլտորեցաւ դէպ ի ներս, դեղեւելով եւ խնդալով քրոջը ձեռքէն բռնած որ կը ջանար զայն թիկնաթոռի մը վրայ տեղաւորցնել:

— Ա՛խ ինչպէս պէտք ունէի արեւի լոգանքի մը, Արուսեա՛կ, չես գիտեր . . . իրաւ որ մարդ քանի մը տարի մառախուղներու մէջ ապրելու է արժէքը հասկնալու համար այս փողփողուն պերճութեան :

— Բայց, գիտես Հրանտ որ, վտանգաւոր բան է կէս օրին այսքան ուժով արեւին տակ մնալ . . . :

Հրանտ աչքերը քրոջը բարձրացուց : Անոնց անորոշ եւ վարանող նայուածքը որ խարխափելու երեւոյթը ունէր, յետոյ անհաւասարակ շիւշարժումները վախցուցին քոյրը :

— Ի՞նչ ունիս Հրանտ . . . ,

— Ոչինչ, միայն թէ ամէն բան գունաւոր կը տեսնեմ եւ մանաւանդ որոշ կանանչ գիծ մը կայ շուրջս . . .

Նոյն միջոցին իսկ սանդուղներուն վրայէն դէպի վեր շտապող քայլեր լսուեցան եւ գռուզ մագերով պատանի մը խոյացաւ ներս որուն ետեւէն սպասուհին հանդարտիկ կը յառաջանար իմացնելու համար Հրանտին որ վարը մէկը եկած էր զինքը տեսնելու: Հրանտ այն առաւօտուն իսկ իսկ հասած էր Բարիզէն եւ բնականաբար հին ծանօթ մը տեսնելու անհամբերութենէն վայրկեանի մը մէջ ինքզինքը գտաւ եւ վազեց սանդուղներէն վար:

Անիկա երկայնահասակ, նիհար, բարեձեւ եւ ճկուն շարժուածքներով ամբողջ իր էութեան վրայ կը կրէր երջանիկ եւ յանձնապատան յանդրգնութիւն մը. բակին ճիշտ մէջտեղը անշարժ կեցած էր իր սիրելի ընկերը՝ Սարգիս եւ զիրար այնքան փոխուած տեսնելու առաջին զարմացումէն ետքը իրարու զիրկ նետուեցան չափազանց յուզուած երկուքն ալ:

Քիչ մը ետքը ընդարձակ բակին մէջ ոգորեայ թիկնաթոռներուն վրայ ընկողմանած Հրանտ եւ Սարգիս կը խօսակցէին . . . երկար բաժանումով մը ընդհատուած իրենց բարեկամութիւնը վերստին կը կապուէր աւելի սերտ կերպով մը եւ փոխադարձ զիրար կը դիտէին, կը քննէին իրենց Ֆիզիզական եւ մտաւորական զարգացումի աստիճանը միանգամ ընդ միշտ ըմբռնելու համար: Հրանտի շագանակագոյն եւ պայծառ աչքերուն մէջ անսահման ուրախութեան մը եւ գոհունակութեան մը արտայայտութիւնը կը ժպտէր, իր շարժումները համարձակ էին ու բարձր ձայնով

կը խօսէր իր նախասիրութիւնները յայտնելով.
իւր ընկերը Սարգիս, մասամբ հակապատկեր կը
կազմէր կարճ հասակովը եւ արդէն դիւրաւ խոր-
շումող դէմքովը, անոր խարտեաշ մօրուքը կարծես
ծնօտէն վար կը կախուէր դէմքին մկանունքները
քաշելով եւ այսպէս դէմքին վերի մասը ձգտուած
կը թուէր. անոր ժամանակէն առաջ խորշումած
դէմքին վրայ, բերանը թարմ կը մնար միայն,
վարդագոյն եւ միամիտ գրեթէ տղու բերան մը.
լեցուն եւ թաւշային, ծաղիկի մը պէս պեխերուն
եւ մօրուքին յորդ մազերուն մէջտեղ. կարճ եւ
ուժեղ ձեռքովը ջղածգօրէն բռնած թիկնաթոռի
քովի մասը կուրծքը դէպի առաջք՝ կը խօսէր ա-
նիկա Պոլսոյ օրուան գրականութեան վրայ եւ իր
աչքերուն մէջէն, ժպտուն իր բարեկամին դիմաց՝
կ'անցնէր երբեմն տխրութեան ստուերը եւ եր-
բեմն ալ կարծես ընկճուած ու համակերպող կ'իյ-
նար թիկնաթոռին վրայ իր բոլոր պրկուած ան-
դամներուն անմիջական խոնջէնքին մէջ :

Իւսկիւտարի մէջ ծնած՝ երկուքն ալ միեւնոյն
դպրոցը յանախած էին երկար ատեն եւ հակա-
ռակ իրենց նիւթական վիճակին զանազանութեան
առջի օրէն բարեկամներ եղած էին եւ դպրոցի
գրասեղաններուն վրայէն մէկտեղ զգացած ամէն
բան. իրենց պզտիկ տղու մաքուր եւ անշօշափելի
բաղձանքները, իրենց նորածիլ եւ անորոշ զգայ-
նութիւնները փոխադարձաբար բաբախել տուած
էին իրենց սրտերը: Ո՛չ տգէտ եւ հասարակ ու-
սուցիչներու եւ ոչ ալ միջակ խառնուածքով տը-
ղաքներու առօրեայ շփումը իրենց հարուստ ե-

սականութենէն քան մը կորսնցնել տուած էին. բոլոր գուեհիկ հաշիւները իրենց մեծերուն համակրութիւնը գրաւելու որ տնտեսներէն, աշակերտներէն մինչեւ ուսուցիչները իրենց կարգին անպատկառ եւ ստորնացնող խոնարհութեան մը մէջ կը պահէին, անժանօթ մնացած էին իրենց հոգիներուն :

Յետոյ օր մըն ալ, իրենց տարբեր բաղդերուն հետեւած էին : Հրանտ Բարիզ գացած էր հօրը հետ, եւ հոն մնացած էր գրական ուսումնասիրութիւններ ընելու, մինչ Սարգիս նախ ուսուցիչ Իւսկիւտարի վարժարաններու, հետզհետէ կըրցած էր կարեւոր տեղ մը գրաւել տեղական հայ լրագրութեան մէջ: Հիմա Սարգիս կը պատմէր իր կրթած դառնութիւնները եւ յուսախաբութիւնները, օրագրողներու ապիկարութիւնը եւ միւս կողմէ ընթերցող հասարակութեան գուեհիկ հաշակը եւ անգիտակցութիւնը . . .

— Եղբայր անկարելի է երեւակայել թէ ո եւ է գրական գործ մը ի՞նչ գէշ կերպով կը գնահատուի, ջանա որքան որ կ'ուզես խտացնել քու գրականութեանդ մէջ քու հոգիիդ ամենէն ազնիւ բնագոյնները, ջանա քու մէջդ ամփոփուած՝ որսալ քու զգայնութիւններուդ ամենէն թանկագինը, ու պիտի տեսնես թէ ի՞նչպէս քու ընթերցողներուդ կողմէ պիտի քաշքշուի ցեխերու մէջ այն՝ ինչ որ իբր լաւագոյն բանը քու կարողութեանդ պիտի ուզէիր աւանդել անոնց :

Չափազանց յուզուած, ծայնը կ'երկարածուէր հետզհետէ եւ վերջին բառերուն փղծկումէն կոպերը ծանրացած կ'երեւային :

Հրանտ ալ յուզուած էր բայց բարեացակամ
կը ժպտէր իր ընկերոջը, ձեռքը անոր ուսին դը-
րած եւ ջանալով իր լաւատեսութիւնը փոխանցել
անոր :

— Այրած սրտի խօսքեր են սիրելիս, կը հաս-
կընամ բոլոր դժուարութիւնները քու կացու-
թեանդ. բնական է որ քեզի պէս դիւրագգած մէ-
կը շուտով պիտի վիրաւորուէր եսասէր մարդիկ-
ներու հետ շփումի մէջ ըլլալով: Պահ մը կեցաւ:

Ու անմիջապէս առիթէն օգուտ քաղելով բա-
ցատրեց իր գրական մտադրութիւններն ալ. եր-
կարօրէն խօսեցաւ հոգեբանական վէպի մը վրայ
որ շատոնց ծրագրած էր, նօթերը պատրաստ էին
եւ շուտով գործի պիտի սկսէր նամբորդութեան
յոգնութիւնը առնելէն ետք :

Հետզհետէ սաստիկ տաքէն կէս մը թմրած կը
շարունակէին իրարու խօսիլ ցած ձայնով եւ բա-
ռերը կ'ընդհատուէին երբեմն: Տաքութիւնը աւելի
կը շատնար մինչ որթատունկի տերեւներ իրենց
զմրուխտէ կանանչութեւնը կուտային պատու-
հաններէն ներս խոյացող արեւի շեշտ նառա-
գայթներուն:

Հետզհետէ ապակիները բոլորովին ծծելով ա-
րեւին նառագայթները, ոսկեգոյն էին դարձեր .
Հրանտ մեքենաբար ելաւ սթօրները քաշելու եւ
անոնց անթափանց մարմնին մէջէն մաղուած
ճերմակ լոյսը պահ մը ամոքեց զիրենք :

Սարգիս հապճեպով նակտին վրայէն քրտինքը
կը սրբէր, մինչ վերէն արտեւանունքները կէս մը
կ'իյնային աչքերուն վրայ իրեն մրափող երեւոյթ
մը տալով :

Սպասուհին օշարակներ բերաւ եւ բոլորովին ինքզինքնին տուած ֆիզիզական հանոյքին, ըսպէ մը մոռցան իրենց խօսակցութիւնը. միակ Սարգիսին առատ մօրուքին տակէն կ'երեւէր պատին խորշոմիլը մինչ եակտին մորթը աւելի կը պրկուէր գրեթէ կաղապարելով զանկին այդ մասը. սպասուհին — գաւառացի աղջիկ մը — ձեռքերը կուրծքին կեցած էր իրենց մօտ եւ Հրանտին կը նայէր սեւեռուն նայուածքով մը մինչեւ որ անոր աչքերը հանդիպէին իրենին :

— Շուշան, ինչո՞ւ Արուսեակը չեկաւ :

— Չգիտեմ իրաւ որ, կարծեմ կարով զբաղած է :

— Գնա կանչէ՛ գինքը :

Սպասուհին մեկնեցաւ եւ իրենք եկան սեղանին քով. բոլորովին կազդուրուած օշարակէն՝ աչք աչքի կը ժպտէին տղայական հրեռանքով մը՝ զիրար գտած ըլլալնուն համար: Պարապ գաւաթներուն մէջէն հոտաւէտ օշարակին հետքերը կը շոգիանային արագօրէն եւ իրենց շնչած օդը ծանրաբեռնուած էր անոր մասնիկներէն: Փողոցին մէջ բնաւ ձայն չկար՝ միայն երբեմն արագ գնացքը շունի մը, բարձրացած փողիին մէջէն խուսափուկ շօշափումի մը զգայնութիւնը կուտար :

— Վերջապէս աղէկ որ եկար Հրանտ, միասին ի՞նչ օրեր պիտի անցընենք :

— Անշուշտ սիրելիս. եւ ես հաւատք ունիմ որ մեր օրերը բեղմնաւոր պիտի ըլլան. որքան կարելի է շատ պիտի աշխատինք եւ շատ պիտի արտադրենք :

Անմիջապէս Սարգիսի ժպտուն դէմքին վրայ մտահոգութիւնը կրկին երևեցաւ, բայց Հրանտ թող չտարով անոր յոռետես խօսքերուն, ձայնը խաբանելով ընկերոջը .

— Պիտի տեսնես Սարգիս, անգամ մը որ վէպս հրատարակուի. ընթերցող հասարակութիւնը անտարակոյս պիտի գնահատէ իմ ջանքեր. լաւագոյն բան մը իրենց ներկայացնելու փորձերս :

Քիչ մը կեցաւ :

— Կրնայ ըլլալ որ գրականապէս տկար ըլլայ վէպս բայց վերջապէս անիկա արդիւնքը պիտի ըլլայ շատ մը դիտուած իրական դէպքերու, ուսումնասիրութիւններու. ահագին նօթ հաւաքածեմ արդէն . . . հոգեբանական բաւական կնճռոտ պարագայ մըն է իմ վէպս . . . որով արդէն զբաղած են շատ խորունկ մտքեր . . . բնականաբար եզրակացութեան մը չպիտի յանգիմ. ատիկա անկարելի է . . . նախ որ աններելի յաւակնոտութիւն մը կ'ըլլար, յետոյ վերջապէս գրելիքս վէպ մըն է եւ պիտի պատմեմ հոն, պարզապէս մօտէն դիտուած իրողութիւններ . . . : Այլ գրեթէ ինքնիրենը կը խօսէր, երբեմն ընդհատելով խօսքը եւ կենալով Սարգիսին դէմ որ անմիտունջ եւ գրեթէ զարմացած կը դիտէր իր ընկերոջը խանդավառութիւնը . . . բայց վերջապէս պատասխանեց . . .

— Ինչպէս յայտնի է որ միջավայրը չես ճանչնար Հրանտ, կ'երեւի թէ դուն Պոլսոյ մէջ հրատարակուած թերթերն ալ չէիր կարդար, այսքան մեծ հաւատք ունենալու համար քու ընթերցողներուդ վրայ :

— Բայց ընդհակառակը կը կարդայի, եւ ատոր համար է որ եկայ հոս իմ ջանքերս աւելցրնելու — որքան ալ ջնջին ըլլան — մեր մտաւորական գործունէութեան մէջ :

Բայց քու վէպէդ պիտի ձանձրանան Հրանտ...

— Ինչո՞ւ :

— Որովհետեւ զուտ գեղեցկագիտական մտահոգութիւններ պիտի ունենաս, որովհետեւ պիտի ստիպես ընթերցողդ մտածելու, պիտի մղես զանոնք խորհրդածութիւններ ընելու հոգեբանական նրբութիւններու վրայ որ քու միտքդ կ'զբաղեցնեն եւ ձեռով մը պիտի ստիպես զիրենք առօրեայ թեթեւութիւններէն, գռեհիկ նորավէպներէն եւ սիրտ առնող բանաստեղծութիւններէն վեր ելլելու, քիչ մըն ալ վրդովուելու զուտ մտաւորական հոգերով, մտաւորական յուզումներով . . . :

Սարգիս ոտքի կեցած էր եւ զգալի կերպով յուզուած՝ կը շարունակէր խօսիլ առատօրէն մինչեւ որ եզրակացուց :

— Թերեւս կարծես որ դիտմամբ քեզի կը թուեմ կոր մեր մտաւորական վիճակին խեղճութիւնները, քեզ յուսահատեցնելու համար. բայց աղքատութիւնը դեռ ոչինչ է երբ ի նկատի առնենք բոլոր գծծութիւնները, ստորին խորամանկութիւնները որոնց անպատեհառ պիտի հանդիպիս :

Հրանտ մէկէն պոռթկաց .

— Բայց իմ ի՛նչ փոյթս բոլոր ատոնք, միթէ գրողը պէ՞տք է զբաղի իր ընթերցողներով, ինծի ի՛նչ եթէ անոնց մտաւոր մակարդակը ցած է, թէ չպիտի հասկնան իմ վէպս :

— Ատիկա պէտք է փոյթդ ըլլայ քանի որ ընթերցողներուդ համար պիտի գրես վէպդ .

— Եզրակացութիւնը, բարեկամս քու խօսքերուդ պիտի ըլլայ. «պէտք է մինչեւ հիմա արտադրուած գործերուն արժէքով քան մը գրես որպէս զի կարդացուի:»

— Ձէ, ախ, չէ՛ Հրանտ . . . ու քիչ մը տատանելէ ետքը Սարգիս ընկերոջը դարձաւ եւ աւելի հանդարտ ձեւով մը ըսաւ .

— Մեր ըրածը տրամաբանական չէ. մենք կ'ուզենք գեղեցիկ քան մը տալ մեր ընթերցողին երբ անիկա չուզեր, կը մերժէ այդ գեղեցկութիւնը. մենք կը յամառինք զայն մատուցանել սակայն եւ այդպէսով մենք կը շարունակենք ընծայել քան մը որ երբէք չպիտի գնահատուի եւ մէկ կողմ պիտի դրուի աւելորդ իրի մը պէս :

— Այլ սակայն պէտք է յամառինք գեղեցկագոյնը տալու, պէտք է որ բոլոր անոնք որ զիտակցութիւնը ունին ընթերցողներու մտաւոր խեղճութեանը, քաջութիւնը ունենան անոնց ըստորին բնազդները չխնկարկելու, անոնց ուզածը չտալու, այսպէսով միայն կրնանք մենք մեր մէջ ամփոփուած գրական կարողութիւններու լաւագոյնը արտադրելու . . . : Ու երկու ձեռքերը Սարգիսի ուսին դրած՝ կը նայէր անոր աչքերուն մէջ, ջանալով անոր փոխանցել իր անսպառ խանդավառութիւնը :

Բայց Սարգիս միշտ լուռ կը մնար եւ հետզհետէ կնճռոտած. իր ընկերոջ յանձնապատասխան խօսքերը չէ՞ մի որ ինքն ալ ըսած էր մտովի, երբ

առաջին անգամ սկսած էր հրապարակագրութեան, եւ հիմակ գիտէր թէ որքան անօգուտ էին անոնք . . . Ահ թերեւս ուրիշ կարգի ուժ մը երեւան ելլէր ընկերոջը մէջ. այն ատեն անմիջապէս կ'ապաստանէր անոր քով բայց ինքը ժամանակէն առաջ դառնութիւնը ունեցած էր հասկնալու բոլոր այդ ջանքերուն որքան անօգուտ ըլլալը . . .

Հրանտ միշտ աւելի ծանրանալով իր ուսերուն՝ կը խօսէր նոյն շեշտով եւ իրեն խօսքերը վեհանձն զգացումներէ թելադրուած կը վազէին իր շրթունքներէն ջինջ եւ հոսուն ջուրի մը պէս եւ իրաւ ալ այնքան թարմ եւ ուղիղ էր անոր հոգին որ այդ պահուն Սարգիս կը հասկնար բոլոր տառապանքը եւ յուսախաբութիւնները որոնց պիտի հանդիպէր Հրանտ, իր մտադրած գրական նպատակին համար եւ թերեւս ալ խորտակուէր ապարդիւն եւ վսեմ ջանքի մը մէջ :

Այլ սակայն Հրանտ իր խրոխտ հասակը բարձրացուց եւ իբր վերջին առարկութիւն՝ իրարու վրայ կրկնեց Սարգիսի ֆրանսերէն բառերով . . .

— *Quand-même. quand-même . . .*

Վերջին բառին ծայնը դողդղաց եւ թեթեւ մը տոճոնեցաւ. տարակոյսի թեթեւ մշուշ մը ըստուերեց աչքերը եւ չկրցաւ նայիլ Սարգիսին քիչ մը առաջուան ջինջ եւ գրեթէ բռնաբարող նայուածքով, Սարգիս զգաց ընկերոջը տկարութիւնը. անբացատրելի անհանգստութիւն մը երկուքն ալ կը թուլցնէր՝ իրենց շարժումները վարանոտ դարձրնելով . . .

Նոյն միջոցին փողոցին մէջ մարդեր սկսան անցնիլ, Հրանտ դուռը բացաւ եւ տեսաւ որ անոնք կ'ուղղուէին դէպ ի Ս . Խաչ եկեղեցին. պատուհաններէն հետաքրքիր դէմքեր երեւցան :

— Յուզարկաւորութիւն ըլլալու է, մրմնջեց Սարգիս :

— Ահ. հոսկէց կարծեմ թէ շատ լաւ կը տեսնուի եւ ինչ գոհ պիտի ըլլամ թափօրը տեսնելով . . . ասիկա անակնկալ մըն էր բոլորովին :

Եկեղեցիին զանգակին ղօղանջիւնները լսուեցան . անոնք կ'երկարածգուէին ողբագին՝ օղբ թրթռացնելով եւ մինչեւ հեռուներէն վերադառնալով տարտամ արծագանգով մը: Սարգիս մէկէն ինքն իր վրայ ամփոփուած անշարժ եւ անխօս կը մնար, աչքերուն մէջ ունենալով անասնմանելի վրդովմունք մը. ոտքերը վեր քաշած էր եւ ծալլապատիկ՝ գրեթէ կծկուած նստած էր թիկնաթոռին մէջ, կարծես որսալով հեռաւոր տառապանքի մը մասնիկները: Ընդհակառակը Հրանտ շահագրգռուած եւ հետաքրքիր մտիկ կ'ընէր կոչնակին հեծկտացող զանգերը . . .

— Շատ գոհ եմ, ա՛հ իրաւ է որ շատ գոհ եմ, մտիկ ընելով մեր եկեղեցիին զանգակը որուն ղօղանջիւններուն յիշատակը պահած էի օտարութեանս մէջ. ամէնէն աւելի կարօտցած բաներէս մէկն էր ան :

Սարգիս չէր խօսեր եւ միշտ կծկուած կը նայէր դիմացը. Հրանտ յիշեց անմիջապէս :

— Ահ, խեղճ բարեկամս, իրաւ յուզարկաւորութիւնները քու վրադ շատ տխուր ազդեցու-

թիւն կ'ընէին ժամանակաւ, մինչեւ հիմա չես կազդուրուած ասոր դէմ:

— Ընդհակառակը, մրմնջեց Սարգիս դժուարութեամբ:

Յետոյ ծանր լռութիւն մը տիրեց որուն միջոցին ղօղանջիւնները իրենց վերջին կոչերը կ'արծակէին, այլեւս շտապով, ծանր հարուածներու պէս, թրթռացումէն վրդովուած օդին մէջ:

Անտարակոյս մեր կեանքին ամենէն աղւոր բաներէն մէկն է, կ'ըսէր քիչ մը ետքը Հրանտ, մեր եկեղեցիին արարողութիւնները որոնք կրցած են դարերու ընթացքին մէջէն կարելի եղածին չափ պահել կրօնական վսեմ ներշնչումներէ թելադրուած ծէսերը . . . : Այդ բանին յանախ խորհած եմ Բարիզ Լուվրի միւզէին մէջ, միսթիքներու պատկերներուն առաջ երբ կը դիտէի հիացումով եկեղեցւոյ առաջին դարերու հայրապետներու կեցուածքը եւ իրենց հագուածքին խորհրդանշանական գեղեցկութիւնը . . . : Անտարակոյս եթէ Լուվրի պատկերները կարօտնամ, առաջին մտածումս պիտի ըլլայ եկեղեցի մտնել եւ կրօնական արարողութիւն մը տեսնել . . . :

Դեռ երկար ատեն խօսեցաւ մեր եկեղեցիին զուտ գեղարուեստական յատկութիւններուն վրայ, զանոնք վերյիշելով իր մանկական առաջին հիացումներու մէջէն. յետոյ դառնալով իր վէպին կը բացատրէր Սարգիսին թէ ինչպէս անհրաժեշտ բան մըն էր տեղական գեղեցկութիւնները ի յայտ բերել որպէս զի կուրցած ժողովուրդը անդրադառնայ իր քթին տակ գոյութիւն ունեցած գե-

ղեցիկ քաներուն եւ ապշութիւնը չունենայ անոնք անտեսելով՝ աչքերը դարձնելու հեռուները՝ դէպ ի արեւմուտք ուրկէ եկած կատարելութիւններն իսկ զինքը բոլորովին ապաստելու հանգամանքը ունի միայն :

— Այսպէս առաջին գլուխս պիտի սկսիմ յուղարկաւորութեան մը նկարագրութիւնը ընելով. իբրեւ շրջանակ ինչ քան կարելի է երեւակայել աւելի վրդովիչ, աւելի գեղեցիկ քան մեր յուղարկաւորութիւնները բաց օղին, բիւզանդական, կրօնական զգեստներու խստակրօն փարթամութեամբը եւ իբր հորիզօն ունենալով գեղեցիկ հեռանկար մը, սեւ նտեխներու սիլուէթը, լոյսով շողշողուն երկնքին վրայ :

Եւ առանց ուշադրութիւն ընելու ընկերոջը որ կարծես նախզգալով երկրորդ ղօղանջիւնները, ալ աւելի կը կծկուէր իր վրայ՝ զայն հրաւիրեց վեր ելնելու եւ անոր վայելել տալու ինչ որ զինքը լոյսով եւ տաքութիւնով շացուցած էր արդէն :

— Եկուր պատշգամին վրայ սիրելիս. բուսականութեան ինչ անբաղդատելի գեղեցկութիւն... ինչ պայծառութիւն. ամբողջ լուսեղէն արբեցութիւն մը, լուսեղէն լոգանք մըն է ուրկեց հոգին մաքրուած կը թեթեւնայ կարծես . . . :

Եւ որովհետեւ Սարգիս անտարբեր կը մնար իր այս խանդավառութեան, գրեթէ, բռնի զայն ոտքի հանեց եւ ստիպեց որ հետեւի իրեն :

Յայտնի էր թէ ինքն ալ ջղագրգռուած էր մատամբ եւ իր շարժումները աւելի արագ էին, ինքզինքը յայտնելու պէտքէն մղուած սանդուղ-

իր տկարակազմ եւ վատառողջ էութիւնը պէտք
ունէր գորովագին խնամքներու եւ իր մանուկ
մնացած հոգին տաք սրտի մը :

Այս վերջին պարագան տեսակ մը մտերիմ եւ
գաղտնի զգայնութիւն էր որ չէր ուզեր յայտնել
եւ նոյն իսկ ինքզինքին խոստովանիլ եւ այդ հո-
գեկան տեսակ մը հաճելի տկարացումին դէմ
մաքառելու համար էր կարծես որ ամենէն յո-
ռետես քաները կ'ըսէր կիներուն դէմ, անտեղի
զայրոյթներով զրգռուած եւ ինքզինքէն ելած:
Հրանտ կ'երեւի, կիներուն նկատմամբ աւելի նե-
րողամիտ ըլլալու պատճառներ ունէր. քանի
որ առանց նեղանալու հանդարտութեամբ կը վի-
ճաքանէր ընկերոջը հետ եւ կ'ուզէր համոզել թէ
իր վէպին տիպարը գոյութիւն ունեցող տիպար
մըն է որուն ամէն օր կը հանդիպինք, եւ ներո-
ղամիտ կ'ըլլանք անոր կանացի տկարութիւն-
ներուն :

— Պարագան հոս բոլորովին տարբեր է. երի-
տասարդը արդէն անկախօրէն իր սիրային ար-
կածներէն՝ հիւանդ է եւ նոյն իսկ վտանգի մէջ.
աղջկան մը կը հանդիպի, դրացուհի մը որ իր
վերջին դառն օրերը կ'ոսկեզօծէ, թոյլ կուտայ որ
անիկա յուսայ իր վրայ եւ դողդոջուն հոգին
կրթնի գեղեցիկ գաղափարի մը :

— Քիչ մըն ալ եւ պիտի ըսես որ Հրանտ,
աղջկան ըրածը հերոսութիւն մըն է . . .

— Բայց բնաւ, բուն իսկ իմ նպատակս է
զայն ներկայացնել ո եւ է աղջիկ մը՝ անպատաս-
խանատու իր ըրածին՝ ճիշդ բնութեան պէս, ո-

րուն բարերար կամ չարագործ ազդեցութիւնը
կը կրենք անտրտունջ:

Իբր պատասխան քթին ասկէն մրմռալով
Սարգիս տարտամ խօսքեր ուղղեց բոլոր կիներ-
րուն հասցէին, որոնք շողոքորթիչ ըլլալէ հեռու
էին, երբ նոյն պահուն իսկ եկեղեցիին կոչնակ-
ները վերսկսան դօղանջել աւելի ընդհատ, աւելի
երկարածգուած, իրենց լացող երգովը բաբախե-
լով արեւոտ քաղաքին վրայ:

Թափորը անցած էր արդէն փողոցին ծայրէն
առաջնորդելով հերմակ պզտիկ դագաղ մը հեր-
մակ փունջերու տակ կորսուած. խաչերու եւ ե-
պիսկոպոսին գաւազանին գազաթները միայն
դեռ կ'երեւէին պարտէզի մը ծառերուն մէջտե-
ղէն. ծեր քահանաներու թաւ՝ գրեթէ խռպոտ
ծայնը եւ մանուկներու ծայնին մեղեդիական հրն-
չիւնը իրենց զանազանութեամբը դաշնակաւոր՝
կը հասնէին դեռ իրենց հետզհետէ տկարանալով:
Փողոցին ծայրը ուրկէ թափորը անցած էր ար-
դէն, դեռ խունկի ծուէն մը կը ծածանէր աստի-
ճանաբար անօսրանալով եւ յամբօրէն բարձրա-
նալով դէպ ի վեր:

Հրանտ եւ Սարգիս պատշգամին բազիրքին
կրթնած կը մնային առանց խօսելու. Արուսեակ
այ հասած էր եւ իրենց ետեւէն կը նայէր մրտ-
քովը կշռելով մեռնողին նիւթական վիճակը՝ եղած
յուզարկաւորութեան հոխութեանը համեմատ:
Դրացի տուներէն ևրեւցող կիներ իրարու քանի
մը խօսք փոխանակելէ ետքը քաշուած էին. մի-
նակ իրենց շատ մօտիկ պառաւ կին մը ծայրա-

յեղօրէն խորշումած մորթով, գլուխը դեռ կը շար-
ժէր եւ բառեր կը մուտար :

— Աստուած համբերութիւն տայ մօրը, հա-
զիւ թէ լսելի եղաւ եւ պառաւին գլուխը իր
կարգին աներեւութացաւ ներմակ վարագոյրնե-
րուն ետեւ :

— Հրանտ, գիտես, Մաննիկ հանրմն է որ ե-
րեք տղաքն ալ իրարու ետեւ մէկ տարուան մէջ
կորսնցուց :

— Ահ . . . այս ներմակ դագաղը զինքը չա-
րաչար յուզած ըլլալու է այս միջոցին :

— Խեղճ կին, ինչպէ՛ս հասկնալու է հիմակ,
հեռուն ո եւ է մեզի անծանօթ անկիւն մը տա-
ռապող մօր մը սիրտը :

Հրանտ մտազբաղ աւելցուց .

— Անշուշտ Սարգիս, ի՛նչ էջ մը կարելի է
զրել այդ իրական յուսահատութեան, այդ սպան-
նիչ, յօշոտող ցաւով, բայց կ'ենթադրե՞ս երբեք
թէ հասկնալով նոյն իսկ այդ գերագոյն յուզմունքը
կարենանք երբեք զայն թուղթին վրայ արտա-
յայտել, անբաւական եւ անկատար բառերու մի-
ջոցաւ: Պահ մը կեցաւ դիտելով Սարգիսին բոլո-
րովին շուարած դէմքը որ կարծես իրեն ըսել
կ'ուզէր .

— Ի՞նչ բաներու ալ կը մտածես բայց առանց
ազդուելու Սարգիսին երեւոյթէն մտքովը հետե-
ւեցաւ իր մտածումին :

— Եթէ կարենայինք անգամ մը միայն, բոպէ
մը միայն մեր բովանդակ զգացումներուն եւ յու-
զումներուն հաւատարիմ եւ անաչառ արտայայ-

տութիւնը աւանդել թուղթին, բաբախուն բոլոր մեր էութեան տարտամ եւ անսահմանելի զգայնութիւններովը կ'երեւակայես գործը որ մէջտեղ կուգայ ամենազօր եւ մատչելի ամենէն համեստ հոգիներէն մինչեւ ամէնէն ազնուական նկարագիրներուն :

Իրեթէ ապուշցած՝ Սարգիս երկչոտութեամբ մրմնջեց.

— Իրաւ որ Հրանտ ըսածէդ շատ բան չեմ կրնար կոր հասկնալ :

— Խեղճ տղաս, շատ պարզ բան է սակայն ըսածս. երբեք չե՞ս մտածած դուն այս բանին :

Եւ որովհետեւ Սարգիս լուռ կը մնար պահ մը մտածելէ ետքը աւելցուց :

— Կարդացած ե՞ս Մէթէրլինքի «Սոնարհներու գանձը» :

Սարգիս բացասական նշան մը ըրաւ :

— Արդէն տարտամօրէն խորհած էի այդ բանին երբ առիթը ունեցայ կարդալու այդ հոյաւկապ հատորը, ուր սքանչելիօրէն կը բացատրուի թէ ինչպէս ամենէն համեստ մտաւորականութեամբ մարդն ալ ներքնապէս ինքզինքը հաւասար կ'զգայ ամենէն հանեարեղ մարդուն եւ կարող անոր ըրածը ընելու :

Ատիկա չապացուցանե՞ր բաւական ամենակարողութիւնը հոգւոյն ամէն մարդկային արարածներուն մէջ: Սա քովի պառաւը իր հոգեկան անդարմանելի մորմոքին մէջ ինչո՞վ վար է ուրիշ ո եւ է տառապող հոգիէ մը. ինչ որ իրեն կը պակեւ է տառապող հոգիէ մը. ինչ որ իրեն կը պակեւի եւ զինքը կը զանազանէ արուեստագէտէն,

գրողէն իր ներքին յուզմունքը արտայայտելու անկարողութիւնն է, որով եւ ընդունուած ձեւի մը մէջ զայն ուրիշի մը չկարենալ ներկայացնելը...:

Յետոյ վերջապէս տարբերութիւնը շատ մեծ ալ չէ այդ պառաւ կնոջ եւ մեր մէջ, մենք որ յաւակնութիւնը ունինք մեր զգացումներուն արտասովոր նրբութեամբը ընթերցողները զբաղեցնելու. ի՛նչ խեղճութիւն, գրուած էջ մը, ի՛նչ ջատում արդէն երբ մտքիդ մէջ յղացուած եւ հոգւոյդ մէջ սաւառնող գործ մը կը տեսնես, կ'զգաս որ կը վիժի աստիճանաբար երբ զայն արտադրելու գործողութիւնը կ'սկսիս :

Հետզհետէ ջղոտցած Հրանտ արագօրէն սկսաւ պտտիլ պատշգամին վրայ. Սարգիս իր կարգին շահագրգռուած մտիկ կ'ընէր իր ընկերոջ. մինակ, Արուսեակ անտարբեր երեւոյթով աթոռի մը վրայ նստած իրենց քովիկը հանդարտօրէն կաշխատէր ծեռական դժուարին աշխատութեան մը :

Հրանտ մտածումներու մէջ բաւական դեզերելէ ետքը իր վէպին եկաւ եւ սկսաւ աւելի հանդարտօրէն խօսիլ .

— Այնպէս չէ՞ Սարգիս, յուղարկաւորութիւն մը գեղեցիկ մուտք մը կ'ըլլայ վէպիս. եւ անմիջապէս արդէն ընթերցողը կ'ըմբռնէ եղելութիւնը: Քիչ մը կեցաւ. հիւանդ երիտասարդն է որ մեռած է եւ թափորը կ'անցնի փողոցէն, աղջկանը պատուհանին տակէն գրեթէ. ներմակ դագաղ մը ճիշտ այսօրուանին պէս եւ աղջիկը մինչեւ այն ատեն մասամբ անտարբեր՝ երիտասարդին հրայրքին հիմա սակայն բուռն յուզմունքի մը մէջ կը

մտածէ իր կորսնցուցած բարեկամին վրայ. մտքի խելացնոր սեւեռումով մը կը խորհի հէք դիակին որ սկսած է տարրալուծուիլ արդէն ներմակ դագաղին մէջ, որ այդ միջոցին կ'անցնի գրեթէ իր ոտքերուն ներքեւէն :

— Իրաւունք ունիա Հրանտ, ատիկա գեղեցիկ էջ մը կ'ըլլայ արդարեւ եւ կը հասկնամ որ աղջիկը այդ վայրկեանէն իսկ սկսի սիրել այն որ ա'լ բոլորովին կորսուած է իրեն համար :

— Այնպէս չէ՞. մահը կը սրբագործէ շատ բան, նուիրական եւ անշօշափելի դարձնելով մեր ամենէն սովորական զգացումները եւ արդէն մեր հոգւոյն խորը անոնք զոյգ զգացումներ են գրեթէ համարժէք եւ նոյն չափով գրաւող մեր զգայարանքներուն, մահուան եւ սիրոյ բնազդը այսինքն ջնջումի եւ ստեղծելու բնազդը մարդուն մէջ միեւնոյ ատեն եւ գրեթէ իրարմէ սերելով կը բողբոջի. չէ՞ որ սիրոյ մէջ գերագոյն յուզմունքի պահուն մեռնելու տենջանքը, անէանալու հեշտանքը հաւասարապէս բարախել կուտայ մեր ամբողջ էութիւնը :

Քով քովի Սարգիսի հետ զբաղեցան այս նիւթով որուն վրայ հիմնուած պիտի ըլլար Հրանտի վէպին առաջին մասը. կամաց կամաց անդրադառնալով բուն իսկ խնդրոյն բնախօսական կրներուտութիւններուն Հրանտ յուսահատութեան վայրկեաններ կ'ունենար : Ամէն անգամ շրթունքներուն վրայ կուգար բառը .

— Դժուար է, դժուար է. բայց միւս կողմէ հետազօտելու. ուսումնասիրելու կորովը եւ կամքը

չէր որ կը պակսեր իրեն, հոգեբաններէ եւ գիտուններէ ետքը որոնցմէ երկար յիշատակութիւններ կ'ընէր, Հրանտ մեղմիւ հասաւ բանաստեղծներուն, չէ՞ մի որ անոնք երբեմն իրենց անսխալ բնագղին շնորհիւ կը գուշակեն շատ մը հոգեբանական իրողութիւններ, իր խնդրանքին վրայ Սարգիս արտասանեց Լէօբարտիի Մահը եւ Սերբոտանաւորը. իր կարգին Հրանտ երկարօրէն խօսեցաւ Միռաօի չարչարաններու պարսկոյն վրայ որուն յառաջաբանին մէջ հեղինակը իր գեղեցիկ եւ անթերի ոճովը կ'ուսումնասիրէր այս հոգեբանական խնդիրը :

— Այսպէս այն ատեններէն որ մարդիկ սկսած էին զգալ, զգայնութիւնը ունեցած են իրենց էութեանը խորը այդ զոյգ բնագղներուն, անգիտակից — թող ըլլայ — բայց տիրական ձեւով մը անիկա ուղղած է զիրենք եւ ճակատագրական ազդեցութիւն մը ունեցած է մարդուն երկրի վրայ առաջին քայլերէն մինչեւ քաղաքակրթեալ ժամանակամիջոցները :

Ո՞վ կրնայ ըսել թէ առաջին համբոյրին հետ մահուան տարտամութիւնը չէ զգացած իր մէջէն, թէ իր հոգին դղրդուած չէ միեւնոյն ատեն ստեղծելու անդրդուելի սեւեռումին մէջ - որ իր կարգին իր գոյութեան պահպանումին ձգտումն է վերացական ձեւով — մահուան համով, եւ անոր դառն բայց հեշտագին թոյնէն չէ արբեցած:

Անհանդարտ եւ վարանոտ Հրանտ կը թղթատէր իր նօթերը ամէն անգամ մեծ փութկոտութիւնով կը կարդար տող մը, էջ մը գիտական

կամ գրական աշխարհի մը մէջ. կարելոր հեղինակի մը գործէն որ հեռուէն կամ մօտէն կ'ակնարկէր իրենց մէջ բերած թէզին ու երկուքն ալ բոլորովին մոռցած էին իրենց մտաւորական հոգերուն մէջ թէ որո՞ւ համար թէ ի՞նչ կարգի ընթերցողներու համար կը պատրաստէին կը վիճաբանէին կը կազմաւորէն գործը :

Մինչեւ որ Հրանտ վերջին ծայր խանդավառուած, սրտագին գոչեց .

— Սարգի՛ս, վաղը իսկ պիտի սկսիմ գործի, առաջին գլուխը գրեմ թերեւս, իրիկունը եկուր եւ քեզի կարդամ :

Արուսեակ արդէն քանի մը վայրկեանէ ի վեր ուշադրութեամբ կը նայէր եղբօրը, ձեռագործը հզած ծունկերուն վրայ. իր անթափանց աչքերուն մէջ նախ զարմացում յետոյ հեզնութիւն կար գրեթէ ու Հրանտին վերջին բառերուն հանդարտօրէն մէջ բերաւ .

— Բայց Հրանտ, վաղը Քատրգիւղ պիտի երթանք Գրիգորեաններուն :

— Մի ի՞նչ փոյթս, դուք գացէք :

— Հրա՛նտ, չըլլար, գիտես արդէն որ գործի մը համար խօսուած էր Յակոբ աղային :

Զարմացած, իր մտաւոր խոնջէնքին մէջ ջլատուած, Հրանտ նայեցաւ իր քրոջը. իրա՞ւ այդքան հեռու էին իրարմէ, իր առաջին յուսախաբու-թեան մէջ՝ դառնութիւնը այնքան ուժգին եղաւ որ մէկէն մթազնեց ստուերի մը պէս իր աչքերը:

Արուսեակ անգիտակից կը նայէր իր եղբօրը եւ անգամ մըն ալ պնդեց վաղուան ընելիք այ-

ցելութեանը կարեւորութեանը վրայ. իր սեւ եւ անսխալ աչքերը անդրդուելի մնացին, յետոյ կամաց կամաց ձեռագործը ժողվեց եւ զգուշաւոր ձեւով մը հեռացաւ պատշգամէն :

Սարգիս յաղթական կ'ըսէր մտքէն .

— Իրաւունք չունի՞մ կիները պակասաւոր արարածներ նկատելու եւ բացարձակ անկարող ո եւ է ազնիւ յուզմունքի մը :

Չափազանց զրգոււած գիշեր մը անցնելէ ետքը Հրանտ շատ կանուխէն արթնցաւ եւ պէտք եղած պատրաստութիւնները տեսաւ աշխատութեան սկսելու. հակառակ իր ծրագրած գործին որ զինքը բոլորովին զրաւած էր, տեսակ մը պարապութիւն կը զգար ներսը, արդէն յուսախաբութիւն գրեթէ. գրասեղանին վրայ մէկ կողմ դրաւ նօթերը եւ ճերմակ թերթեր իրարու վրայ դիզեց մեքենական աշխատութեամբ մը զբաղելու ներքին ձգտումով. յետոյ զանոնք ձգելով, ձեռքը տաքատին գրպաններուն մէջ, մեղմիւ մօտիկցաւ բաց պատուհանին. առաւօտեան զով եւ պայծառօղը լուսաւոր ճերմակութիւն մը կուտար ամէն բանի. դեռ արեւը չէր բարձրացած հորիզոնին վրայ բայց ասդին անդին ճառագայթներ կ'իյնային տանիքներուն կղմինտրներուն վրայ. թեթեւ հով մը կը սարսուացնէր տերեւները եւ դեռ նոր բացուող ծաղիկները այնքան փափուկ, աննիւթական եւ թափանցիկ էին որ կարծես պիտի հատնէին իրենց բուրմունքին մէջ... բոլոր կուրծքովը Հրանտ կը ներշնչէր մաքուր օդը . սրբունդութիւնով մտածելով իր քրոջը հետ ունեցած

վիճարանութեան վրայ: Արդարեւ որքան փոխուած էր անիկա, որքան տարբեր իրմէն, գրեթէ օտար:

Իրենց հազուադէպ նամակագրութեանց մէջ առիթ չէին ունեցած զիրար ճանչնալու եւ հիմակ կը զգար թէ հեռուէն, քրոջը կամ քրոջ մը վերացական գաղափարը որքան աւելի սիրելի եւ նուիրական էր իրեն համար քան այդ քան չի հասկցող աղջիկը:

— Կարելի բան է որ մէկ մօրմէ ծնած ըլլանք կ'ըսէր իւրովի:

Հակառակ իր բոլոր ջանքերուն անիկա կը ներկայանար իր մտքին նախորդ գիշերուան անախորժ դերին մէջ. չափազանց փցուն, միտքը անարժան հաշիւներով պարարտացած, անգթօրէն հեզնող իր իտէալիսդ երիտասարդի խանդավառութիւնները, գրեթէ չար, սնամիտ եւ տգէտ:

Ահ . . .

Ու աչքերուն մէջ կ'զգար գրեթէ անոր կարծր նայուածքը, ու իր բոլոր հոգիին վրայ յոգնութիւնը, նողկանքը անոր շահասէր հաշիւներուն, ականջներուն մէջ կը բզգար:

— Յակոբ աղան ուսեայ մարդ չէ բայց դրամ վաստկիլ գիտէ. քիչ մը կռնակը ծեծելով, քիչ մը շողոքորթելով կրնաս յաջողիլ քովը մտնալու . . . Ի՛նչ կ'ըլլայ, ըսէ որ վաճառականութենէ կը հասկնաս, հաշիւ բռնել գիտես, ի՛նչ գիտնամ, անգամ մը քովը մտնաս, ետքը դիւրին է քան մը ընելը . . . :

Պահ մը կեցաւ աչքերը խոշոր բացած դիմացի հորիզոնին վրայ. «Պէտք է աշխատիլ» գաղափարը ուժգնակի զինքը իր գրական մտահոգութիւններուն դարձուց. հանդարտօրէն գրասեղանին եկաւ եւ սկսաւ աշխատիլ :

Ժամեր անցան. տանը միւս անդամները արդէն մեկնած էին տունէն. կառքը զիրենք տարած էր դէպի Գատրգիւղ իրենց սիրական այցելութիւններուն . Հրանտ իր զբաղած վիճակին մէջ լսած էր անոնց հեռանալը բայց զուխը իսկ չէր բարձրացուցած: Երկունքի տաժանելի եւ հեշտաւէտ ջանքերուն մէջ բաւական ատեն թարթափելէ ետքը հիմակ իր առաջին տողերուն դրժուարութենէն անցած դիւրաւ կարտադրէր հետըզհետէ կարգի բերելով իր մտքին մէջ դիզած տպաւորութիւնները, զգայնութիւնները, մրտածումները, երբեմն երկչոտութեամբ իր վերջին տողերը կը կարդար, տարակուսելով անոնց վրայ երբեմն ալ սրտի ցաւագին անձկութեամբ մը կը կենար, կը նայէր գրածին եւ կը մրմնջէր վարանքով :

— Ծիծաղելի է, ծիծաղելի է . . .

Ահ ծիծաղելի է . . . հրէշը, որ կը խոյանար մտքին մէջ մէկէն իր բոլոր անողոք անպատկառութեամբը. ամենէն առաջ պէտք էր անկէ զգուշանալ, անոր դէմ զօրանալ. անիկա թշնամին է, միայն ծիծաղելին է որ աններելի կը դարձընէ ո եւ է գրական գործի մը գոյութիւնը. անիկա խնդացնել կուտայ ամենէն սրտագին աղաղակին վրայ. անիկա յուզմունքին կը հակագ-

դէ, ցաւը կը տգեղցնէ եւ ամենէն վսեմ զգացումը տղայական ոչնչութեան մը կը վերածէ :

Հրանտի միտքը գրաւող շարունակական հոգն էր ասիկա ամէն անգամ որ բան մը արտադրէր. առանց կարենալ բացատրելու թէ ինչո՞ւ այս անգամ բոլորովին պաշարուած կ'զգար այդ մտահոգութիւնով. եւ հետզհետէ սեւեռուն գաղափար մը դառնալով զգալի յոգնութիւն կը պատճառէր իր ուղեղին :

Քիչ մը հանգչելէ ետքը որոնց միջոցին մէկիկ մէկիկ գրուած թուղթերը աչքէ անցուց, նորէն սկսաւ աշխատութեան եւ ալ մէկ շունչով առաջին գլուխին առաջին ձեռքը վերջացուց :

Յոյսը դնելով անոնց կրկին սրբագրութիւններուն վրայ առանց վերստին կարդալու անպարեց պարտէզ այս անգամ զուարթ եւ երգելով քթին տակէն :

Կէս օրի մօտ էր արդէն, սպասուհին մեծ աղմուկով ճաշը պատրաստելու վրայ էր, երբեմն արտորալով կը հասնէր մինչեւ պարտէզ ձեռքը կը դնէր ճակտին եւ կը նայէր դիմացը՝ արեւին ձգած ճառագայթներուն երկարութենէն գուշակելով ժամը: Ոսկեգոյն աքաղաղ մը հաւնոցին վրայ բարձրացած կ'երգէր իր կոկորդին բոլոր թրթռուն եւ ջինջ երգը, յետոյ թեւերը թօթուելով որոնք կը պսպղային արեւին ցոլքերը փոխառած, իջաւ գետին աղբանոցին մէջէն հատիկներ որսալու :

Հրանտ պարտէզին մէջ կը պտուտփէր աչքը առածին չափ դիտելով շուրջը. կարծես մեծ հոգէ

մը ազատած էր եւ ինքզինքը տուաւ բոլորովին իր սրտին ուրախութեան. հիմա ալ եւս բաց օղին խոշոր ծառերու իրարու միացած եիւղերուն ներքեւ խորհելով իր արտադրած էջերուն՝ աւելի ներողամիտ էր եւ անհամբերութեամբ կը սպասէր երեկոյեան որպէս զի Սարգիս իր մօտ վերադառնայ եւ անոր կարգայ իր գործը :

Այլ սակայն երեկոյին Սարգիս բոլորովին գէշ տրամադրուած վերադարձաւ, հակառակ Հրանտի ստիպումներուն անիկա չուզեց խոստովանիլ իր նեղութիւնը. թեթեւ մը շիկնելով ամէն անգամ որ Հրանտ խօսքը կը դարձնէր այդ կէտին:

— Վերջապէս ո՞վ քեզի ըսաւ որ հոգ ունիմ բարեկամ, աւելի աղէկ չէ՞ որ քու վէպովդ զբաղինք:

Հրանտ իր եսասէր գոհացումին մէջ վայրկեան մը մոռցաւ ամէն բան եւ դէպի սենեակը ուղղուեցաւ Սարգիսին հետ: Հոն անմիջապէս սկսաւ ընթերցումին. Սարգիս պարտասած թաղուած էր օրօրոց աթոռի մը մէջ եւ մտիկ կրնէր ընկերը թեթեւ մը օրուելով. երբեմն կը կենար եւ աւելի ուշադրութեամբ կը լսէր Հրանտի հաճելի, գրաւիչ ծայնը, եւ երբ անոր աչքերը իրեն կը դառնային հարցաքննելով, Սարգիս անկեղծօրէն կը մըմնջէր :

— Շատ լաւ, շատ լաւ սիրելիս . . .

Վայրկեան մը դէմքը ժպտուն, վայելք մը ունեցողի անփոյթ եւ սեւեռուն արտայայտութիւնը կ'առնէր բայց իւր աչքերը մէկէն կը մթազնէին, արտեւանունքը մեղմիւ կ'իջնային վար եւ

աթոռին խորը ապաստանելով կրսկսէր օրօրուիլ:

Հրանտ հակառակ կարդալու գրադած ըլլալուն ուշադրութեամբ կը հետեւէր իր ընկերոջը դէմքին եւ բոլորովին սխալ մեկնելով անոր անհաւասար տրամադրութիւնները ձայնը կ'իջեցնէր գրեթէ կը դողդղար մինչեւ որ Սարգիսի ժպտուն դէմքը քաջայերէր զինքը:

Պէտք է ըսել թէ ամէն ատեն Հրանտ նախ շատ յանձնապաստան որքան ատեն գործը ծրագրի վիճակի մէջ է, գործադրելու առաջին վայրկեանէն բոլորովին երկչոտ կը դառնար, շուտով ազդուող, վարանոտ իր ըրածին, եւ իր գրած մէկ էջը երբէք վատահօրէն չէր կրնար դատել. երբեմն անիկա իր լաւագոյն արտադրութիւնը կը կարծէր անմիջապէս խոստովանելու համար որ տկար էր, առանց կորովի, բոլորովին տարբեր իր մտադրածէն: Չափազանց լուրջ, եւ խստապահանջ ինքզինքին համար, գործ մի սկսելէն մինչեւ վերջացնելու պահուն ջղագրգիռ եւ անորոշ վիճակի մը մատնուած կ'ըլլար, միտքը միշտ յոգնութեան մէջ, ամէն վայրկեան խորհելով իր գրելիքին, ֆռագները, բառերն իսկ վիճաբանելով մրտովի: Ասոր համար է որ հակառակ իր գրածը ուրիշին կարդալու տենջանքին — ասով անոր ընելիք ազդեցութիւնը դատելու համար — բացարձակ չարչարանք մը կը դառնար անիկա, հոգեկան յոգնութիւն մը, որ ջլատում կը պատճառէր իրեն:

Երբոր գրածը վերջացաւ, կամաց մը թուղթերը դրաւ գրասեղանին վրայ, զգուշանանալով իր

ընկերոջը նայելու. անիկամիշտ խորտչեցնող երեւոյթ մը ունէր եւ Հրանտին կը նայէր խորունկ բայց անթափանց նայուածքով մը:

— Է՛ ինչպէս գտար Սարգիս, հարցուց վերջապէս Հրանտ:

Անիկա վայրկեան մը վարանեցաւ յետոյ գրեթէ մոլեգին ըսաւ բարեկամին.

— Կուզե՞ս որ շիտակը ըսեմ, քու վէպդ չպիտի կարդացուի:

Սրտմտած, յուսաբեկ քանի մը վայրկեան Հրանտ բառ մը չկրցաւ ըսել. Սարգիսի դէմքը հետզհետէ ձգտուած՝ պայթելու մօտ զայրոյթի մը արտայայտութիւնը ունէր:

Բոպէ մը գլուխը աթոռին յենակին դնելով ուժգնակի թողուց որ անիկա զինքը օրրէ արագութեամբ. յետոյ իր տխուր աչքերը ընկերոջը դարձնելով գրեթէ մեղմ ձայնով որ բոլորովին կը հակասէր իր երեւոյթին, ըսաւ ծանր ծանր.

— Հարկաւ թէ չպիտի կարդացուի բարեկամս, գիտե՞ս թէ որո՞ւ համար կը գրես կոր ատիկա, օր մը միայն կը բաւէ որ շփման մէջ ըլլաս քու ընթերցողներուդ հետ, կշռես անոնց մտաւորականութիւնը, հասկնալու ընդունակութիւնը որպէս զի համոզուիս թէ ինչ չա՛փ եշմարտութիւն կայ ըսածիս մէջ եւ թէ մանաւանդ ինչ ունայն ջանք մըն է, կորսուած կորով մը, քու ըրածդ:

Հրանտ հետզհետէ ինքզինքին եկած եւ ա՛լ հասկնալով Սարգիսի ըսածները գրեթէ կը ժպտէր. բայց ան աւելցուց.

— Ճշմարիտ կ'ըսեմ քեզի, պէտք չէ որ քու

փղոսկրէ աշտարակիդ մէջ փակուիս, բոլորովին անգիտակ վաղը քու ետեւէդ ոռնացող համայնքին իսկական արժանիքին, որովհետեւ բնաւ մի տարակուսիր թէ այդպէս գործ մը մէջտեղ հանելով աւելի քու ետեւէդ ոռնացողներու պիտի հանդիպիս քան թէ երեսիդ անկեղծօրէն նշմարտութիւնը ըսող բարեկամներու:

Ու երկար ատեն խօսեցան հակելով մէկ կամ միւս կողմին:

Վերջապէս Սարգիս հրապուրուած Հրանտին անսահման վստահութենէն որ անոր ամբողջ էութենէն կը բղխէր եւ ձայնին, խօսքերուն կուտար համոզիչ շեշտ մը անդիմադրելի ձգողութիւն մը, միւս կողմէ հպատակելով ներքին փառքի մք, գոնէ անգամ մը հրճուելու լաւագոյն ընկերութեան մը հեռանկարովը, ուր իրենց կրթական եւ գրական ջանքերը պիտի գնահատուէին, Սարգիս ինքզինքը թողուց հոսանքին, մանաւանդ որ Հրանտ կ'ըսէր այդ միջոցին:

— Ես իրաւ որ չեմ հասկնար ձեր վարմունքը, դուք ալ կ'աշխատիք ինծի չափ եւ ինձմէ աւելի, առաւօտուն կանուխ խմբագրատուն կը վազէք, սիրտ կը հատցնէք անընդհատ պէտքերը մատնանիշ ընելու կրթական հաստատութիւններու անբաւական գործունէութիւնը մէջտեղ դնելու, ցոյց կուտաք վնասները, որ մեզի կը սպասեն եւ ատոր փոխարէն վստահ էք թէ ձեր ընթերցողները ձեզի մտիկ չպիտի ընեն, թէ ձեր գրածը ոչ մէկ ազդեցութիւն յառաջ պիտի բերէ, թէ նոյն իսկ այդ ընթերցողը արժանի չէ ձեր խորհուրդներուն ձեր

առտօնորդող յօդուածներուն. քանի որ ատոր համոզուած էք բոլորովին ալ ինչո՞ւ կը գրէք: Գոնէ ես բոլորովին համոզուած եմ հակառակին. գիտեմ թէ ինչպէս ամէն համայնքի մէջ, մեր ընթերցողներուն մէջ ալ մաս մը կայ անգիտակ վիճակի մէջ որուն նաշակը այնքան ալ խանգարուած չէ, թէ կարող է գրական լաւ գործ մը գնահատելու, բայց խնդիրը այդ լաւ բնագոյնները արթնցնելն է, ահաւասիկ . . . :

Անխօս՝ Սարգիս մտիկ կ'ընէր :

— Այնպէս չէ՞, բարեկամս, քանի որ ես կը հաւատամ անոր՝ իմ վարմունքս անելի տրամաբանական է քան թէ ձերը քանի որ ինձմէ անելի կ'աշխատիք, կը տքնիք ի հարկին, համոզումը ունենալով ի զուր յոգնած ըլլալու :

Յետոյ խօսեցան վէպին բուն գրական արժէքին վրայ. պէտք էր սկիզբի քանի մը տողերը փոխել անոնք բռնագրօսիկ եւ դժուարաւ արտադրուած ըլլալու զգայնութիւնը կուտային. առաջին դեղեւոդ քայլերը գործին, բայց ընթերցողը պէտք չէր գուշակեր հեղինակին տկարութիւնը. ինչքան ալ անխուսափելի ըլլար ատիկա :

Սարգիս ձեռագիրները ձեռքը առաւ եւ սկսաւ թղթատել հատուածներ կրկին կարդալով. Հրանտ քովը եկած կը հետեւէր. աչքերը կեցան աղջկանը նկարագրութեանը վրայ :

«Անոր աչքերուն մէջ կարծես թէ ծածկուած մշտնջենական հրայրք մը կար, այնքան ուժգին որ գրեթէ կ'այրէր այտերուն վերին մասը, քիչ մը ցցուած արդէն հակառակ իր հանդարտ եւ բնա-

կան երեւոյթին իր ամբողջ էութենէն խռովք մը կ'արտաշնչուէր, իր հասած աղջկան համեղ մորթին վրայէն սարսուռի պէս կ'անցնէին կարծես ուշ մնացած փայփայանքներու կարօտը . . . » :

— Դեռ ի՛նչ մրմնջեց կատակով Սարգիս, իրաւ կը կարծես Հրանտ, որ այս տեսակ աղջիկներ կը վխտան մեր շուրջը :

— Բայց ինչո՞ւ չէ, սիրելիս, մինակ խնդիրը զիրենք տեսնելուն վրայ է, կամ մանաւանդ անոնց հոգիէն անցած գրեթէ անմատչելի վրդովմունքներուն, յոյզերուն, տենջանքներուն անդրադառնալը, զանոնք զգալը . . . :

Քիչ մը մտածկոտ մնաց . . . Հակառակը ապահովաբար անկարելի պիտի ըլլար այսքան գեղեցիկ այսքան նրբօրէն գեղեցիկ միջավայրի մը մէջ. բայց մէյ մը շուրջդ նայէ՛ բարեկամ. ինչո՞ւ կ'ուզես որ աղջիկ մը, ան ալ արեւելքի աղջիկ մը անզգայ ըլլայ, անկարող՝ բոլոր այն յուզումներուն զգայնութիւններուն որոնց նկարագրութիւնը եւրոպական վէպերու մէջ մեր ուշադրութիւնը կը գրաւէ եւ մեզի երազել կուտայ անոնց վրայ:

Եթէ մէկ կողմէն ընկերական կեանքը կը պակսի աղջիկներուն, միւս կողմէ ինչ բնութեան հարուստ գեղեցկութիւն, գիտես որ միշտ այս քաղաքը ամէնէն հին ատեններէն ի վեր ամէնէն խռովիչ գեղեցկութիւնները եւ ամէնէն առեղծուածային կանացի հոգիները տուած է, նոյն կըլիմային տակ, նոյն տեղէն շրջապատուած. ինչո՞ւ կարծել թէ միայն մեր աղջիկները անընդունակ պիտի ըլլային զգայնութիւններու, տեսակ մը գե-

րագրգռութեան ամէն կարգի զգացումներու գր-
րեթէ միատիքական չափազանցութեան որ մէկ
խօսքով կը յատկանշէ Բիւզանդիոնը :

Աչքերը հեռուն թափառելով մնացին . . .

Սարգիս , չէ , չէր ուզեր համոզուիլ բնաւ թէ
հին օրերու մասուններու մօտէլներուն եւ մեր այս
օրուան լայնածաւալ Պօլսեցի կիներուն մէջ ո եւ
է հեռաւոր առնչութիւն կրնար գոյութիւն ունե-
նալ . խոհեմութիւն չսեպեց իր տաք գլուխ բարե-
կամին հետ վիճաբանութեան բռնուիլ այս խրնդ-
րին վրայ բայց կէս մը կատակով կէս մը լրջօրէն
պատասխանեց .

— Է՛հ , ինչպէս յայտնի է երէկ չէ առջի օրը
հասած ես Պօլիս եւ դեռ անմիջական յարաբե-
րութեան մէջ չես մեր շատ շնորհալի օրիորդ-
ներուն հետ . ապահովաբար քիչ մը տկարացած
պիտի ըլլար քու այդ տեսութեանդ վրայ ունե-
ցած հաւատքդ :

— Կը կարծե՞ս Սարգիս . . . ինչ որ ընդհակա-
ռակը քեզի կը կուրցնէ քու շատ մօտ ըլլալդ է
եւ բնաւ ետ գացած չըլլալդ հեռուէն տեսնելու
համար . այն ատեն միայն պիտի անդրադառնա-
յիր որ շատ մը սնտոյի մանրամասնութիւններ
պիտի անհետանային եւ ընդհանուր գիծերը , գըլ-
խաւոր նկարագիրը միայն պիտի ցայտէր եւ պի-
տի տիրապետէր . ո՞վ կրնայ պնդել թէ հնութենէն
մեզ աւանդուած տիպարները իրենց ժամանակին
սովորական տիպարներն էին . թերեւս այս նոյն
փողոցներուն մէջ նոյն ձեւով լայնածաւալ կիներ
կը պտուտքէին , նոյն ձեւով կ'ապրէին մինչ իր

աշխատանոցին մէջ առանձնացած՝ արուեստագէտը կը ջանար անոնց ամբողջութենէն ցայտող նկարագիրը, անոնց հոգեկան վիճակին կախարդիչ եւ նրբին պէսպիսութիւնը գիծերու կամ մօզաիքներու միջոցաւ համադրական ձեւով մը անմահացնել :

Կ'երեւի Սարգիս համոզուեցաւ Հրանտի վերջին խօսքերուն, կամ միտքը բոլորովին տարբեր տեղ գնաց, որովհետեւ առանց պատասխանելու անոր՝ մնաց երկար ատեն, մինչ միւս կողմէ իր դէմքը հետզհետէ կը ցոյացնէր իր հոգեկան տագնապը որուն վրայ նախ չէր ուզած խօսիլ :

Հրանտ ա՛յն ատեն միայն իմացաւ Սարգիսի նիւթական նեղութիւնները, անհանդուրժելի տագնապները առօրեայ ծախքերու դէմ դնելու. իր մօրը հացը հայթայթելու համար: Ամբողջ քայքայում մըն էր ֆիզիքական եւ բարոյական այդ խեղճ տղուն վիճակը որ յիմարութիւնը ունեցած էր փոխանակ ուրիշ գործի մը դիմելու իր անձնական հակումներուն անսալով խմբագրական եւ գրական գործին մէջ մտնալը: Հոն ալ ամէնէն նենգաւորները եւ ամէնէն խաբեքաները կը յաջողէին, ինչպէս առեւտրական շատ մը ասպարէզներու մէջ որոնց թուումը առջի օրէն զգուանք ազդած էր երկու ընկերներուն. իրենց ընդգրկած ասպարէզին առերեւոյթ անձնուէր եւ ազնիւ կեղեւին տակ ի՛նչ սինլքոր կեղծաւորութիւն, ի՛նչքան աղտոտ գործեր կային կատարուելիք, ուսուսի, արմուկ արմուկի անխնայ պայքար մը, ատիճան մը բարձրանալու համար:

Սարգիսի յառաջ բերած բոլոր բարոյական արգելքներէն աւելի ճշմարիտ արժանիքի մը անկարողութեան մատնուելու այս շօշափելի ապացոյցը զինքը շատ աւելի դղրդեց.

— Ա՛հ իրա՞ւ էր արդեօք. ինքը պէտքը չունէր նիւթական օժանդակութեան, ինքը բարեբախտաբար հացը անկէ չէր սպասեր. բայց ասիկա բաւական չեղաւ իր հոգին ամօքելու եւ դառնութիւնը մնաց հոն լնացած վիճակի մէջ ուրկէ ամբողջ խռովուած կը զգար ինքզինքը :

Տենդոտ մատներուն տակ իր ձեռագիրները կը ճմուժկէր ու ինքզինքը սեղմուած կը զգար, բացուելու, դուրս ելնելու, ազատ օդ շնչելու պէտք մը՝ առաջին անգամ հարցում մը՝ ծանր բայց ապահով ինկաւ մտքին մէջ . . .

— Պիտի կրնամ այս ասպարէզին մէջ ապրիլ. Ի՞նչ, արդէն դասալքութիւնը . . . արդէ՛ն յուսահատութիւնը, որ կարծես իրեն կորսնցնել կուտար կատարելիք գործին համար իր ունեցած համարումը :

— Ի՞նչ ընել . . . :

Բարձր ձայնով ուղղեց այս հարցումը Սարգիսի որ չափազանց տժգոյն՝ ոտքի կեցած էր եւ հաւանաբար դժգոհ իր սիրտը բացած ըլլալուն՝ կարծես բացատրութիւն տալու կը պատրաստուէր:

Հրանտ հասկցաւ ասիկա ու անսահման գթութիւն մը ունեցաւ իր տարաբախտ ընկերոջը համար. որքա՛ն պիտի ուզէր զայն ապահովցնել, անոր բացատրել թէ ինքը կը հասկնար անպատում եւ ազնիւ անձնուիրութիւնը որ հակառակ ան-

հանդուրժելի անծկութիւններու, զինքը ոտքի վըրայ կը պահէր մտադրուած ճամբան շարունակելու համար. մանաւանդ որ այս պարագային իր նիւթական նեղութիւնը ոչ թէ պարտկուելիք ամօթ մըն էր, այլ ցուցադրուելիք հերոսութիւն մը . . .

Իրաւ է թէ Հրանտ միշտ բարեկեցիկ, միշտ ուզածը ձեռքին տակ ունենալու վարժուած ըլլալով աղքատութեան դէմ կը ճակատէր իբր dilettant մը, անոր վիպային հանգամանքէն աւելի հրապուրուած, անգէտ այն կացութեան որ ճշմարիտ աղքատ մը կրնայ հասկնալ. այն միայն որուն բերնին հացը պակասած է եւ շարունակական զրկանքներէ քայքայուած՝ մշտնջենական գլխի պտոյտի մը մէջ՝ ոտքերուն տակէն հողին փախչիլը կը զգայ .

Անտարակոյս Հրանտ չէր գիտեր թէ ճշմարտապէս ինչ կայ ամօթալի, ստորնացուցիչ, ապաւանարար աղքատութեան մէջ. անիկա գերազանց տկարութիւնն է, անկարողութիւնը եւ շարունակական գիտակցութիւնը թէ առաջին հանդիպողը կրնայ իր վրայէն կոխելով անցնիլ: Սարգիս գիտէր ասիկա, բաւական անգամներ ճանչցած էր դառն տենդը գրպանը ստակ մը չունենալուն, մէկու մը նման որ կարծես ամէն բոլոր վտանգի մը կը սպասէ եւ անոր դէմ անպաշտպան է, որուն քայլերը հաստատ չեն կոխեր, որ ամէն բանէ կը վախնայ հալածուած անասունի մը պէս, որսորդներու առջեւէն: Քանի՜ անգամներ Սարգիս՝ զըլուխը հարուստ զրական ծրագիրներով՝ սիրտը

լեցուն ազնուական վեհանձնութիւնով մը՝ հոգւոյն խորերէն առիթը ունեցած էր զգալու այն անսահմանելի արհամարհանքը որ կը պարուրէ աղքատ մարդը. գրպանին պարապութիւնը գիտէր որ երբեք ծածուկ չմնար, անիկա դուրս կ'ելլայ, կը ծանուցուի. եւ ամբաստանող շրջանակ մը կը շինէ դատապարտուածին. հակառակ իր կորովի կամքին, չէ՞ մի որ յանախ կը զգար թէ շարժումները կը ծանրային, ծայնը երկչոտ կը դառնար ու կը թոթովէր եւ իր ամբողջ էութեան մէջէն կը կորսնցնէր այն հաստատութիւնը, որոշ գիտակցութիւնը իր արժէքին, որով մարդս իրեն տեղ կը բանայ ուրիշներուն քով եւ իր ապրելու իրաւունքը կը պահանջէ :

Հրանտ չէր գիտեր բոլոր ասոնք եւ նոյն իսկ Սարգիսի ցաւագին ստուերը որ այս միջոցին ոտքի վրայ կը պտուտքէր շուարած եւ երկչոտ՝ գրեթէ կաղալով իր ոսկրաթեք սրունքներուն վրայ, շատ մը զգացումներ ներշնչեց իրեն, բայց չտարակուսեցաւ այն յօշոտիչ եւ քայքայող ցաւին վրայ որ այս միջոցին գրաւած էր ընկերոջը հոգին :

Յետոյ անմինջական դարմանին խորհեցաւ եւ շատ զգուշութիւնով փոխատուութիւն մը ըրաւ Սարգիսին :

Այն օրէն ետքը Հրանտ շարունակեց իր գործը նուազ ոգեւորութեամբ. բան մը կոտրած էր իր մէջ եւ նախազգացումը ունէր կարծես իրեն ըստ պատող անիրաւութեան: Իրիկունները իր առօրեայ գրական խոնջէնքէն ետքը նոյն ներողամիտ եւ գրեթէ գորովագին զգացումով չէր որ կը

Թղթատէր օրուան թերթերը, ջանալով ասդին անդին արտայայտուած իրական տաղանդի մը կամ բարձր իմացականութիւն մը գուշակել տուող մտածումի մը յենլով իր հաւատքը արժարծել վաղուան գրականութեան վրայ: Օր օրի աւելի խստապահանջ եւ խորապէս վիրաւորուած առօրեայ պոռոտախօսութիւններէն եւ տարտամօրէն գուշակելով դիւրասահ ֆրագներու ներքեւ օրուան գրականութիւնը վարողներուն կասկածելի բարոյականը. կը սկսէր իր կարգին հեզնող եւ անաչառ, աններող եւ խիստ դառնալ: Իր զուարթ եւ անփոյթ երիտասարդի թարմ դէմքին վրայ արդէն սկսած էր ուրուագծուիլ թեթեւօրէն դառնութեան խորշոմը: Օր մը հայելիի մէջ տեսնելով այդ նմանութիւնը Սարգիսին հետ նախ խնդացրնել տուաւ զինքը, բայց անիկա յամառեցաւ մնաց գլխուն մէջ եւ իրիկուան դէմ բաց պատուհանին առաջք, ճակատը զով օդին, քիչ մը տենդոտ ծայնով, կրկնեց իրարու վրայ.

— Չէ՛, ես չեմ ուզեր իրենց souffre douleurը ըլլալ:

Այլ սակայն արագութեամբ իր գործը կը յառաջանար այլ եւս քիչ անգամ կը կարդար իր ձեռագիրները Սարգիսին, անոր փոխարէն յաճախ կը խօսէր իր վէպին վրայ. զարմանալի ձեւով մը տակաւ առ տակաւ իրենց դերերը սկսած էին փոխուիլ. այն օրէն որ Սարգիս անդրադարձած էր թէ իր ընկերոջը հոգիին մէջ ալ սպրդած էր յաջողելու տարակոյսը, որուն մասամբ նպաստած էր իր յոռետեսութեամբը՝ ներքնապէս վախնալով

որ Հրանտի գրական գործին վիժելուն պատճառ կ'ըլլայ անուղղակի ձեւով մը՝ ամէն բան կ'ընէր անոր վատահուժիւն ներշնչելու :

Հրանտ լռելեայն մտիկ կ'ընէր, կամ աւելի ճիշտը՝ կը դիտէր Սարգիսի հոգեկան յեղյեղուկ վիճակը, անոր ֆիզիքական տկարութիւնը, անոր դէմքին միշտ ցաւ մը ունեցողի ծամածռութիւնը իրեն ծայրայեղ բաներ խորհիլ կուտային, անգամ մը ջղագրգիռ եւ չափազանց տժգոյն Սարգիս իրեն հետ խօսած ատեն գրեթէ տագնապ մը ունեցած էր. բոպէ մը ձայնը բռնուելով կոկորդին մէջ եւ խեղդուողի պէս գալարելով իր բազուկները մինչեւ որ ինքզինքին գալով թիկնաթռուին մէջ կծկուած՝ առանց խօսելու, անթարթ աչքերով մնացած էր երկայն ատեն :

Հրանտի սրտին մէջ տարտամ եւ անախորժ զգայնութիւն մը մնացած էր անկէց ի վեր, հագիւ թէ գթութեան զգացումը կը մեղմացնէր այդ անհանոյ յիշատակը ու երբ կը տեսնէր իրիկունները, իր քովէն մեկնելէն ետքը, Սարգիսի յամբ եւ տաժանելի գնացքը դիմացի զառիվերէն մագրլցելով իր անոյժ, ջլատուած անդամներուն վերջին ճիգովը, ուժգնակի գլուխը անդին կը դարձնէր եւ կը մրմնջէր .

— Խեղճ տղայ :

Այդ իրիկուն ընթրիքէն ետքը անմիջապէս առանձնանալով Հրանտ վայրկեան մը թափառեցաւ սենեակին մէջ, յօնքերը խիստ եւ մտազբաղ. իր Բարիզէ վերադարձին առջի օրերէն իսկ տեղի ունեցած էր այն անխուսափելի բաղխումը իր եւ

իր ծնողքին մէջ որուն վրայ չէր տարակուսեր
քնաւ. իր ծնողքը յուսախաբ ըլլալու երեւոյթ
ունէին, տարտամօրէն իրեն զգացնել տալով թէ
այդ չէր իրմէ սպասուածը, միւս կողմէ ինքը ա-
մէն վայրկեան կ'ընդլզէր անոնց բան մը դատե-
լու եղանակին, անոնց մտածումներուն դէմ. ա-
նոնց շարժումները, անոնց խօսքերը տգեղ կ'ե-
րեւային իրեն, գէշ կը հնչէին իր ականջներուն
եւ մանաւանդ իր քրոջը եասէր եւ խայթող նը-
կարագիրը, յանախ անգիտակցօրէն թունաւոր,
զինքը կը դառնացնէր բոլորովին, եւ ասոր հա-
մար էր որ կը զգուշանար իր ընտանիքին մէջ
երկար ատեն մնալու, եւ հասած էր այլ եւս վի-
ճակի մը ուր ստիպողական բառերէն զատ խօսք
չէին փոխանակեր իրարու հետ. երբեմն Հրանտ
Սարգիսը կը հրաւիրէր մէկտեղ անցնելու երե-
կոյթը եւ անմինջապէս սանդուխներէն վեր մա-
զըցելով կ'երթային տանը ամէնէն վերի յարկը
պզտիկ սենեակի մը մէջ փակուելու որուն վրա-
յէն՝ կը բացուէր պատշգամբ: Մինակ Հրանտի
պզտիկ եղբայրը մտացի եւ արթուն՝ կը մնար
անկիւն մը անմռունջ հիացումով մտիկ ընելով իր
եղբայրը եւ անոր զայրոյթներուն կամ բողոքնե-
րուն հետեւելով դէմքի շատ խօսուն ծամածռու-
թիւններով :

Այդ գիշերը սակայն ջղոտցած եւ դիւրագրգիռ
այլ եւս գրեթէ կորսնցուցած էր վստահ եւ կորո-
վի երեւոյթը. քանի մը անգամ պտուտքելէ ետքը
սրահին մէջ անցաւ գրասեղանին առաջք մատին
ծայրովը ցրուելով իր ձեռագիրներուն տրցակը :

Վաղը անոնք հրատարակութեան պիտի տըր-
ուէին. եւ անգամ մըն ալ կուզէր աչքէ անցնել
եւ քննել ամբողջութիւնը յանկարծակի երկչո-
տութենէ բռնուած. խմբագրատունէ խմբագրա-
տուն՝ Սարգիսին հետ պտտած էին եւ Հրանտ
շատ քան էր տեսած. ինքը իր գործին համար
փոխարինութիւն չէր պահանջեր եւ հոն ներկա-
յացած էր իբր մէկը որ լրջօրէն հետեւած է իր
արուեստին դժուարութիւններուն որ առանց յա-
ւակնութեան գործ մը կը ներկայացնէ ընթերցո-
ղին միւս կողմէ գոհունակութիւնը ունենալով ի-
րեն համար կարելի լաւագոյնը ըրած ըլլալու, աշ-
խատած, փնտռած ըլլալու. եւ ինքը տխրութիւ-
նով դիտած էր որ այդ մարդիկը որ ամէն օր իր
արժէքով աշխատակիցներու հանդիպելու դիւրու-
թիւնը ունենալու չէին, սրտնեղութիւնով կ'ընդու-
նէին զինքը, առանց հիւրնկալող եւ քաջալերող
բառի մը որ վստահութիւն պիտի ներշնչէր իրեն:

Այլ սակայն այս միջոցին զինքը անհանգստող
քանը բոլորովին անոնց անհիւրնկալ վարմունքը
չէր. վերջապէս յաջողած էր անոնցմէ մէկուն հետ
համաձայնելու. թէեւ ներքնապէս նուաստացած
կը զգար ինքզինքը եւ յանձնառու անանկ պայ-
մաններու մէջ գրական գործ մը տալու, որոնց
գաղափարը միայն քանի մը ամիս առաջ պիտի
ըմբոստացնէր զինքը:

Մէկէն ինքն իր վրայ դարձաւ.

— Ի՛նչ տխմարներ, խորհրդածեց բարձր ձայ-
նով եւ գործի սկսաւ:

Աչքերովը կը հետեւէր ձեռագիրներուն եւ իր

վէպի հերոսուհիին նկարագիրը աւելի ցայտուն եւ աւելի որոշ կը տեսնէր տարտղնուած էջերու մէջէն :

Շուտով տպաւորութիւն կրող՝ եւ հետեւաբար փոփոխամիտ, անիկա քանի մը օր մտածելէ ետքը անհետացող երիտասարդին վրայ սկսած էր ամոքուիլ. անոր համար ունեցած աննիւթական սէրը չէր կրցած երկար ատեն մաքառիլ իր օրէ օր հասունցող երիտասարդութեան տենջանքներուն դէմ. եւ անդին գերեզմանատան մէջ հողակոյտը դեռ չէր կորսուած պարարտացած երկրէն խուժող բուսականութեան մէջ երբ արդէն անիկա կամուսնանար ուրիշի մը հետ: Իր ամուսնութեան առաջին օրերը կ'անցնէին սովորականին պէս. եւ բոյորովին գրաւուած յարափոփոխ զգայնութիւններով, երազկոտ եւ երջանիկ, հազիւ թէ երբեմն ժամանակ ունեցած էր խորհելու միւսին: Քիչ ատենէն մեռնողին ընտանիքն ալ կը հեռանար իրենց դրացնութենէն եւ ալ բան մը չէր մնար իր անցեալ յիշատակներէն :

Այսպէսով տարի մը անցած էր արդէն երբ բնական մէկ պարագայ մը ուժգնակի կը դղրդէ իր ջղային դրութիւնը. անիկա մայր պիտի ըլլայ եւ իր յղութեան շրջանին ունեցած հիւանդագին ըղձանքներուն մէջէն անդին գերեզմանոցին մէջ քնացող երիտասարդին պատկերը կը բարձրանայ իր հոգւոյն մէջ. անիկա հետզհետէ յամառող յաճախում մը կ'ըլլայ, մշտնջենական տագնապ մը. կամաց կամաց կ'անդրադառնայ թէ ամուսինը իրեն մոռցնել չէր տուած միւսը. թէ անիկա միշտ ար-

ծարժած էր իր հրայրքը եւ թէ... բուն միւսը եղած էր իր ամուսինը... որովհետեւ կը յիշէր որ Ֆիզիքական յափրացումներէն գինով գերագոյն վայրկեանին միշտ անոր դողդոջուն սիլուէթը ուրուագրծուած էր իր մտքին եւ անոր աչքերուն շողիւնը տեսած էր իր ամուսնոյն աչքերուն մէջ, անոր շունչին մասնաւոր տաքութիւնը զգացած էր իր մազերուն մէջ, անոր միշտ տենդոտ եւ սուլող շունչը հիւանդ կուրծքէն արտաշնչուած :

Ամիսներ կը գլորին միշտ նոյն շարունակական տագնապին մէջ եւ տղան կը ծնի. տխեղժ, վատառողջ տղեկ մը որ առջի վայրկեանէն մեծ դժուարութեամբ կ'ազատեն մահուրնէ եւ որուն համար բժիշկը կը յանձնարարէ անվերջանալի խնամքներ եւ խիստ հսկողութիւն :

Թեթեւ մը յոգնած Հրանտ ոտքի ելաւ, սրբագրութիւններով կը յապաւէր իր ընթերցումը եւ երբեմն ալ խորապէս մտասուզուած կը մնար էջի մը վրայ. գլխուն մէջ նոր հորիզոններ կը բացուէին. նոր ծրագիրներ լաւագոյն գրական գործերու. եւ աչքերը գիրի մը սեւեռած կը մնար երազկոտ. հիմակ արդէն կարդացուած էջերը բաժնեց եւ սկսաւ պտուտքիլ. իր քայլերուն տակ տախտակամածը կը ճռնչէր, տանը մէջ տիրող խորունկ լուսթեննէն հասկցաւ որ ժամանակը բաւական յառաջացած ըլլալու էր. գլխուն մէջ տաքութիւն կ'զգար եւ չափազանց յոգնած էր :

— Վաղը, խորհեցաւ տկարացած, վաղը առաւօտ կանուխ կը նայիմ մնացածը. բայց առանց հնազանդելու այս ներքին փափաքին նո-

րէն եկաւ գրասեղանին առաջք եւ պահ մը անգործ մնալէ ետքը շարունակեց իր ընթերցումը :

Հիմակ կէս մը թմրած մտքով կը հետեւէր իր հերոսուհիին կեանքին. անոր գործած անուղղակի չարիքին անդրադարձումն էր այլ եւս. իր մայրութեան առջի ամիսներուն չափազանց գրաւող գրադումներէն հազիւ սթափած սարսափով դիտած էր թէ իր տղեկը զարմանալիօրէն կը նրմանէր մեռած երիտասարդին :

Հրանտ երկարօրէն ծանրացած էր այս նմանութեան օր օրի երեւան գալուն վրայ. նախ դէմքի շարժում մը եղած էր ան, յետոյ ճակատը եւ մանաւանդ ժպիտը. տղու անկայուն, տարտամ ժպիտը որ ճշդիւ նկարագիրը ունէր անոր հոգեվարքի ժամերուն մէջ ուրուագծուող ցաւագին ժպիտին երբ իր սիրելին մօտը կ'զգար. եւ այլեւս մօրը համար տանջանք մը եղաւ տրդուն նայիլը անոր դեռ չտեսնող աչքերուն անորոշ նայուածքին հանդիպիլը :

Քանի տղան կը մեծնար, նմանութիւնը այնքան որոշ, անվիճելի կը դառնար մօրը համար, իր շուրջը գտնուողները չէին կրնար գուշակել այն ներքին ծածկուած ցաւը որ ճակատագրային ուշգնութեամբ մը կը ծանրանար, կը ջախջախէր զինքը : Երկար ժամեր քնացած տղեկին անկողնին քով մտիկ կ'ընէր անոր ընդհատ շնչառութիւնը մինչեւ որ խելայեղ փախչէր անկէ ականջները գոցած կարծես հալածուած վիշտէն :

Տարիներ կ'անցնին եւ տղեկը կը մեծնայ դրժուարութեամբ. տժգոյն եւ մելամաղձոտ, բերանը

անվարժ ու եւ է ժպիտի եւ ահաւասիկ որ յանկարծ պզտիկ սովորական պատահար մը, ցրտառու թիւն մը պատճառ կ'ըլլար որ տղան հիւանդանայ :

Ու ալ մօրը համար կ'ըսկսի Գողգոթան . ամէն օր տղան արագութեամբ կ'անցնի այն փուլերէն որուն մէջ ժամանակաւ խեղճ երիտասարդը տառապած էր , եւ նմանութիւնը այնքան աւելի կը շեշտուի այնքան բացարձակ կը դառնայ որ խեղճ մայրը երբեմն չի կրնալով ինքզինքը զսպել զայն կը պօռայ ամէնուն : Ու օր մըն ալ վերջապէս զանգակները կը ղօղանջեն նորէն եւ պզտիկ ներմակ դագաղը կ'անցնի փողոցէն , քիչ մը աւելի պզտիկ այս անգամ , երթալ նոր հողակոյտ մը կազմելու համեստ գերեզմաննոցին մէջ :

Հրանտ մասնաւոր ուշադրութեամբ կը քննէր այն մասերը ուր մանրակրկիտ ձեւով մը կը բացատրուէր մտապատկերի մը — նոյն իսկ հեռաւոր , նոյն իսկ այլ եւս անգոյ — ուժգին եւ անմիջական ազդեցութիւնը չճնած էակի մը ֆիզիքական եւ բնախօսական կազմութեան վրայ : Իր այս թէզը հաստատող գիտական եւ հոգեբանական որոնումները եւ նօթերը անգամ մըն ալ աչքէ անցուց եւ վայրկեան մըն ալ անոնցմէ ոմանց հակասութիւններէն վրդովուած մտքի խառնակութիւն մը ունեցաւ , բայց շուտով ինքզինքը գտաւ եւ սկսաւ էջերը կարգի դնել տարտամօրէն մտածելով թէ ինչպէս բարոյախօսները յանցանքի մը պատիժը պիտի գտնէին հոն ուր միայն բնախօսական գործողութիւն մըն էր կատարուած :

Յետոյ յաջորդ օրուան տեսնալիք օրագրողներու եւ խմբագիրներու գաղափարը շուտով վանեց գլխէն այս կարգի գուտ մտաւորական մտահոգութիւն մը եւ թեթեւ մը օրօրուելով սկսաւ խորհիլ վաղուան վրայ :

Քանի շաբաթներէ ի վեր վէպը հրատարակուած էր արդէն եւ Հրանտ իրեն ուղղուած թունալիք ակնարկութիւններէն զատ, ոչ մէկ գնահատող ոչ մէկ խրախուսող բառ չէր լսած. տեղական թերթերը բոլորովին լուռ մնացած էին իբր թէ բան մը եղած չըլլար եւ հետզհետէ իրեն ունեցած ծանօթներուն մէջէն գրականութեամբ զբաղողներ չէին ծածկած իրենց անչափելի ձանձրոյթը յօրանջելու երեսին. նոյն իսկ այն թերթը ուր Հրանտ համաձայնած էր վէպը հրատարակելու, ապերախտ գտնուած էր իր աշխատութեան յարգը բնաւ չգնահատելով. մէկ երկու թիւէն ետքը խմբագրապետը զգացուցած էր իր յուսախաբութիւնը եւ քողարկուած բառերով իր անհամբերութիւնը յայտնած էր վէպին երկարութեան վրայ :

— Դեռ շատ պիտի տեւէ՞ արդեօք :

Ճիշդ իր վէպին ետեւը զարհուրելի պատահարներու մէջ կը պատմուէր Սիրոյ արշար անուն թերթօն մը եւ խմբագրապետը նախ զգուշաւոր, յետոյ անպատկառ հասկցուցած էր իրեն թէ ինչպէ՞ս կ'ըլլայ բուն վէպը :

Սիրտը նողկանքով լեցուն եւ յուսաբեկ՝ Հրանտ կը վերադառնար տուն ամէն օր խորհելով թէ ա՛յ ձեռագիր չպիտի տար հետեւեալ օրուան թէ ալ չպիտի շարունակէր իր վէպին հրատարա-

կութիւնը , բայց Սարգիս ամէն իրիկուն կուգար իր բարեկամը հանդարտեցնելու եւ քաջութիւն տալու :

Հիմա Հրանտ տղու մը պէս հնազանդ մտիկ կ'ընէր Սարգիսին. թեթեւ մը տժգունած էր արդէն եւ աչքերուն մէջ տենդ կար. ա՛լ իր յախուռն վատահուլթիւնը բոլորովին կորսուած էր կարծես եւ նոյն իսկ յուսախաբութեան սաստկութեան մէջ բառ չէր գտնար գանգատելու: Երբ թիկնաթոռին մէջ ընկողմանած մտիկ կ'ընէր իր ընկերոջը որ հակառակ իր վատառողջ եւ դիւրաբեկ երեւոյթին տոկացած էր այսչափ ատեն՝ այլ եւս իրեն յայտնուած գրական աշխարհին գռեհկութիւններուն, յաւակնոտ տգիտութեան, չարամիտ եւ խայթող լեզուներուն՝ տեսակ մը հիացում կը զգար անոր համար եւ խորապէս կ'ըմբռնէր թէ ինքը անոր յամառութիւնը կամ տեսակ մը եկունութիւնը չպիտի ունենար դիմադրելու: Սարգիս միշտ թեթեւ մը կաղալով իր ոսկրաթեք սրբունգներուն վրայ, միշտ չափազանց տժգոյն եւ անարիւնութենէ սպառած, իր դիմաց կը խօսէր վատահուլթեամբ եւ գրեթէ յանդիմանելով ընկերոջը տկարութիւնը: Այն ատեն Հրանտ աչքը պտտցնելով իր առոյգ մարմնոյն վրայ իր ջլատած բայց յաղթանդամ կազմուածքին վրայ գրեթէ ամօթ կը զգար իր առողջութենէն: Եւ երբ յետոյ Սարգիս իր տունը վերադառնալու համար կը բարձրանար զառիվերէն, միշտ դեղեւուն, միշտ անհաստատ իր տկար սրունքներուն վրայ այլ եւս գթութիւն չէր ներշնչեր իրեն, այլ տեսակ մը գո-

րովագին վատահուժիւն. գիտէր որ անիկա հակառակ ամէն բանի պիտի շարունակէր իր ճամբան :

Իրաւ է թէ Հրանտ երկար ատեն իր իսկ յանդգնութենէն գինովցած էր եւ տեսակ մը իրմէն իսկ արտաշնչուող մտաւոր ճառագայթումի մը մէջ չէր կրցած կամ չէր ուզած տեսնել իրերը իրենց բուն վիճակին մէջ. եւ հիմակ ինքզինքը բոլորովին ճամբէն դուրս կը զգար՝ անկարող՝ ուղղութեան մը հետեւելու. որքան ատեն որ տեւած էր վէպին հրատարակութիւնը, դեռ ներքին յոյս մը զինքը կը կազդուրէր եւ մասամբ ինքզինքը ուժով կը զգար իր արունաստակիցներու խայթոցներուն դէմ բայց երբ վերջին ձեռագիրները յանձնելով տեսած էր խմբագրապետին տաղտուկէ մը ազատողի գոհունակութիւնը, ըմբռնած էր անմիջապէս թէ իր երկարատեւ խոնջէնքը ոչ մէկ ձեւով արժէք չէր ունեցած, թէ բոլորովին ունայն էր, բոլորովին ունայն պայքարիլ գրական այդ միջավայրին մէջ, ապուշցած եւ սնտոյի ընթերցողները ունենալով իր ետեւէն:

— Ահ վերջին թուղթերը, լա՛ւ, լա՛ւ:

Հրանտի ականջին դեռ կը հնչէին այս խօսքերը որոնց բոլոր անողոք չարակամութիւնը ինքը միայն կրնար հասկնալ :

Անտարակոյս ինքը բնաւ յաւակնոտութիւնը չունէր տարօրինակ եւ գերազանց գործ մը արտադրած ըլլալու. ինչպէս արդէն ուրիշ առթիւ ըսինք, վարանոտ եւ կասկածող՝ մինակ իր վատահուժիւնը դրած էր լրջօրէն պատրաստուած եւ

երկարատեւ մտաւոր յոգնութիւններով հասուն-
ցած գործի մը յատկութիւններուն վրայ: Միւս
կողմէ՝ իր կիրթ ճաշակը եւ օտար գրականու-
թեան համար ունեցած ընդարձակ ծանօթութիւնը
թոյլ կուտային իրեն հասկնալու ընդհանրապէս
գովուած, շփացած, փայփայուած անձերու գոր-
ծերը. թէեւ սկիզբները ներողամիտ՝ հետզհետէ
անդրադարձած էր անոնց միջակութեան եւ քանի
մը հազուագիւտ պարագաներէ զատ գիտէր թէ
անոնք թեթեւօրէն յղացուած, իբրեւ գրական
գործ ո եւ է գոյութեան իրաւունք չունէին: Ար-
դէն իր հասկացողութեամբը լաւագոյն դատուած
հազուագիւտ գործերը չէ որ ամէնէն աւելի կը
սիրուէին կը գնահատուէին. հեռուէն հեռու եր-
բեմն այսպէս առանց մօտէն ծանօթութիւն ունե-
նալու՝ միեւնոյն բաղդին ենթարկուած ըլլալու
եղբայրութիւնը կը զգար անոնց հետ եւ ատիկա
ծեւով մը կ'ամոքէր՝ նոյն իսկ կը յուսադրէր զին-
քը. բայց երբ իր վէպին աւարտելէն ետքը ոչ մէկ
խօսք ոչ մէկ յիշատակութիւն չի խլրտեց օրագրու-
թեան անսխալ հանդարտութիւնը, ձեւով մը ինք-
զինքը բոլորովին մինակ զգաց, ա՛լ բոլորովին ան-
կարող բան մը ընելու :

Սարգիս առօրեայ աշխատութիւններէն պար-
տասած՝ գրեթէ ամէն իրիկուն կուգար իր ըն-
կերը տեսնելու: Անգամ մը լաւ լուր մը բերողի
զուարթ երեւոյթովը, վազեց Հրանտի մօտ եւ դեռ
չբարեւած շնչասպառ ըսաւ անոր.

— Հրա՛նտ, գիտես, Տիրանը որ գեղեցիկ բա-
նաստեղծութիւններ կը գրէ, դուն ալ հաւնած ես

անոր գրածներուն եւ նոյն իսկ անգամ մը ըսիր
թէ շատ բան կը յուսաս իրմէն . . .

Հրանտ անմիջապէս յիշեց :

— Այսօր զինքը տեսայ եւ մեծ հիացումով
խօսեցաւ քու վէպիդ վրայ, ինծի յանձնարարեց
մասնաւորապէս քեզի յայտնել իր համակրանքը
եւ նոյն իսկ փափաք ունեցաւ անձամբ քեզ
հանչնալու :

— Ա՛հ, իրա՛ւ. բայց անմիջապէս ժպիտը դառ-
նացաւ, չէ՞ մի որ անոր երիտասարդ եւ քնա-
րերգական հոգիին խոյանքները որ անմոռանալի
տողերու մէջ կը սեւեռուէին, չէ՞ մի որ անոր հազ-
ուագիւտ զգայնութիւններու թրթռումները որ
իր բանաստեղծութիւններուն մէջ կը յայտնուէին,
միշտ անմատչելի մնացած էին, ունայն, անոնք
ալ ունայն, ամուլ ծաղիկներու պէս որ թերթ առ
թերթ ցրուած հովին, ըոպէ մը միջոցին մէջ պիտի
պտուտքին ու պիտի անհետանան առանց պտուղ
նշուելու իրենց վաղանցիկ գոյութենէն : Սարգիս
այն իրիկուն՝ նախ զարմացած՝ վերջապէս նեղա-
ցաւ ընկերոջը :

— Ա՛լ վերջապէս չէիր կրնար սպասել որ ամ-
բողջ համայնքը իր համակրութիւնը դնէր ոտքե-
րուդ առաջ, վերջապէս . . .

Հրանտ անմիջապէս զայն ընդհատեց :

— Չէ, բարեկա՛մ, մի՛ կարծեր թէ՛ յաջողու-
թեան ծարաւի՝ մինակ գնահատութիւն կը ըս-
պասէի, թէ կը յուսայի որ ամէնքը զգլխուած
հրապուրուած պիտի ծափահարէին ինծի . . . չէ՛,
բայց կը սպասէի որ մեր համեստ գրական աշ-

խարհին մէջ իմ ըրած ջանքս, որքան ալ պզտիկ ըլլայ, որքան ալ անյաջող, ի նկատի առնուի, թէ արժէք մը տրուի անոր, եւ թէ վերջապէս, ինչ գիտնամ, հակառակը ենթադրելով, պիտի պարսաւուի, պիտի քննադատուի . . . քայց այս լռութիւնը, անյեղլի եւ կայուն այս բացարձակ մեռելութիւնը . . . օ՛հ, չէ՞ . . . պէտք է խոստովանիլ թէ այլ եւս ընելիք չունիմ մեզի համար . . . :

Ինքզինքէն ելած եւ չափազանց զրգուած կը խօսէր իր ընկերոջը ծայնը խափանելով եւ անոր բոլոր առարկութիւններուն կը պատասխանէր.

— Ես մերժուած մըն եմ, բոլորովին մերժուած մը :

Օրեր անցան եւ Հրանտ անգործութենէ եւ գրեթէ առանձնութենէ հիւանդ կը պտուտքէր սենեակին մէջ. ինքզինքէն եւ ուրիշներէն դժգոհ, տարտամօրէն զգալով թէ իր առաջին անյաջողութեան դէմ ընկրկումը նկարագրի տկարութիւն մը կը յայտնէր արդէն. երբեմն մինակը կ'երթար Սկիւտարի բարձունքները եւ ինքզինքը կը մոռնար իր շուրջի շքեղ հորիզոնը դիտելով. երբեմն բնութեան գեղեցկութիւններէն հրապուրուած՝ հաճոյքով կը քալէր երկար ատեն մշակուած արտերու մէջտեղէն, կրունկովը տափակցնելով կակուղ հողը. տաք հովը իրեն կը բերէր հասունցած հասկերուն անորոշ բուրմունքը եւ կռնակը արեւին տուած կարծես տաքութիւնով եւ լոյսով պարուրուած՝ կը յառաջանար շլանալով իր շուրջի

անպատում եւ անհաւասարելի բեղմնաւորութե-
նէն: Եւ ակամայ կը խորհէր թէ ինչպէս այս
սքանչելի մթնոյորտին մէջ այսքան գեղեցկութիւն-
ներով շրջապատուած, ուր օդին մրմունջը անգամ
բուրումնաւէտ եւ կենսականութեամբ առլի քեր-
թուած մըն է ինքնին, ուր ամէն բան գեղեցկու-
թեան կը հրաւիրէ, գեղեցկութեան կը ստիպէ,
ուր ընդհանուր ներդաշնակութեան մէջ տգեղ
շարժում մը, տգեղ խօսք մը, իբր օտար ես խան-
գարող տարր մը ինքնին գոյութիւն պիտի չու-
նենար, ինչպէս այս վեհափառ գեղեցկութեան
մէջ իր պատկանած համայնքը ամէնէն աւելի գոց
կը մնար իր միջավայրին հրապոյրին եւ գրեթէ
միակ սատարողը տգեղութեան, անշնորհութեան...
ու երբ Սարգիս կուգար զինքը կը գտնէր, քով
քովի քալելով՝ Հրանտ կը մրմնջէր անոր իր մտա-
ծումները ու անորոշ հոգով մը դղրդուած կը վե-
րադառնային զառիվարէն իջնելով, հակատնին
վարդագունած վերջալոյսի փողփողուն հառա-
գայթումէն, աչքերնին քթթելով լուսայեռ քաղա-
քին մէջէն որուն ամէն պատուհանները ոսկեզօծ
հանանչներու տրծակ մը կը ցոլացնէին . . . Եւ ի-
րենց հոգին կը լենար անսահման տխրութեամբ մը:

Իրիկուն մը շատ վարանումներէ ետքը Հրանտ
յայտնեց անակնկալ մտադրութիւն մը. երկու օրէ
ի վեր նամակ մը ստացած էր հօրեղբօրմէն որ
հիմակ Բարիզ հաստատուած էր առեւտրական
գործով մը. իր եղբօրորդին կը կանչէր իր քովը,
յայտնելով թէ մէկու մը պէտք ունի իր գոր-
ծին համար եւ թէ շատ ցանկալի պիտի ըլլար

Եթէ Հրանտ ինքն իսկ ընդունէր այդ պաշտօնը .
Հրանտ կ'ըսէր թէ պիտի մեկնէր: Երկար ատեն
երկու ընկեր լռին քալեցին. քանի՜ անգամներ
Սարգիս խորհեցաւ յայտնել իր բարեկամին թէ
ինքը ո՛րքան մինակ եւ ջլատուած պիտի զգար
ինքնիրենը մնացած խմբագրական եւ գրական
միջավայրին մէջ, եւ թէ արդէն ի՛նչքան բան կը
յուսար իրմէն. բայց միեւնոյն ատեն սրտի սեղ-
մում մը կ'արգիլէր զինքը խօսելէ. երբ տանը մօ-
տիկցան այն ատեն միայն Հրանտ յայտնեց թէ
իր մեկնումով զբաղած՝ ալ չպիտի կրնար զինքը
տեսնել եւ իր վերջին ժամադրութիւնը տուաւ իր
մեկնման օրը:

Հրանտ առանց ցաւի մեկնեցաւ իր ծնողքէն.
անոնք առաջինները եղած էին որ զինքը չէին
ճանչցած, եւ չուզեց որ նոյն իսկ քոյրը ընկերա-
նայ իրեն :

Քարափին վրայ՝ հակառակ շատ բաներ ունե-
նալնուն իրարու ըսելիք, Սարգիս եւ Հրանտ քիչ
կը խօսէին, զգուշանալով իրարու նայելու. երկուքն
ալ չափազանց տխուր էին. Սարգիս իր հետ բերած
էր Տիրանը, որ շտապած էր գալ անձամբ իր հիա-
ցումը յայտնելու Հրանտին. թերեւս այս երրորդին
ներկայութիւնն էր որ զիրենք անհանգիստ կ'ընէր.
Իրենց վերջին հրաժեշտին մէջ բռնազբօսիկ եւ
տենդագին բան մը կար եւ երկուքն ալ հաւասար-
ապէս ցաւագին բան մը կը զգային իրենց հոգւոյն
խորը, սխալ, ծուռ բան մը ընելու տարտամ զգայ-
նութիւնը: Հրանտ ժամ մը առաջ առանձնանալու
պէտքը զգալով կանուխէն շոգենաւ մտաւ եւ
Սարգիս ու Տիրան մեկնեցան :

Քարափին իրարանցումին մէջէն դժուարաւ
համբայ բանալով կը յառաջանային. երբ Թօփ-
հանէ հասան, Տիրան ըսաւ թէ Պէշիքթաշ պիտի
երթար եւ Սարգիս ընկերացաւ իրեն: Ծառուղիին
մէջէն կ'երթային խօսակցելէն, երբեմն լալու փա-
փաքէն Սարգիսի ձայնը կը մարէր եւ խոնաւու-
թիւնը կը զգացուէր թարթիչներուն ծայրը: Քանի
կը յառաջանային յոգնութենէն սրունքները կը
ծռէին եւ սկսաւ կաշայ. Տիրան խանդավառ-
ուած կը խօսէր Հրանտի վրայ եւ Սարգիս հա-
ճոյքով մտիկ կ'ընէր զինքը:

— Այդ խմորէն մարդիկ շատ քիչ ունինք դըժ-
բախտաբար:

Բայց հետզհետէ իր աչքերուն մէջէն խանդա-
վառութիւնը կը մարէր եւ երբեմն անսահմանելի
մելամաղձութիւն մը կ'անցնէր իր դէմքին վրայէն:

Իրիկնամուտ էր. երբ ետեւ դարձան ամբողջ
հորիզոնը հրդեհուած էր եւ ոսկեզօծ գմբէթի մը
ետեւէն երեւցող կայմեր կը ցցուէին դէպ ի վեր՝
շառագունած վերջալոյսէն եւ հառազայթներու
պէս մխուելով երկնքին մէջ. Պէշիքթաշի մօտ էին,
Սարգիս շնչասպառ կեցաւ:

— Կ'ուզե՞ս վայրկեան մը հանգչիլ, հարցուց
Տիրան . . .

— Ժամանակը անցած է:

— Ի՞նչ փոյթ, օդը այնքան աղւոր է, նաւա-
կով կրնաս վերադառնալ Սկիւտար:

Ծովեզերեայ սրճարան մը զացին եւ պարտա-
սած՝ ինկան աթոռներու վրայ:

Հետզհետէ հորիզոնը կը տժգունէր եւ Վոսփորը

կ'երկննար արծաթի պէս ճերմակ, որուն վրայ
ասդին անդին վարդագոյն շողեր կը աւատանէին.
երթեւեկող նաւակներու եւ մակոյկներու մէջտե-
ղէն սեւ գանգուած մը կը յառաջանար դէպ ի վեր:

Տիրան ոտքի ելաւ :

— Գիտե՞ս, Սարգիս, Հրանտին շոգենաւն է :

Ուշադրութեամբ նայեցան եւ հաստատեցին.
այն ատեն երկուքն ալ վանդակորմին կռթնած
սկսան դիտել. շոգենաւը հանդարտօրէն կը յա-
ռաջանար, Գապաթաշը բաւական անցած էր երբ
իր վրայ դառնալով սկսաւ վերադառնալ :

Կամաց կամաց կը հեռանար դէպ ի Սարայ
Պուրնու. մանիշակագոյն եւ ծանր ամպերուն ներ-
քեւ վարդագոյն գօտի մը միայն հորիզոնին վրա-
յէն կը գծուէր հետզհետէ տժգունելով. դիմացէն
մզկիթներու ամբողջութենէն մինարէներ շքեղօրէն
կը սլանային դէպ ի վեր իրենց նրբին պերճու-
թեանը մէջ. դեռ ասդին անդին գմբէթներ կը
ցոլացնէին իրենց մէջ պահուած ցոլքերը, բայց
բուսականութիւնը հոծ եւ խիտ, հեռաւորութեան
մէջ ալ բոլորովին մթնցած կ'երեւէր՝ վայրկեան
մը երկուքն ալ զբաղած այս կախարդիչ հեռա-
պատկերէն շոգենաւը կորանցուցած էին աչքէ.
հեռուն Մարմարային գիծը կուրուագծուէր լու-
սեղէն ճերմակութեամբ մը եւ այդ ճերմակու-
թեան վրայ սեւ բիծ մը կը դողդոջէր եւ կ'ան-
հետանար :

— Շոգենաւը կորանցուցինք, մրմնջեց Տիրան:

Եւ երկուքին աչքերը յառեցան երկայն եւ
ճերմակ գծին զոր շոգենաւը աղօսած էր գորշա-
գոյն ջուրերուն վրայ եւ որ դեռ կը փալիլար
անհամար արծաթեայ պսպղումներով :

İstanbul Belediyesi

İnkilâb Müzesi ve Kütüphanesi

Sayı:

OdaDolab

Raf

İBB Eyüp Sultan Halk ve Çocuk Kütüphanesi

ERM0895

255.07.02.01.06.00/

